

T.C.

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ/MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ARA REJİM DÖNEMLERİ (1960-1973)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan: İlhan ÇELİKER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA

BITLİS-2016

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ/MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE ARA REJİM DÖNEMLERİ (1960-1973)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan: İlhan ÇELİKER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA

BİTLİS-2016

**BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden 125104003 Nolu İlhan Çeliker tarafından
hazırlanan "Türkiye'de Ara Rejim Dönemleri (1960-1973)" isimli tez çalışması, aşağıdaki
jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı) Anabilim
Dalı Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman :
Yrd. Doç. Dr. Erdem Karaca

İkinci Danışman :
(Varsa Yazılacak)

Jüri Üyeleri :

İmza

(Doç. Dr. M. Salih Mercan

Bitlis Eren Üniv. Fen-Edb Fak. Tarih Böl. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Yrd. Doç. Dr. Erdem Karaca

Bitlis Eren Üniv. Fen-Edb Fak. Tar. Böl. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

(Yrd. Doç. Dr. Ercan Çağlayan)

Muş Alpaslan Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Tarih Böl. Türkiye Cum. Tar.

BEU Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 06/6/2016 tarih ve 2016/13 sayılı
kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

...../...../201.....

Yrd. Doç. Dr. Hacer Göl
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Cumhuriyet döneminde demokrasinin işleyişi askeri müdahalelerle birkaç kez kesintiye uğramıştır. Bu müdahaleler sonrası demokrasinin işlemediği, demokratik kurum ve işleyişin askıya alındığı ara rejim dönemleri yaşanmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminin ilk askeri müdahalesi olan 27 Mayıs 1960 darbesi ile 12 Mart 1971 muhtırası sonrası oluşan ara rejim dönemleri incelenmiştir. Bu kapsamda, ara rejimlerin nedenleri, ara rejim dönemlerindeki uygulamalar ve sonuçları incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki siyasi değişimin Türkiye'yi zorlaması ve iç dinamikler nedeniyle, Türkiye'nin siyasi sistemindeki değişim ele alınmıştır. Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması ve tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçişi incelenmiştir. Demokrat Parti'nin kuruluşu ve Mayıs 1950 seçimlerine kadar Cumhuriyet Halk Partisi ile mücadelesine değinilmiştir. Ayrıca, Demokrat Parti'nin 1950-1957 döneminde iç, dış ve ekonomi politikaları incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1957'den 27 Mayıs darbesine kadar olan Demokrat Parti dönemi ele alınmış; bu dönemde başlayan siyasi kriz incelenmiştir. 27 Mayıs darbesine giden süreçte silahlı kuvvetler içerisinde oluşturulan cuntalara değinilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi, nedenleri ve darbe sonrası oluşturulan askeri yönetim ve bu askeri yönetimin Ekim 1961 tarihine kadar olan uygulamaları incelenmiştir. 27 Mayıs darbesi ile yönetimden uzaklaştırılan Demokrat Parti yöneticilerinin yargılanmaları ve verilen cezalara değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Ekim 1961 seçimleri ile ara rejim döneminden sonraki koalisyon hükümetleri dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde meydana gelen askeri darbe girişimlerine değinilmiştir. Ekim 1965 seçimleri ile iktidara gelen Adalet Partisi'nin ilk dönemi olan, Ekim 1969'a kadar olan dönem incelenmiştir. Bu dönemde 12 Mart müdahalesine giden süreçte, 1968 gençlik olayları incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, 12 Mart 1971 müdahalesi öncesi oluşan siyasi kriz, müdahaleye giden süreç ele alınmıştır. 12 Mart müdahalesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Müdahaleden sonra oluşturulan ara dönem hükümetleri ve uygulamaları, bu dönemde devam eden siyasi şiddet incelenmiştir. Ara rejim

döneminde 1961 Anayasası'nda yapılan değişiklikler ve Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi incelenmiştir. Ara rejim dönemini bitiren Ekim 1973 seçimlerine giden süreç ve seçim değerlendirilmiştir.

Yapmış olduğum çalışmanın, bu alandaki literatüre katkı sağlamasını ve yeni araştırmacılara kaynak sağlamada yardımcı olmasını ümit ediyorum. Çalışmam boyunca göstermiş oldukları anlayış ve yaptıkları katkılarından dolayı, değerli tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Erdem Karaca'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İlhan ÇELİKER

Bitlis - 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. SİYASİ SİSTEMDE DEĞİŞİM VE DEMOKRAT PARTİ (OCAK 1946 - EKİM 1957).....	17
1.1. Çok Partili Hayata Geçiş (1946-1950)	17
1.2. 1950'den 1957'ye Demokrat Parti Dönemi	25
1.2.1. İç Politika.....	25
1.2.2. Dış Politika.....	34
1.2.3. Ekonomi Politikası.....	39
İKİNCİ BÖLÜM	
2. MÜDAHALEYE GİDEN SÜREÇ VE ASKERİ YÖNETİM (EKİM 1957- EKİM 1961).....	44
2.1. İstikrarsızlık, Çatışma ve Askeri Müdahale	44
2.1.1. Siyasi Kriz.....	44
2.1.2. Cuntanın Kuruluş Süreci.....	56
2.1.3. Müdahalenin Nedenleri.....	65
2.2. Askeri Yönetim Dönemi (Mayıs 1960-Ekim 1961).....	76
2.2.1. Milli Birlik Komitesi.....	78
2.2.2. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasanın Hazırlanması	87
2.2.3. Demokrat Parti İle Hesaplaşma.....	91

2.3.	15 Ekim 1961 Seçimleri ve Ara Dönemin Sonu	96
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		
3.	KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE ADALET PARTİSİ.....	101
3.1.	Koalisyonlar Dönemi	101
3.2.	Askeri Darbe Girişimleri	108
3.3.	1965 Seçimleri ve Adalet Partisi Dönemi (Ekim 1965 – Ekim 1969)	114
3.4.	1968 Gençlik Olayları	120
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		
4.	12 MART MUHTIRASI VE GEÇİŞ DÖNEMİ.....	125
4.1.	1969 Seçimleri ve Muhtıraya Giden Süreç	125
4.1.1.	Siyasi Kriz ve Muhtıra	126
4.1.2.	Muhtıranın Nedenleri	132
4.2.	Ara Dönem Hükümetleri	136
4.3.	Anayasa Değişiklikleri	144
4.4.	Cumhurbaşkanlığı Seçimi	146
4.5.	Ekim 1973 Seçimleri ve Ara Dönemin Sonu	148
SONUÇ		151
KAYNAKÇA		155
EKLER		165

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
Bkz. (bkz.)	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMKP	: Cumhuriyetçi Millet Köylü Partisi
Çev.	: Çeviren
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör(ler)
GP	: Güven Partisi
HF	: Halk Fırkası
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi

MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı (North Atlantic Treaty Organization)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
vd.	: ve diğerleri
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. 1950 Seçim Sonuçları	25
Tablo 1.2. 1954 Seçimi Sonuçları	32
Tablo 2.1. 1961 Seçim Sonuçları	98
Tablo 2.2. 1961 Senota Seçim Sonuçları	98
Tablo 3.1. 1965 Seçim Sonuçları	115
Tablo 4.1. 1969 Seçim Sonuçları	125
Tablo 4.2. 1973 Seçim Sonuçları	149

ÖZET

Türkiye, 1923'te Cumhuriyetin ilanından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, 22 yıl tek partili sistemle yönetilmiştir. 1945'te iç ve dış şartların zorlamasıyla çok partili sisteme geçilmiş ve bu süreçte Demokrat Parti kurulmuştur.

14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucu Demokrat Parti, 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminden sonra iktidara gelmiştir. Demokrat Parti, ilk döneminde birçok alanda ve özellikle ekonomide ciddi başarılar sağlamıştır. Ancak, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren olumsuzluklar baş göstermiş; ülke hızla siyasi ve ekonomik krize doğru gitmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ile bir kısım aydın-bürokrat ve basın da kışkırtmasıyla, Demokrat Parti gittikçe muhalefete karşı sert tedbirlere başvurmuştur. Ordu içerisinde örgütlenen bazı subaylar, ülkenin içerisinde bulunduğu kriz ortamını gerekçe göstererek 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştirmişlerdir.

Demokrasinin rafa kaldırıldığı ve ülkenin Milli Birlik Komitesi eliyle yönetildiği bir ara rejim dönemi oluşturulmuştur. Bu dönemde siyasi faaliyetler yasaklanmış, Demokrat Parti kapatılmış ve Demokrat Parti yöneticileri yargılanarak cezalandırılmışlardır.

Bu süreçte yeni bir anayasa hazırlanmış ve tekrar Ekim 1961'den itibaren demokrasiye geçilmiştir. 1965 seçimlerine kadar ülke, koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra, 1968 gençlik hareketi ile başlayan siyasi kriz ve şiddet gittikçe artmıştır. Artan terör olaylarını bitirmek ve reformları uygulamak gerekçesi ile 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetler bir muhtıra vermiştir. Bunun üzerine hükümet istifa etmiş ve askerlerin himayesinde yeni bir hükümet kurulmuştur.

12 Mart 1971 müdahalesinden sonra, askerler doğrudan yönetimi ele almamışlardır. Askerin himayesinde oluşturulan ara rejim döneminde de sorunlar ve şiddet bitmemiştir. Bazı partiler kapatılmış ve tutuklamalar yaşanmıştır. Nihayetinde Ekim 1973 seçimleri ile ara rejim dönemi sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, cumhuriyet, darbe, askeri yönetim, ara rejim.

ABSTRACT

The administration system of Turkey since (1923) the declaration of independence to Second World War was based on a single party regime. With the forcement of internal and external in 1945, multi-party system was put in progress and in this period Democrat Party established.

After 27 years dominance of Republican People's Party (CHP), Democrat Party (DP) came to power in 14 May 1950. In the first period of its power, it had gained tremendous success. However, from the the beegining of second period, many problems occurred and the country declined as economically and politically towards a crisis. Because of CHP's and some intelectual burocrats and press provacotion, Democrat Party had district pressure on oppostions. Some military officers in the Army provide the situation of the contry as an excuse and staged a coup.

An interim rejime was designed with the abolishment of democracy and the management by the hands of National United Commity in the course of this era; Democrat Party was closed down, political activities cancelled and the administrators of Democrat Party were put on trial and punished.

During this period, a new constitution was prepared and after 1961 democracy was in the process. Till the 1965, the country was administered by coalition goverment. In the election of 1965, Justice Party came to power without any coalition partner. In this term, with the effect of 1968 young movement the violence and political crisis increased. To put an end to this kind of events, in 12 March 1971, military forces declared a memorandum and a new goverment was formed in the control of the soldiers.

After 12th march 1971 coup.; the Soldiers did not rule directly. After this event, the problems did not vanished. MAny parties had been closed and some imprisonment occured. All in all, with the 1973 election, this term had come to the end.

Key Words: Democracy, republic, coup, military rule, interim regime.

GİRİŞ

23 Nisan 1920’de “resmen” temelleri atılan ve 29 Ekim 1923’te ise “devlet rejimi” ile somutlaşan, yeni Türkiye Devleti; bir yandan İmparatorluktan Cumhuriyete geçişi sağlayan bir kırılmayı,¹ diğer yandan birçok alanda İmparatorluğun uygulamalarını bir değişim-dönüşüm süreci içerisinde ifade eden yeni bir oluşumdur.²

Her iki açıdan da Türkiye devletinin oluşumu sürecinin kolay bir süreç olmadığı söylenebilir. 19. Yüzyılda dünya “ulus devletler” çağına girince, İmparatorluk bünyesindeki halklar, kopmaya, bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti bütünlüğünü koruma mücadelesini kaybetmiş, savaşlarda yenilmiş ve imparatorluk olmaktan çıkmıştır. Türkiye halkı bu yenilmişlik haline saplanıp kalmadan, bir ulusal mücadele sonucunda kendine ait yeni bir “ulus devleti” kurmayı başarmıştır.³

Vatan topraklarının bir kısmı işgal edilmiş ve geri kalan yerlerin işgal edilme tehlikesi ile de karşı karşıya kalınmıştır. Diğer taraftan Osmanlı ordusu, uzun savaşlar sonucu gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, başkent İstanbul’da bir Padişah ve hükümet işbaşındaydı. Ancak, 19 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla Mustafa Kemal içinde bulunulan şartları, özellikle İstanbul’daki durumu şu şekilde tarif etmiştir:⁴ “Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceği umuduyla alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak yalnız

¹ Adem Çaylak, Adem Çelik, “Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)meşinde Tarih, Din ve Etsinite Algısı”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2012, s. 105.

² E. Fuat Keyman, “Türkiye Siyasi Tarihi ve Demokratikleşme”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd. 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 8.

³ Murat Belge, “Türkiye’nin Politik Tarihine Eleştirel Bir Giriş”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 4.

⁴ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Aydıncan Yayınları, Mersin 2004, s. 10.

padişahın isteklerine uymuş, onunla birlikte yalnız kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.” Osmanlı Devleti’nin temellerinin çökmüş, ömrünü tamamlamış olduğunu söyleyen, Padişah ve mevcut hükümetten umudunu kesen Mustafa Kemal, daha İstanbul’dan ayrılmadan önce kararını vermiştir:⁵“Ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak.”

Mustafa Kemal, İstiklal Harbi’ni başlattığında tarihi temellere dayanan belirli bir düşünce yapısına, siyasi görüş ve inanca sahiptir. Ama O’nun davranışlarını teorik çalışmalardan çok, gelişen hareket ve olayların yönlendirdiği söylenebilir.⁶

Mustafa Kemal, ulusal savaşın başarıya ulaşması halinde, ulusal egemenliğin bütün ilkelerinin ve kurumlarının evre evre gerçekleştirilmesinin kaçınılmaz tarihi gerçek olduğunu ve kendisinin bunu önceden görüp sezinlediğini, ancak yürütülen kurtuluş savaşına zarar vermemek, değişikliklerden ürkeceklerin direnmelerini önlemek amacıyla; başarı için kestirme ve güvenli yolun, her evreyi zamanı geldikçe uygulamak olduğunu, kendisinin de böyle davrandığını belirtmiştir.⁷

Milli mücadelenin en başında, Erzurum Kongresi’nden sonra; “Paşam, nutkunuzun sonunu müftü efendinin duası gibi bitirdiniz” diyen Mazhar Müfit Kansu’ya cevap veren Mustafa Kemal; “*şekl-i hükümet zamanı gelince cumhuriyet olacaktır, fes kalkacak, medeni millet gibi şapka giyilecek, Latin harfleri kabul edilecektir*” demiştir.⁸ Mustafa Kemal, tasarladığı yönetim şeklinde, büyük işler başarmak için, gücü ve yeteneği sarsılmaz bir liderin varlığını gerekli görüyordu.⁹

Ulusal bağımsızlığı sağlayan Milli Mücadele hareketi, 23 Nisan 1920’de Ankara’da ilk Meclisi açmıştır. Meclis’te bulunan üyeler, birbirlerinden çok farklı düşünce, inanç ve görüşlere sahiptirler. Açılıştan bir gün sonra; 24 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Meclis’te yaptığı konuşmada, Meclis’teki üyeleri şu şekilde tarif

⁵ *Nutuk*, s. 19.

⁶ Cemile Şahin, Mustafa Şahin, “Düşünceden Eyleme: Türk Devriminin Düşünce Boyutunun Uygulamaya Yansıması Süreci”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27 (2013-Güz), s. 144.

⁷ *Nutuk*, s. 22.

⁸ Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 58.

⁹ *Nutuk*, s. 64.

ediyordu: “Yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir fakat hepsinden mürekkep bir anasır-ı İslâmiyedir”.¹⁰ İslam ortak noktasına rağmen, Milli Mücadelenin öncü kadrolarını oluşturan asker-sivil yönetici bürokratlar arasında, zaferin kazanılmasından sonra yapılması gerekenler konusunda esaslı görüş ayrılıkları belirmiştir. Bu durum, bağımsızlık sonrası siyasi iktidar sorunu olarak, askeri zaferden sonra merkezi otoriteyi sağlayacak olan siyasi iktidarın kimler tarafından ele geçirileceği konusunda, Milli Mücadeleyi birlikte yapmış öncüler arasında bir ayrışmaya yol açmıştır.¹¹

İlerleyen günlerde Millet Meclisi üyeleri arasında görüş farklılıkları belirginleşmeye ve farklı gruplar oluşmaya başlamıştır. Bu arada Mustafa Kemal, Millet Meclisi’ne bir anayasa projesiyle Meclis’in niteliğini ve görevlerini açıklayan bir milli siyaset programı sunmuştur. Bu, memleketin ilerideki rejimi ile ilgili önemli bir gelişme idi ve Meclis’te çatışmalara yol açmıştır. Anayasa 20 Ocak 1921’de kabul edilmiştir. Anayasaya göre; egemenlik, kayıtsız şartsız milletindi ve bütün yetkiler Türk devletinin idarecisi Büyük Millet Meclis’inde toplanmıştı. Bu gelişme üzerine Meclis’te “*Muhafazakârlar*” ve “*Yenilikçiler*” olmak üzere iki kesim oluşmuştur.¹²

Meclis’te bu hizipleşmeler ve sürekli tartışmalar karşısında, Mustafa Kemal, Meclis’te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturup grubun başına geçmiş ve Meclis’te beliren diğer oluşumları ortadan kaldırmıştır. Ancak iki karşıt kutupta toplanan görüş ayrılıkları devam etmiş ve zamanla Müdafaa-i Hukuk Grubu kendi içinde Birinci ve İkinci Grup şeklinde ikiye bölünmüştür.¹³

Mustafa Kemal’in önderi olduğu Birinci Gruba göre, İkinci Grup, gericilerden oluşan bir topluluktu ve siyasi iktidar mücadelesinde hesaba katılması gereken en önemli ve güçlü muhalefet akımını temsil etmekteydi. İki grup arasındaki

¹⁰ Akyol, *a.g.e.*, s. 147.

¹¹ Adem Çaylak, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 42.

¹² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 124-125.

¹³ Çaylak, *a.g.m.*, s. 43.

tartışma ve çatışma, Birinci Meclis'in 16 Nisan 1923 tarihindeki son oturumuna kadar devam ede gelmiştir.¹⁴

Kurtuluş Savaşından zaferle çıkılması, Saltanatın kaldırılıp fiilen Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmış olması, siyaseten Ankara Hükümeti'ni ülkenin tek hâkimi yapmıştır. Fakat 1923'ün ilk aylarından itibaren siyasi iktidarın nasıl şekilleneceği tartışmaları, farklı eğilimdeki devlet adamları arasında ciddi bir ayrışma ve mücadele başlatmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın muzaffer komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa, oluşan prestijini ve gücünü siyaseten de sağlamlaştırmak istiyordu. Bunu ilk önce kendi kontrolündeki Birinci Grubu siyasi bir partiye dönüştürerek gerçekleştirmeye çalıştı. Bu konudaki niyetini daha 1923'ün başında belli etmişti; kendi kuracağı partinin toplumdaki bütün zümreleri kucaklayacağı ve ayrımcılık yapmayacağını belirtmiş ve ismini Halk Fırkası olarak belirtmişti.¹⁵

Siyasi alandaki tartışmalı ortam, BMM'ndeki farklı grupların varlığı ve bunun özellikle Lozan görüşmeleri sonucunda oluşacak muhtemel bir antlaşmanın Mecliste kabul edilmemesi sonucunu doğurma ihtimali Mustafa Kemal ve arkadaşlarını BMM seçimini yenilemeye yöneltmiştir. BMM'nin yeni dönemi için yapılan seçimlerde, Mustafa Kemal Birinci Grup mensuplarının seçilmeleri için büyük çaba harcamış ve bunda da başarılı olmuştur; seçimi Mustafa Kemal'in adayları büyük çoğunlukla kazanmışlardır.¹⁶

İkinci Meclis hem yapısı hem de sahip olduğu ideolojisi yeni bir anlayışa doğru yönelim anlamında Birinci Meclisten ciddi farklılıklar göstermekteydi. İkinci Meclis yapısına bakıldığında muhalif diye bilinen mebusların dışarıda bırakıldığını ve yeni meclis üyelerinin neredeyse tamamının Halk Fırkası'nı ve Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen isimler oldukları görülür.¹⁷

Yeni Meclis 11 Ağustos 1923'te toplanmış ve Başvekilliğe Rauf Bey yerine Fethi Bey getirilmiştir. Birkaç ay sonra da Ankara yeni başkent olarak kabul

¹⁴ Çaylak, *a.g.m.*, s. 43-44.

¹⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 40-42.

¹⁶ Tunçay, *a.g.e.*, s. 46-48.

¹⁷ Yılmaz Çolak, "1923-1929 Dönemi Türkiye'de İç Politika", *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 221.

edilmiştir. Mustafa Kemal'in yeni bir siyasi değişim tasarlaması üzerine 27 Ekim 1923'te Fethi Bey Başvekillikten istifa etmiş ve iki gün boyunca yeni hükümet kurulamamıştır. Bu siyasi bunalımın anayasadan kaynaklandığını ileri süren Mustafa Kemal, anayasayı Cumhuriyet'in ilanını mümkün kılacak şekilde değiştirmeyi teklif etmiştir. Meclis anayasayı değiştirme teklifini 29 Ekim 1923 günü kabul etmiş ve Türkiye Cumhuriyet, Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı ve İsmet Paşa da ilk Başbakan olmuştur.¹⁸

Cumhuriyetin kuruluşundan önce Mustafa Kemal, ülkedeki yolculuklarında sürekli, savaşın bittiğini, fakat bağımsızlık savaşının asıl şimdi başladığını ve bu savaşın toptan çağdaş uygarlığa katılma savaşı olduğunu belirtmiştir. Bunun için, önceki dönemlerde sürdürülen çağdaşlaşma çabalarında görülen *maddi ve manevi* ayırımı gibi eğrilmelerin, çarpılmaların, ikiye üçe bölünmelerin çağdaş uygarlık düzeyine uygun olacak yolda bütünleştirilmesi, tutarlılık kazandırılması ve Batı uygarlığının kurumları ile birlikte alınması gerektiği düşüncesindeydi.¹⁹

Anadolu toprakları düşmanlardan temizlendikten sonra, artık işimiz bitmiştir diyenlere Mustafa Kemal "*şimdi asıl düşmanla mücadele etmeye başlayacağız*", demiştir. "*Asıl düşman, kara kuvvet dediğimiz şeydir, din değil şeriatçılıktır, medreseci kafasıdır, din adına softa baskıcılığının akıl hürriyetini kısıtlamasıdır*".²⁰ Mustafa Kemal'e göre, savaşlarla elde edilen zafer, sadece müstakbel zaferler için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Askeri zaferle övünmek yerine, yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanmak gerekmektedir.²¹

Kurtuluş mücadelesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarını muhafaza etme mücadelesi olarak da yorumlansa da²² nihayetinde ortaya yeni bir ulus-devlet çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyet Türkiye'sine geçişte, asıl dönüşüm-değişim çok etnikli ve çok dinli bir yapıdan laik ve tekçi ulus-devlet alanında yaşanmıştır. Modernist bir proje olarak ulus-devletler, belli bir etnik unsur

¹⁸ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 129.

¹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 524.

²⁰ Falih Rıfık Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, 6. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 255.

²² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 256.

ve geçmişin yeniden yorumlanması, kahramanlıklar, semboller ve mitlerin üzerine inşa edilirler. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş, ulus-devletin öznesi olan ulusun, kimlerden oluşacağı, hangi araçların kullanılacağı ve dinin bu inşada yerinin ne olacağı sorularını beraberinde getirmiştir.²³ Etnik açıdan heterojen bir yapıya sahip olan Türkiye, Türk milli kimliğinin inşasında Osmanlı ve İslâm geçmişini farklı bir konuma koyarak ötekileştirmiş, bunun yerine İslâm öncesi Türk milli kimliği devreye sokulmuş, yeni anlayış diğer etnik unsurların beklentilerini karşılayamamış, bu etnik grupların rejimle çeşitli sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.²⁴

Mustafa Kemal önderliğinde sürdürülen ulusal mücadelede; savaş meydanlarında kazanılan zaferleri diplomatik başarılar izledi ve Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin yeni sınırlarının uluslararası alanda tanınmasını sağlayarak tamamlanmış oldu. Bunu takiben 29 Ekim 1923'te çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu ulusalcı önderlik, cumhuriyeti kurdu ve yeni bir Türkiye ile yeni bir Türk oluşturma süreci başladı. Geçmişten tam bir kopuş çok zor olsa da, Cumhuriyetin kurucuları, geçmişten kopmak için yoğun bir çaba göstermişlerdir. Kurulmakta olan yeni rejimin, Osmanlı Devleti ile hiçbir ortak özelliğinin olmasını istemiyorlardı.²⁵ Mustafa Kemal, Türk toplumunu geleneklerle, toplumsal inançlar ve sembollerle yönetmek istemiyordu. Türkiye'nin hızla 20. yüzyıla doğru ilerlemesini sağlayacak yeni bir ideoloji ve yeni semboller oluşturmaya tercih etmiştir. Liberal demokrasiyi, yeni kurulan rejim için tehdit olarak görüyordu. Yaşadığı süre içerisinde liberal kurumları –partiler, sendikalar, özgür basın ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi- tam olarak yürürlüğe koymadı. Mustafa Kemal'e göre; Türk toplumu uygun gelişme aşamasına geldiğinde bu kurumlar yürürlüğe konulacaktı.²⁶ Mustafa Kemal, her yaptığı ileri hamleden sonra durmasını bilmiş, ve ancak şartları yokladıktan sonra ulaşılabilecek hedefi yeniden tespit etmiştir.²⁷

²³ Çaylak, Çelik, *a.g.m.*, s. 101.

²⁴ Çaylak, *a.g.m.*, s. 103.

²⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 12. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 11.

²⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 73.

²⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 243.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ile, Mustafa Kemal'in sözünü ettiği ulusal egemenliğin bütün ilkelerinin ve kurumlarının evre evre oluşturulması²⁸ sürecinde önemli bir aşama gerçekleştirilmiştir. Bu durumda, değişim-dönüşüm sürecinin²⁹ devamı için artık sıra diğer değişiklik ve yeniliklerde idi.

Lozan Antlaşması'nın kabulü ve daha sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesi suretiyle, önceden kaldırılan saltanat rejimine resmen son verilmiştir. 1924 yılının Mart ayında da, Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması gibi bir dizi düzenleme ile dini olanın devlet üzerindeki etkisi ve kontrolü kaldırılmıştır. Yeni rejim artık cumhuriyet anlayışına dayanmaya ve meşruiyet kaynağını da "Türk halkı" olarak vurgulayan milliyetçilik anlayışı oluşturmaya başlamıştır.³⁰

Cumhuriyet'in ilanı ile tartışmalar farklı bir safhaya girmiştir. Bu zamana kadar yumuşak bir üslupla muhalefet yapan Rauf Bey, Cumhuriyet'in ilanı üzerine üslubunu sertleştirerek, Cumhuriyet'in ilanından önce kendisine danışılmadığını ve konunun yeterince tartışılmadan çok aceleye getirildiğini belirtmiştir. Bu tartışmalar devam ederken, Cumhuriyet'in ilanından sonraki en radikal reformlar 3 Mart 1924 günü gerçekleşmiştir. O gün, TBMM'de, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletini kaldıran kanun; Tevhid-i Tedrisat Kanunu; Hilafetin kaldırılmasını ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasını öngören kanunlar kabul edilmiştir.³¹

Hilafet'in kaldırılması sürecinde, iki temel hususun belirleyici olduğu söylenebilir: Birincisi, Cumhuriyet'in ilanından sonra Meclis'teki muhafazakâr grubun Halifenin etrafında toplanmaya başlamaları ve Mustafa Kemal'in önderlik ettiği yenilikçi grubun kendi iktidarları için halifeliğin her zaman bir tehlike teşkil ettiğinin farkında olmaları idi.³² İkincisi ise, Halife'nin Türkiye sınırlarını aşan manevi rolü, bu bağlamda Hint Müslümanlarının, O'na olan ilgisi ve özellikle 24 Kasım 1923 günü üç büyük İstanbul gazetesinin, Hint Müslümanlarının iki ileri

²⁸ *Nutuk*, s. 22.

²⁹ *Keyman, a.g.m.*, s. 2.

³⁰ *Çolak, a.g.m.*, s. 221.

³¹ *Çolak, a.g.m.*, s. 222.

³² *Karpat, Türk Demokrasi...*, s. 130.

gelen liderinin, Hilafet'i öven, İsmet Paşa'ya gönderilen mektubu yayınlamalarıdır. Bu gelişmeler Mustafa Kemal'in Hilafet makamı hakkındaki düşüncelerini uygulama fırsatı doğurdu. Mustafa Kemal, Hilafette geçmişle ve İslamlıkla bir bağ görmekteydi. İşte bu nedendir ki bu bağı koparmak istiyordu.³³

Halifeliğin kaldırılması ile Ankara ülke yönetiminde artık tek iktidar sahibi güç haline gelmiştir. Böylece, geleneksel bir iktidar odağının ortadan kaldırılması ile kurumsal anlamda, Cumhuriyet rejiminin otoritesi büyük ölçüde yerleşmeye başlamıştır.³⁴

Halk Fırkası içinde cumhuriyetin ilan edilmesi sürecindeki eleştirisiyle ön plana çıkan Hüseyin Rauf ve muhalif arkadaşları, 1924 yılı boyunca yoğun bir baskıya maruz kaldılar. Yaz aylarında yoğunlaşan baskılar karşısında, Halk Fırkası'ndan ayrılma ve yeni bir parti kurma fikri gelişmeye başladı. Nihayet, Meclis'in açılışından sonra 9 Kasım 1924 tarihinde Hüseyin Rauf ve 32 arkadaşı Halk Fırkası'ndan istifa etmeye başladılar. 17 Kasım 1924'te ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmen kurulduğu ilan edilmiştir.³⁵

Yeni parti, Batı Avrupa'ya has liberal nitelikte bir partiydi. Halk Fırkası gibi laik ve milliyetçi politikalarından yanaydı, ancak onun köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkıyordu. Bunun yerine, âdem-i merkezîyetçiliği, güçler ayırımını ve devrimci bir değişimden çok, daha yavaş bir dönüşümü savunuyordu. Ekonomide ise dış borçlanmayı gerekli gören daha liberal bir politikaya sahipti.³⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liberal bir parti olmasına karşın, açıkça laik politikaları uygulayan hükümete karşı, dini inançlar konusunda daha ılımlı bir yaklaşıma sahip olmasından dolayı muhafazakâr bir parti olarak da değerlendirilebilir.³⁷

³³ Lewis, *a.g.e.*, s. 263.

³⁴ Çolak, *a.g.m.*, s. 223.

³⁵ Çolak *a.g.m.*, s. 224-225.

³⁶ Zürcher, *a.g.e.*, s. 246.

³⁷ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 133.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması Halk Fırkası üst kadrolarını tedirgin etti. Meclis'teki parti içerisindeki disiplin sıkılaştırıldı. En önemlisi, köktenci birisi olarak bilinen İsmet Bey'in yerine, 21 Kasım'da daha uzlaşmacı olan Ali Fethi Bey Başvekilliğe getirildi. Bu önlemlerle Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan kitlesel kopuşların önüne geçildi.³⁸

Sertlik yanlılarına ve Cumhurbaşkanıya siyasal muhalefete son verme fırsatı veren olay, Kürtlerin, Şeyh Said liderliğinde Şubat 1925'te başlattıkları ayaklanma olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında genel olarak Kürtler, direniş hareketine destek vermişlerdi. Erzurum'da ve Sivas'ta, hatta milli hareketin Heyet-i Temsiliye'sinde Kürt temsilciler yer alıyordu. Cumhuriyetin sınırları içerisindeki nüfusun yaklaşık yüzde 20'si Kürt'tü, buna rağmen Lozan Barış Antlaşması'nda Kürtlerden söz edilmemiş ve Mustafa Kemal dâhil, milliyetçi önderler tarafından bağımsızlık mücadelesi sırasında verilen özerklik sözleri³⁹ unutulmuştur. Bu durum Kürt milliyetçileri için büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuş ve 1923'te, eski milis subayları Azadi cemiyetini kurmuşlardır.⁴⁰

Azadi cemiyeti ile Şeyh Said'in Mayıs 1925 için planladıkları büyük isyan, 8 Şubat'ta adi bir vakadan dolayı jandarmalarla çıkan silahlı çatışmanın kontrolden çıkmasıyla, zamanından önce başlamış oldu.⁴¹

İsyan'ın başlamasıyla çatışmalar hızla yayılmış ve ilk evrelerinde isyancılar lehine sürmüştür. Sonradan, Hükümet'in askeri birlikleri takviye ederek güçlendirmesi sonucu isyancıların aleyhine dönen çatışmalar sonunda, 14 Nisan'da Şeyh Said ve arkadaşlarının yakalanmasıyla bastırılmıştır. Esasında askeri boyutu sonlanan İsyân sonrası sebep olduğu gelişmeler Cumhuriyet tarihinde kendisinden çok daha öte etkiler doğurmuştur.⁴²

³⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s. 246.

³⁹ Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı basın toplantısında, 1921 Anayasası'na göre Türkiye'de "bir tür mahalli özerklikler" oluşacağını, buldukları illerde Kürtlerin de bu şekilde "kendilerini özerk olarak idare edeceklerini" söylemiştir. Bkz. Akyol, *a.g.e.*, s. 448.

⁴⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 248.

⁴¹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 249.

⁴² Çolak, *a.g.m.*, s. 226.

Hükümet isyana derhal müdahale etmek için sıkıyönetim ilan etmiş, askeri anlamda isyanın bastırılması için çabalamış olmasına rağmen, Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki şahinlerin gözünde çok ılımlı kalmıştır. Sonuçta Ali Fethi Bey yerine İsmet Bey Başbakanlığa getirilmiştir. 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş ve İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuştur.⁴³ Takrir-i Sükûn Kanunu, Hükümete olağanüstü ve diktatörlük yetkileri veren zecri bir düzenlemedir. Bu kanun 1927’de tekrar uzatılmış ve Mart 1929’a kadar yürürlükten kalkmamıştır.⁴⁴

Hükümet daha çok İsyani kendi şartlarından soyutlayarak din temelli irticai bir hareket olarak değerlendirmiş ve meseleyi doğudaki isyan bölgelerinin dışına taşımaya ve irtica söylemleri ile muhalefetin susturulmasına yönelik olarak kullanmıştır. Bu kapsamda, Bakanlar Kurulu 3 Haziran 1925 tarihli toplantısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı oybirliği ile Takrir-i Sükûn Kanunu’na dayanarak kapatmış ve bu dönemde, hükümet yanlısı gazeteler dışındaki bütün basın susturulmuştur.⁴⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile isyan arasında bir ilişki olmadığı halde, firkanın kapatılmasında, isyanın esas sebebini oluşturan “dinsel gericilik” gerekçe gösterilmiştir.⁴⁶

Muhalefete ve potansiyel muhalif güçlere yönelik son darbe, Mustafa Kemal’e yönelik suikast girişimi sonucu Haziran 1926’da vurulmuştur.⁴⁷ Bir ihbar üzerine ortaya çıkan başarısız suikast planına yönelik Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir’de soruşturma başlatmıştır. Ancak, mahkemenin niteliği normal bir suikast kovuşturmasının çok ötesine geçerek muhalefete yönelik yeni bir tasfiye sürecine dönüşmüştür. Mahkeme suikast tertipleycilerinden ziyade eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri ile eski İttihatçıları hedef almıştır. Mahkeme, tutuklananlardan 15’ini idama mahkûm etmiş, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali

⁴³ Çolak, *a.g.m.*, s. 226.

⁴⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 265.

⁴⁵ Çolak, *a.g.m.*, s. 227.

⁴⁶ Mardin, *Türkiye’de Toplum...*, s. 60.

⁴⁷ Çolak, *a.g.m.*, s. 227-228.

Fuat gibi önemli şahsiyetleri ise Mustafa Kemal'in affetmesi sonucu serbest bırakmıştır.⁴⁸

Yenilikçilere göre, 1925 yılındaki bazı olaylar, Batılılaşma sürecine karşı, dini kaynaklı halen ciddi bir tehdidin var olduğunu göstermiştir. Hilafetin kaldırılması yeterli gelmemiştir; daha ileri bir şok zorunlu idi. Fes Müslüman özdeşliğinin ve ayrılığının son tabyasıydı. Fes gitmeliydi.⁴⁹ Kasım 1925'te bütün Türk erkeklerinin bundan böyle fes giymeleri yasaklanmıştır. Bunun yerine şapka giyilecek, böylece kişinin başındaki şapkasıyla toplumsal ve dinsel farklılıkların belli olmasına son verilmiştir.

Tarikatların faaliyeti dinî bakımdan laiklik politikası yürüten Cumhuriyet Hükümeti için potansiyel bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için bir yasa çıkarılmıştır. Buna göre, Türkiye Cumhuriyetinde bulunan tarikatlar yasaklanmış, Şeyhlik, Dervişlik, Müritlik, Dedelik, Seyitlik, Çelebilik, Babalık, Naiblik, Emirlik unvanları yasaklanmış, büyüçülük, üfürükçülük, falcılık, muskacılık vs. gibi sıfatların kullanılması, bunlara ilişkin kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca sultanlara ve tarikatlara ait bütün türbeler kapatılmıştır.⁵⁰

Dış görünüşü Batıya uyduran Cumhuriyet Hükümeti, takvim, saat ve ağırlık ve uzunluk ölçülerinde de dünya ile uyum sağlanması için harekete geçmiştir. Milletlerarası ilişkilerde uyum sağlamak için, 1 Ocak 1926'dan itibaren geçerli olmak üzere, 26 Aralık 1925'te Miladî Takvim (Gregorien Takvim) kabul edilmiştir. Aynı gün, saatlerde de “*vasati güneş saati*” resmi saat olarak kabul edilmiştir. Toplum hayatı çağdaş dünyaya göre düzenlenirken takvim ve saat ve ölçülerini ayarlama yarar görülmüştür. 1931 yılında eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri değiştirilmiştir. O zamana kadar kullanılan okka, çeki, endaze, arşın gibi ölçüler kullanılmaktaydı. Eski ölçüler yerine onlu sisteme dayanan metre ve kilo gibi

⁴⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 267.

⁵⁰ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık Ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı Ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 186.

birimler kabul edilmiştir. Böylece hem yurt içi ve hem de dış dünya ile olan ilişkilerde kolaylık ve uyum sağlanmıştır.⁵¹

Değiştirilmesi gereken bir sonraki konu, İslami hukuk yasası, *şeriat* idi. Osmanlı İmparatorluğu ve 1926'ya kadar Cumhuriyet yönetimi, bütün dini cemaatlerin esas olarak aile ve miras işlerinde kendi özel yasalarını uygulamalarına izin verirken, İslami yasayı, *şeriat*'ı kullanmıştı. 1926'da hükümet İsviçre Medeni Kanunu'nu, İtalyan Ceza Kanunu'nu ve daha çok Alman ve İtalyan yasalarını temel alan bir Ticaret Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur.⁵²

Bu dönemin önemli reformlarından biri de Arap harflerinin yerine, Türkçe yazılan Latin harflerinin getirilmesidir. Cumhuriyet Hükümeti anlayışına göre, Türk dili; güzel, uyumlu, zengin bir dildir. Bu özelliklerini göstermesi, elbet uygarlığa katkısıyla olacaktır. Şimdiye kadar yeterince kendini gösterememiş ise eski yazı yüzündendi. Gericiliğin demir çerçevesinden kurtulan, dili zenginleşen Türk daha yaratıcı olacaktır. Daha özgür daha engin düşünecektir.⁵³ Yazı, çağdaş uygarlık değerlerini Türk insanının yaşantısına geçirmede bir araçtır. Bu anlamda, eski kültür değerlerini bırakıp yenilerini alabilmek için harf inkılâbı zorunlu idi.⁵⁴ 1 Kasım 1928'de yeni Türk alfabesini yürürlüğe koyan yasa çıkarılmıştır.

1930 yılına gelindiğinde Türkiye tek partili sistemin sıkıntılarını yaşamaya başlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'ye yansması, dış ticaret hacmindeki bozulma Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı hoşnutsuzluğu biraz daha arttırmıştır.⁵⁵

Mustafa Kemal, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların, hükümetin mecliste eleştirisiz ve denetimsiz olmasından kaynaklandığını

⁵¹ Çaycı, *a.g.e.*, s. 188.

⁵² Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 100.

⁵³ Cengiz Dönmez, "Atatürk Ve Harf İnkılabı", www.atam.gov.tr, erişim tarihi: 24.11.2015.

⁵⁴ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 116.

⁵⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 259,260; Karpat, *a.g.e.*, s. 150,151; Ayşe Aydın, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması" *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Afyon 2011, s. 2; Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık 2010, s. 72; Evren Altınkaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TpCF ve SCF", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, Mart-Nisan 2012, s. 2.

düşünmekteydi. Diğer yandan Avrupa, tek parti yönetimlerini demokrasinin ruhuna uygun da bulmamakta ve bu tür rejimler Sovyet Rejimleri olarak nitelendirilerek tepki çekmekteydi. Ayrıca, Mustafa Kemal'in esas hedeflerinden belki en önemlisi, 1924'de görüldüğü gibi çok partili hayata geçip demokratik teamüllere işlerlik kazandırmaktı.⁵⁶

Bu amaçlar doğrultusunda Mustafa Kemal, güvendiği arkadaşı Fethi Bey'den destek istemiş, yapılan bir dizi görüşmenin sonunda cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. Ekim 1930'da yapılan belediye seçimleri sonrası ortaya çıkan siyasi manzara bazı endişelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hükümetin ekonomik politikalarından memnun olmayan ve Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde siyaset yapma fırsatı bulamayan her kesimden insan yeni parti bünyesinde siyaset yapmaya çalışmış, bu durum Cumhuriyet Halk Fırkası'nı çok memnun etmemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelik eleştirilerin artması ve olası bir Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası çatışması üzerine de parti, 16 Kasım 1930'da Genel Başkan Fethi Bey tarafından kapatılmıştır.⁵⁷

1930'da Serbest Fırka denemesinin başarısızlığı ve 1929-1930 yıllarında ortaya çıkan dünya ekonomik krizi siyasi ve ekonomik liberalizm düşüncesini Türkiye'de gözden düşürmüştür. 1930'dan sonra yeni bir yol izlendi; bunun başlıca özelliği, tek parti yönetiminin güçlendirilmesi ve laik-milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi çabaları olmuştur. Mustafa Kemal'in başlangıçta uygulanan tedrici değişme yöntemi, zamanla yerini Recep Peker'in zorla değiştirme felsefesine bırakmıştır.⁵⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'e göre devrimler, ancak baskı ve zor altında yapılabilirdi.⁵⁹ Bu düşünceyle Cumhuriyet Halk Partisi kendi varlığını yavaş yavaş devlet ve milletle bir tutmaya başlamıştır.

⁵⁶ Tunçay, a.g.e., s. 247-248; Kadir Şeker, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Gelişmelere Bakışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, Ağustos 2014, s. 3.

⁵⁷ Şeker, a.g.m., s. 13.

⁵⁸ Karpaz, *Türk Demokrasi...*, s. 155,159.

⁵⁹ Karpaz, *Türk Demokrasi...*, s. 159.

Kendisini her türlü kontrolün dışında sayarak, tahakkümünü genişlettikçe genişletmiştir.⁶⁰

10 Kasım 1938’de Atatürk’ün ölümü üzerine, aday olmaları beklenen Fevzi Çakmak ve Celal Bayar’ın aday olmamaları yanında, sivil ve askeri kanadın da desteğiyle 11 Kasım 1938’de İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ardından da 26 Aralık 1938 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kongresinde İnönü’ye *Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan* sıfatı verilmiştir.

Atatürk zamanında Cumhuriyet’in bir ilkesi haline gelen “Batılılaşma” ölümünden bir süre sonra tekrar eleştirilere uğramış, Batıcılığın bir Batı taklidinden ileri gidemediği farklı çevrelerce ifade edilmiştir. Bu mesele, sonraki dönemlerde de tartışma konusu olmaya devam etmiştir.⁶¹

Atatürk ile olan anlaşmazlıkları sonucunda siyasal alandan uzak kalmak zorunda kalan Kazım Karabekir, Fethi Okyar gibi önemli kişilerin milletvekili yapılmaları ve diğer bazı uygulamalar, İnönü’nün Atatürk dönemini bir *devr-i sabık* haline getirmeye çalıştığı iddia edilmişse de⁶² İnönü böyle bir yola gitmemiştir. Atatürk’ün yokluğunda Cumhuriyetin geleceği ile ilgili endişeler kısa sürede cevabını bulmuş; İnönü’nün, Atatürk’ün temel siyasalarını ve cumhuriyet reformlarını sürdürme kararlılığında olduğu anlaşılmıştır.⁶³

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, içerisinde bulunduğu iç ve dış şartlar, Türkiye’yi siyasal sisteminde değişikliğe gitme, tek partili sistemden ayrılma mecburiyetinde bırakmıştır. 1946’dan itibaren çok partili hayata geçişle birlikte, şeklen demokrasinin işlediği bir düzen gibi görünse de, ordunun sistem içerisindeki ayrıcalıklı konumunda bir değişiklik olmamış ve kendilerince gerekli görüldüğünde siyasi sisteme müdahale etmişlerdir. Ordunun Kurtuluş Savaşı sırasında dönemin olağanüstü şartları gereği, iç politikadan dış politikaya kadar birçok konuda

⁶⁰ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 159-160.

⁶¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 19.

⁶² Süleyman Seydi, “1939-1945 Dönemi İç Ve Dış Politika”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 258.

⁶³ Seydi, *a.g.m.*, s. 258-259 ; Zürcher, *a.g.e.*, s. 269; Ali Dikici, “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 42, Kasım 2008, s. 3; Yüksel Kaştan, “Türkiye Cumhuriyet’inde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişti CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, s. 125.

üstlenmiş olduğu rolü, savaş sonrasında da ve çok partili hayata geçişten sonra da devam etmiştir.⁶⁴

Silahlı kuvvetler sivil bürokratlarla birlikte Cumhuriyeti kurmuş, sonra da onu Batı yörüngesine oturtmuştur. Bu misyon orduyu, ulusun siyasi sembolü ve koruyucusu haline getirmiştir. Toplumsal sınıfların üstünde, Cumhuriyet'i koruma görevini üstlenen ordu, gerekli gördüğünde bazı sivil gruplarla işbirliği yaparak askeri darbeler gerçekleştirmiştir. Ordu 1960'taki ilk darbesinde laik, bürokratik devlet partisi olan CHP, 1971 ve 1980 müdahalelerinde ise küçük bir teknokrat ve politikacı ile ittifak yapmıştır.⁶⁵

Ordunun kendisini resmi ideolojinin koruyucusu, siyasal ihtilafların üstünde özerk bir konumda görmesi ve geniş halk yığınlarından daha fazla devlet yanlısı ve Kemalist ideolojiye sahip olarak algılanması; onun sürekli toplumla arasına mesafe koymasına neden olmuştur.⁶⁶

Asker-bürokrat zümre, "Atatürk devrim"lerini yeni toplumsal düzen içerisinde kendilerini rakipsiz egemen sınıf konumlarını sürdürmek için ideolojik-siyasal aracı olarak kullanmışlardır. "Cumhuriyet'in kurucusu ve koruyucusu" sıfatıyla asker-bürokrat elit, bütün militer⁶⁷ yapılar gibi, egemenliğini sarsacak tüm hareketlere karşı "devlet" adına müdahale etme hakkını muhafaza etmiştir. Asker-bürokrat zümre, bu konumunu hem tek parti döneminde hem de çok partili sisteme geçildikten sonra da sürdürerek 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerini gerçekleştirmiştir.⁶⁸

⁶⁴ Ali Bayramoğlu, "Asker Ve Siyaset", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Dr. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 5. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul 2013, s. 61; Salih Akyürek vd. *Sivil Asker İlişkileri Ve Ordu-Toplum Mesafesi*, 2. Baskı, BİLGESAM Yayınları, Ankara 2014, s. 136.

⁶⁵ Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 63.

⁶⁶ Cizre, *a.g.e.*, s. 63-65.

⁶⁷ Bu anlamda militarizm: "Devlet ve toplumda silahlı kuvvetlerin üstünlüğünün kabulü ve politik düzlemde siyasaların, ilkelerin vs. oluşumunda askeriye'nin tahakkümü" şeklinde tanımlanabilir. Bkz. Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Militarizm (Zihniyet, Pratik Ve Propaganda)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 10.

⁶⁸ Ömer Laçiner, "Türk Militarizmi I", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Dr. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 5. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul 2013, s. 21, 22.

Türkiye’de askeri darbelerin ve ardından ara rejim dönemlerinin oluşmasında, NATO’nun da dolaylı etkisi olduğu söylenebilir. 1952’den itibaren bir NATO üyesi olan Türkiye’de, NATO’nun sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir zemine oturtulmasında bir katkısı olmamış, tam tersine NATO kapsamında yapılan yardımların ve verilen eğitimlerin orduyu modernleştirerek dönüştürdüğü ve ordu ile aynı seviyede dinamizm gösteremeyen sivil iktidarları askeri darbelerle düşürdüğü söylenebilir.⁶⁹

27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri müdahalelerinden sonra oluşan ara rejimleri incelemeyi amaç edinen bu çalışma için; öncelikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi incelenmiş ve konu ile ilgili bazı arşiv belgeleri kullanılmıştır. Gerek müdahaleler öncesi ve müdahaleler sonrası, siyasi ortamı ve siyasi partilerin politikalarını, duruşlarını ve söylemlerini tespit amacıyla, TBMM Tutanak Dergisi ve Millet Meclisi Tutanak Dergisi incelenmiş ve faydalanılmıştır. İncelenen dönemdeki yasal düzenlemelerin kullanımı için Resmi Gazete’nin değişik sayıları incelenmiş ve kullanılmıştır. Çalışma sürecinde Kasım 2012’de, “*Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan*” TBMM Araştırma Komisyonu Raporu’ndan faydalanılmıştır. İlgili dönemdeki Hükümet Programları incelenmiş ve faydalanılmıştır. Çalışma esnasında Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Taraf ve Yeni Şafak gazetelerinden faydalanılmıştır. Çeşitli makale ile telif ve tetkik eserlerden ve daha önce yapılmış olan doktora ve yüksek lisans tez çalışmalarından da yararlanılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında bazı internet kaynakları kullanılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili bazı yabancı kaynaklar da incelenmiş ve bunlardan faydalanılmıştır.

Çalışmada bazı tablolar kullanılmış ve çalışmanın sonuna bir kısım görseller eklenmiştir.

⁶⁹ Yaprak Gürsoy, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 2-4.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASİ SİSTEMDE DEĞİŞİM VE DEMOKRAT PARTİ (OCAK 1946 - EKİM 1957)

1.1. Çok Partili Hayata Geçiş (1946-1950)

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945'te sona ermesiyle, Türkiye'nin siyasi düzeni de köklü bir değişime uğramıştır. Bu açıdan 1945 yılı Türkiye'nin hem iç hem dış siyaseti bakımından bir dönüm noktasını oluşturur. 1923'te Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, ilki 1924-1925 yıllarında, ikincisi 1930 yılında yer alan ve her biri ancak birkaç ay sürebilen iki kısa Çok Partili sistem denemesi dışında, Türkiye, 1923-1945 yılları arasında, Tek Partili bir sistemle yönetilmiştir.⁷⁰

Değişiklikle ilgili ilk önemli işareti, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında vermiştir. İnönü, savaş bittiğine göre artık demokrasi yolunda yeni adımlar atılabileceğini bildirmiştir.⁷¹ Aynı zamanda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) demokratikleşme yönündeki niyetini de gösteren ikinci önemli adım, 17 Haziran 1945'te altı milletvekili için yapılan ara seçimlerde, CHP'nin aday göstermemesi olmuştur. Böylece resmi aday yokluğu, bu ara seçimlerin demokratik çekişme içinde geçmesine yol açmıştır.⁷² Bu gelişmelerden sonra, Türkiye'de çok partili hayata geçişte kurulan ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi, 18 Temmuz 1945 tarihinde Mehmet Nuri Demirağ tarafından İstanbul'da kurulmuştur.⁷³ Bu sürecin dönüm noktası olarak, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, gazetelere "*Büyük Nutuk*" diye manşet olan⁷⁴ 1 Kasım 1945 tarihli meclis

⁷⁰ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Dr. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, 6.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. 174.

⁷¹ Necmeddin Sadak, "Cumhur Başkanı'nın Güzel Nutku", *Akşam*, 20 Mayıs 1945, s. 1.

⁷² *Akşam*, 8 Haziran 1945, s. 1; Eroğul, *a.g.m.*, s. 175; Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 232.

⁷³ B. Zakir Avşar, Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, s. 118.

⁷⁴ *Akşam*, 2 Kasım 1945, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945, s. 1.

açılış konuşmasında, ciddi bir muhalefet partisine ihtiyaç duyulduğunu açıkça bildirmiştir.⁷⁵

Bu gelişmelerden de görüldüğü üzere, tek parti yönetiminden ayrılma kararının başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, yönetici seçkinler tarafından alındığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanından başlayarak hemen hemen aralıksız olarak yirmi iki yıl süren tek parti yönetiminden ayrılma kararının birçok nedeni sayılabilir.⁷⁶

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Birleşmiş Milletlere üye olabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş, bir gün sonra da Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamıştır.⁷⁷ Ardından Türkiye, 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı statüsünün onayı antlaşmalarına katılmıştır.⁷⁸

1945 yılında Rusya'nın Boğazlarda üs istekleri ve Doğu sınırındaki tehditleri de, hem Türkiye'nin Batı'ya yaklaşma sürecini hızlandırmış, hem de Batı'da olduğu gibi çok partili siyasal hayata geçişi kolaylaştırmıştır.⁷⁹

Zaten, Tanzimat'tan beri yönünü çağdaş Batı uygarlığına çevirmiş⁸⁰ ve bu yönde ciddi adımlar da atmış Türkiye Cumhuriyeti'nin, siyasi ve ekonomik çıkarları Batı'nın tarafında olduğu ve bu çıkarları geliştirmenin en iyi yolunun da Batı'ya daha fazla yaklaşmak olduğu değerlendirilmiştir. Almanya ve İtalya'da tek parti yönetimlerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, ülkedeki tek parti sisteminin artık sürdürülemeyeceğini göstermiştir. Ayrıca, Batı dünyasında ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşan hava, siyasi sistemini daha demokratik bir hale getirmedikçe, Türkiye'nin Batı'dan

⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Toplantı 3, C. 20, s. 7.

⁷⁶ Eroğul, *a.g.m.*, s. 175.

⁷⁷ *Akşam*, 25 Şubat 1945, s. 1; Özgün Erler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 45, s. 48.

⁷⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA olarak yazılacaktır), Tarih: 17.07.1945, Sayı: 2926, Dosya: 71420, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 108.47..19.

⁷⁹ Adem Çaylak, Şükrü Nişancı, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?", *Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 306; Lewis, *a.g.e.*, s. 312.

⁸⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 524; Eroğul, *a.g.m.*, s. 177.

beklediği desteği bulamayacağı anlaşılmıştır. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik tedbirlerin memlekette doğurduğu hoşnutsuzluk ciddi derecelere varmış, yurt genelinde olası bir karışıklığa yol vermemek adına sistemde bir değişiklik zaruri görülmüştür.⁸¹

Cumhuriyet'in başından beri tepeden inme yöntemlerle uygulanan çağdaşlaşma programı, toplumun gelenekçi kesimini oldukça tedirgin etmiş ve tek parti yönetimine karşı bir hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Ayrıca, varlıklı sınıfların mevcut sistemden memnuniyetsizlikleri ve iktidara ortak olma isteği de, sistemin değiştirilmesindeki sebeplerden biri olmuştur. Bütün bu sebeplerin yanı sıra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, çok partili hayata geçişi sağlamış önder olarak tarihe geçmek isteği de, değişimde rol oynamış olabilir.⁸²

1945 yılında çok partili sistemin yolu açılmışsa da, bu açılımı dar sınıflar içinde tutmak için İnönü büyük çaba göstermiştir. Her şeyden önce, yeni kurulan çok partili sistemde sol kanat öngörülmemiştir. Sadece sağ cephenin aşırı olmayan ılımlı kesimlerinden oluşan bir harekete izin verilmiştir. Sonuçta, meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi iktidardaki partiye benzeyen yarı liberal bir sağcı muhalefet ortaya çıkmıştır.⁸³

Bu çerçevede, İsmet İnönü, CHP içinde çeşitli konularda, Meclis'te kendini gösteren muhalefete bir şekil vermeye başlamıştır. Muhalif olarak ortaya çıkan Celal Bayar ve arkadaşlarının, CHP karşısında bir parti kurmalarını adeta zorlamıştır. Diğer yandan, Meclis içinde başlayan muhalefet, nihayet CHP grubuna verilen, Anayasada belirtilen milli egemenlik ilkesinin tam olarak uygulanmasını ve parti işleyişinin demokrasinin temel ilkelerine göre yürütülmesini isteyen Dörtlülük Takrir (7 Haziran 1945)'le daha belirgin bir şekil almaya başlamıştır. Takriri imzalayanlar, eski başbakan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan idi. Takrir, dile getirilen şikâyet ve önerileri ile CHP meclis grubu değil, usulen Meclis'e sunulması gerektiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Takrir'in reddedilmesinde İnönü'nün etkisi olmuştur. İnönü'nün amacı, Bayar ve arkadaşlarına parti kurdurarak

⁸¹ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 229.

⁸² Eroğul, *a.g.m.*, s. 176.

⁸³ Eroğul, *a.g.m.*, s. 177-178.

çok partili sisteme geçmek ve aynı zamanda CHP içinde kendi iktidarını tehdit eden rekabeti ortadan kaldırmaktı. Başka bir deyişle, İnönü, çok partili sistemi istiyor ancak, kendi iktidarını sarsacak parti içi bir serbestlik istememiştir.⁸⁴

Böylece, İnönü'nün istediği muhalefet Celal Bayar liderliğinde şekillenmeye başlamış, süreç, parti aşamasına gelinceye kadar, Bayar, İnönü ile sürekli ilişki içinde olmuştur. Bayar ve arkadaşları, İnönü'nün hassasiyetlerine riayet ederek, aşırı sağ ve sol cenahtan olmayan⁸⁵ kişilerden oluşan bir muhalefet hareketi oluşturarak, O'nun istediği bir tür "*sadık muhalefet*" ortaya çıkmıştır.⁸⁶

Muhalefet hareketini oluşturan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, parti disiplinine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle, 21 Eylül 1945 tarihinde gizli bir parti toplantısında CHP'den ihraç edilmişlerdir.⁸⁷ Kararın yanlış olduğunu, yazdığı makale ile dile getiren Refik Koraltan da 27 Kasım'da Parti'den ihraç edilmiştir.⁸⁸ Bu arada Celal Bayar ise, 26 Eylül'de milletvekilliğinden çekilmiş, 3 Aralık'ta da CHP'den istifa etmiştir.⁸⁹

Celal Bayar'ın partiden istifa etmesiyle, Dörtlü Takrir sahiplerinin yeni bir parti kurarak muhalefete devam edecekleri iyice belli olmuştur. Celal Bayar 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte, yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştır.⁹⁰ Bundan üç gün sonra ise, İsmet İnönü, Celal Bayar'ı yemeğe davet edip konuşmuştur. Böylece Cumhurbaşkanı'nın ve dolayısıyla iktidar partisinin de onayını alan kurucular, nihayet 7 Ocak 1946'da resmen Demokrat Parti'yi kurmuşlardır.⁹¹

Yeni partinin programı eski partinin programına çok benzerdir. Demokrat Partililer, Kemalizm'in altı ilkesini, her birine farklı vurgu ve yorum katmalarına karşın benimsemişlerdir. Anayasaya uygunluk açısından bu zaten zorunlu idi. Demokrat Partililer, demokrasiyi geliştirmeyi kendileri için temel işlev olarak

⁸⁴ Çaylak ve Nişancı, *a.g.m.*, s. 308.

⁸⁵ Erler Bayır, *a.g.m.*, s. 46.

⁸⁶ Eroğul, *a.g.m.*, s. 178-179.

⁸⁷ BCA, Tarih: 22.09.1945, Sayı: -, Dosya: -, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 5.27..17 (Ek. 5).

⁸⁸ BCA, Tarih: 22.12.1945, Sayı: -, Dosya: -, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 6.28..7.

⁸⁹ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 304; Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, s. 157-158.

⁹⁰ *Akşam*, 2 Aralık 1945, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1945, s. 1.

⁹¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 15-16.

belirlemişlerdir. Buna paralel olarak hükümet faaliyetlerinin frenlenmesi ve bireysel özgürlüklerin geliştirilmesini benimsemişlerdir. Ayrıca ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla özel sektöre inançlarını vurgulamışlardır.⁹²

Demokrat Parti kurucularının, CHP içinden gelen kişiler olması ve partinin kuruluşundan sonraki ilk aylarda teşkilatlanmasındaki yavaş gelişme, birçok kimse tarafından Fethi Okyar'ın Serbest Fırkası gibi yeni partinin de gerçek bir muhalefeti temsil etmediği görüşü dile getirilmiştir. Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonraki ilk aylarda, iktidar partisi ile aralarındaki ilişki dostça olmuştur. Bunun sebebi, CHP'lilere göre, Demokrat Parti'nin yurdun dört bir yanına yayılmayacağı, sadece belli sayıda büyük şehirlerde teşkilatlanmaya gidecektir. Dolayısıyla, Demokrat Parti'nin kısa vadede iktidara gelme gibi bir düşüncesi olmayacak ve CHP iktidarı için bir tehdit oluşturmayacaktır.⁹³

Yeni muhalefet modeli, İnönü'nün hesaplarına tümüyle uygun bir gelişme göstermemiştir. Gerçi sol cepheyi ve aşırı sağı devre dışı tutmada, model başarılı olmuştur. Ancak, muhalefetin beklenenden hızlı gelişmesi yönetimi hayal kırıklığına uğratmıştır. Demokrat Parti (DP), kurulduktan kısa bir süre sonra, basın, iş çevrelerinin, aydınların ve geniş halk kitlelerinin desteğini hızla kazanarak, tüm yurttaki beklenenin ötesinde büyük bir heyecanla karşılanmıştır.⁹⁴

İlk dönemlerde, Demokrat Parti'nin işadamlarının ve tüccarların partisi olduğu düşüncesi yaygın olarak dillendirilmiştir. Buna karşın, DP'liler kendi çıkarları peşinde giden grupların temsilcileri olmadıklarını; tek parti sistemine son vermek isteyen herkesin temsilcisi olduklarını söylüyorlardı. Bu iddiayı sürekli yalanlarken DP'liler, inandırıcı farklılıkları da öne çıkaramamışlardır. Bu durum, DP'lileri şikâyet etme, eleştirme ve iktidar partisinden ödün üstüne ödün isteme olumsuz politikasına zorlamıştır. Bu olumsuz politikanın ilk belirtisi, DP'lilerin hem belediye seçimlerine hem de 1946'da yapılırsa genel seçimlere katılmama kararı olmuştur. DP'nin izlediği bu siyasi strateji sonuçlar vermeye başlamış, katılmadıkları

⁹² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayın, İstanbul 2010, s. 30-31.

⁹³ Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 240.

⁹⁴ Eroğul, *a.g.m.*, s. 179.

yerel seçimlerden hemen sonra, iktidar partisi genel seçimlere hazırlık açısından daha liberal önlemler almıştır. Bu amaçla, tek dereceli seçim sistemine geçişi sağlayan bir yasa kabul edilmiş, üniversitelere idari özerklik verilmiş ve Basın Yasası liberalleştirilmiştir.⁹⁵

CHP iktidarı, DP'nin hızlı gelişmesi ve teşkilatlanması karşısında, bir yandan yukarıda belirtilen liberal kararlar alarak halkın sempatisini kazanmaya çalışmış, diğer yandan da muhalefete fazla zaman tanımamak kaygısıyla, genel seçimleri bir yıl erkene alarak 21 Temmuz 1946'da yapılmasına karar vermiştir.⁹⁶

Henüz ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlayamamış olan muhalefetin tüm itirazlarına rağmen genel seçimlerin 21 Temmuz'a alınması, Demokrat Parti idarecilerini, seçime katılıp katılmama konusunda kararsızlığa sevk etmiştir.⁹⁷ Nihayet örgüte danışma kararı alınmış ve bu amaçla 15 Haziran'da Ankara'da geniş çaplı bir toplantı yapılmıştır.⁹⁸ Yapılan toplantı sonucunda seçime katılma kararı alınmıştır.⁹⁹

21 Temmuz'da, iktidar partisi ile muhalefet arasında kısmen yavaşlayan tartışma, seçimlerden sonra daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Çünkü, seçimler, muhalefette büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Demokrat Parti, 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş, bunların sadece 62'si seçilebilmiştir. Oysa Demokratlar, bundan çok büyük bir desteğe sahip olduklarını görüyorlardı. Seçimlerin hemen ardından, yapılan usulsüzlük ve baskılar hakkında raporlar yağmaya başlamış, Demokrat Parti, daha sonuçlar belli olmadan İnönü'ye bir telgraf göndererek haksızlığın düzeltilmesi için müdahalede bulunmasını istemiştir.¹⁰⁰ Bu itirazların fayda etmemesi üzerine Demokratlar, seçimi protesto amacıyla bir dizi miting düzenlemişlerdir.¹⁰¹

Seçimler sonunda CHP iktidarı korumuş olsa da, halk tarafından pek tutulmadığını anlamış oldu. DP ise bu seçim dolayısı ile ne kadar güçlü olduğunu

⁹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 34-36.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1946, s. 1; Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 20.

⁹⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 22.

⁹⁸ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1946, s. 1.

⁹⁹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1946, s. 1.

¹⁰⁰ Eroğul, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰¹ *Cumhuriyet*, 25,26, Temmuz 1946, s. 1.

öğrenmiş oldu. Sonraki süreçte, partiler arası ilişkilerde bu durumun önemli bir etkisi olmuştur.¹⁰²

21 Temmuz seçimlerinden sonra, DP'ye göre, adil olmayan bir seçim olmuş, itirazlar neticesiz kalmış olmasına rağmen, DP meşruiyet sınırlarının dışına çıkmadan, ama cesur bir muhalefeti kararlılıkla sürdürmüştür. DP, iktidara karşı tavrını mitinglerle göstermiştir. Bunun Türk siyasal hayatındaki anlamı; geniş halk kitlelerinin ilk defa taleplerini yöneticilere haykırma fırsatını yakalamış olmalarıdır.¹⁰³

Seçimlerden sonra yeniden Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, hükümeti kurmak üzere Recep Peker'i görevlendirmiştir.¹⁰⁴ Peker, tek partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı, pek uzlaşmacı olmayan bir kişilik olarak biliniyordu. Peker'in güttüğü siyaset, hem CHP içinde hem de DP içinde gittikçe artan bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Recep Peker Hükümeti'nin muhalefet üzerinde uyguladığı baskı politikası, iktidar-muhalefet ilişkilerini daha da germiştir.¹⁰⁵ Özellikle, Recep Peker'in 18 Aralık 1946 tarihinde Menderes'in bütçe eleştirilerine verdiği cevapta, *“Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde, şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik.”* biçiminde bir cümleyi kullanması üzerine DP meclis grubu, Meclis'i terk etmiştir.¹⁰⁶ Ancak, İnönü'nün arabuluculuğu ile DP'liler tekrar Meclis'e dönmüşler¹⁰⁷ ise de, iktidar-muhalefet gerilimi bitmemiştir.

DP kuruluşunun birinci yıl dönümünde, 7 Ocak 1947' birinci büyük kongresini yapmıştır ve kongrede “hürriyet misakı” adında bir belge kabul edilmiştir. Bu belge, üç şarttan meydana gelmiştir: Bunlar, yasalardaki antidemokratik hükümlerin kaldırılması, tam güvenceli bir seçim yasasının kabul edilmesi, parti başkanlığı ile devlet başkanlığının birbirinden ayrılması ve yönetimin yansızlığının

¹⁰² Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 255.

¹⁰³ Eroğul, *a.g.m.*, s. 179-180.

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1946, s. 1.

¹⁰⁵ Çaylak ve Nişancı, *a.g.m.*, s. 312.

¹⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı 1, C. 3, s. 23-24.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1946, s. 1.

sağlanmasıdır.¹⁰⁸ Eğer bu şartlar yerine getirilmezse, DP genel merkezi, meclisi terk etme kararı verebilecektir. Buna karşın, Peker Hükümeti'nin bilinen eski tutumu değişmemiştir.¹⁰⁹

İktidar ve muhalefet arasındaki bu iki zıt tutum, 1947'nin ortalarına gelindiğinde artık çok partili sistemin sürdürülemeyeceği korkusunu oluşturmuştur. Bunun üzerine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Hükümet ve muhalefet partisi temsilcileri ile sürdürdüğü bir dizi görüşmeden sonra, 12 Temmuz 1947'de bir cumhurbaşkanlığı bildirisi yayımlayarak, muhalefetin isyancı bir örgüt değil meşru bir siyasal parti olduğunu, devlet başkanı olarak kendisinin, hem iktidara hem de muhalefete karşı eşit davranmak durumunda olduğunu ilan etmiştir. İnönü'nün bu tavrı, çok partili sistemin kalıcı olmasına büyük katkı sağlamıştır.¹¹⁰

Cumhurbaşkanı İnönü'nün, bu çekişmede, çok partili sistemin devamı adına muhalefetten yana tavır takınması, Recep Peker Hükümeti'nin sonunu getirmiştir. Nitekim 9 Eylül 1947'de Peker istifa etmiş, arkasından, ılımlı bir siyaseti temsil eden Hasan Saka, yeni hükümeti kurmuştur. Ancak, muhalefetin sert eleştirileri devam etmiştir. DP, güvenceli bir seçim yasası çıkmadıkça seçimlere katılmayacağını bildirmiş ve 17 Ekim 1948 ara seçimlerini boykot etmiştir. Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay başbakanlığında daha da liberal bir hükümet kurulmuştur. Muhalefetin mücadelesi sertleşmeye devam etmiş ve 16 Ekim 1949 ara seçimlerine de katılmamışlardır.¹¹¹ Nihayet, CHP Grubu, Aralık 1949'da seçimlerde yargı denetimi ilkesini kabul etmiştir. Bu yeni anlayışa göre hazırlanan yasa tasarısı, 16 Şubat 1950'de Mecliste kabul edilmiştir. Bu yasayla, gizli oy, açık sayım ilkesi, seçim kurullarına parti temsilcilerinin alınması, bu kurullara yargıçların başkanlık etmesi ve tüm seçimin yasallığını denetlemek üzere, yargıçlardan oluşan bir Yüksek Seçim

¹⁰⁸ BCA, Tarih: 0.0.1947, Sayı: -, Dosya: A6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 12.71..9.

¹⁰⁹ Eroğul, *a.g.m.*, s. 180-181.

¹¹⁰ Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 22. s. 144; Eroğul, *a.g.m.*, s. 181.

¹¹¹ Eroğul, *a.g.m.*, s. 183-184.

kurulunun kurulması benimsenmiştir. Böylece, demokratik kurallara saygılı bir seçim yasası kabul edilmiştir.¹¹²

1.2. 1950'den 1957'ye Demokrat Parti Dönemi

1.2.1. İç Politika

DP'nin kuruluşundan itibaren oluşan muhalefet ile iktidar partisi CHP arasında bir mücadele yaşanmıştır. Geniş bir halk kitlesinin desteğini alan DP, iktidarı almak isterken, uzun bir süredir ülkeyi tek başına yöneten CHP yönetimi bırakmak istememiştir. Yaklaşık bu dört yıllık süreçte, iki parti arasındaki mücadelede zaman zaman gerilimler de yaşanmıştır. 1950 seçimlerine doğru giderken, iktidar gücünü elinde bulunduran CHP'lilerin, birçok il ve ilçede DP'lilere karşı baskı yaptıklarına dair şikâyetler merkeze iletilmiştir.¹¹³

Gerçek anlamda çok partili hayatı başlatan ilk seçim olarak görülebilecek olan 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, uygulanan çoğunluk seçim sisteminin sebep olduğu temsilde adaletsizlik açık olarak görülmektedir. Partilerin almış oldukları oy oranları ve buna tekabül eden milletvekilleri sayısı şöyledir:¹¹⁴

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	% 52.7	420
Cumhuriyet Halk Partisi	% 39.4	63
Millet Partisi	% 3.1	1
Bağımsızlar	%4.8	3

Tablo 1.1. 1950 Seçim Sonuçları

22 Mayıs'ta toplanan yeni meclis, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı meclis başkanlığına seçmiştir. Başbakanlık görevi ise Adnan Menderes'e verilmiştir. Böylece, DP'nin iktidar dönemi resmen başlamıştır.¹¹⁵

¹¹² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı 4, C. 24, s. 667,705.

¹¹³ BCA, Tarih: 30.06.1949, Sayı: -, Dosya: E5, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 66.412..2.

¹¹⁴ Çaylak ve Nişancı, *a.g.m.*, s. 330-331.

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1950, s. 1 (Ek 2); Kabinenin oluşumu şöyledir: Adnan Menderes (Başbakan), Samet Ağaoğlu (Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı), Refik Şevket İnce (Devlet Bakanı), Rüknettin Nasuhioğlu (Adalet Bakanı), Hulusi Köymen (Milli Savunma Bakanı), Halil

1950'deki hükümet değişikliği sadece iktidarın el değiştirmesi olarak değil, aynı zamanda Türk siyasi tarihinde, o tarihe kadar geçerli olmuş olan devletçi siyasetçiden, halka dayanan bir siyasetin geçerli olduğu bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.¹¹⁶

Bundan dolayıdır ki, bazı tarihçiler, DP'nin ezici bir çoğunlukla iktidarı devralması, Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirmişlerdir. Hatta özellikle DP taraftarları bu değişimi "Ak devrim" olarak tanımlamışlardır.¹¹⁷ Aynı şekilde, Mustafa Erdoğan da, DP'nin iktidarı devralmasını "kansız devrim" olarak nitelmiş ve şekli cumhuriyetten gerçek cumhuriyete geçişin başlangıcı olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸ Bu öneminden dolayıdır ki, DP'liler sonraki yıllarda 14 Mayıs 1950 seçimlerinin yıldönümlerini kutlamalarla karşılamışlardır.¹¹⁹

İktidarı devralan DP'nin programı, aslında CHP'nin programından çok farklı değildir. Buna rağmen bazı sebeplerden dolayı iki parti arasında ortaya çıkan farklılıkları, Karpat, şu şekilde özetlemektedir:¹²⁰

"CHP'si devlet ve kudret otoritesine dayanarak kurulmuş, sonraları, olayların zorlamasıyla yavaş yavaş halka inmişti. BMM'nin birkaç üyesi tarafından kurulan DP ise kısa zamanda kitlelerin desteğini kazanıp halk yığınlarının sözcüsü konumuna geçti. İkinci olarak köklü reform tedbirleri alınmasını gerektiren tarihi şartlar içinde doğmuş olan ve idealist bir görüşle hareket eden CHP, akademik ve siyasi bir romantizmin izlerini taşıyan yeni görüşler ortaya atıyor, zora başvurarak bunları gerçekleştirmek istiyordu. DP ise her şeyden önce CHP'nin aşırılıklarına ve oligarşik felsefesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Halk yığınlarının,

Özyörük (İçişleri Bakanı), Prof. Fuad Köprülü (Dışişleri Bakanı), Hasan Polatkan (Maliye Bakanı), Tevfik İleri (Milli Eğitim Bakanı), Kemal Zeytinolu (Bayındırlık Bakanı), Prof. Muhlis Ete (Ekonomi ve Ticaret Bakanı), Ekrem Hayri Üstündağ (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı), Prof. Sıtkı Salim Burçak (Gümrük ve Tekel Bakanı), Nedim Ökmen (Tarım Bakanı), Seyfi Kurtbek (Ulaştırma Bakanı), Nuri Özsan (Çalışma Bakanı), Hakkı Gedik (İşletmeler Bakanı). Bkz. BCA, Tarih: 24.05.1946 (Belgede yazılı olan yıl rakamının yanlış olduğunu, 1950 olması gerektiğini düşünüyoruz) , Sayı: -, Dosya: P, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 128.829.4.

¹¹⁶ Cihat Göktepe, "Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)", *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 363.

¹¹⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s. 353.

¹¹⁸ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1992, s. 253.

¹¹⁹ BCA, Tarih: 17.05.1951, Sayı: -, Dosya: 1.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 448.1846..3.

¹²⁰ Karpat, *Türk Demokrası...*, s. 493.

ekonomik ve toplumsal şartlardan, baskı rejiminden doğan hoşnutsuzluğunu dile getiren DP, gerçek hayata ve insana daha yakındı. İki parti arasındaki asıl farklar bu önemli noktadan doğuyordu.”

DP'nin ideolojisi ve programında vurgulanan hususlar ana hatlarıyla, daha fazla hürriyet, liberal ekonomi politikası, özel sektöre öncelik vererek, ekonomide devlet rolünün azaltılması ve dini konulardaki kimi baskıların kaldırılması olarak belirtilebilir.¹²¹

1950 seçimlerini büyük bir zaferle kazanan DP, şekilsel olarak iktidar olmuş olmasına rağmen, gerçek anlamda iktidar gücünü elde ettiği söylenemezdi. Yirmi yedi yıllık CHP iktidarı, başta ordu ve bürokrasi olmak üzere bütün devlet güçlerini kendi politikaları doğrultusunda biçimlendirmişti. Ve bu güçleri de çoğu zaman halka karşı kullanmıştı. Şimdi halkın desteği ile iktidar olmuş bir partiye karşı tepkileri ne olacağı belirsizdi. Hesapta olmayan bir şekilde iktidarı kaybeden ve halen devlet güçlerinin kontrolünü elinde bulunduran CHP, tekrar iktidarı ele geçirme girişiminde bulunabilirdi. Dolayısıyla, DP, devlet mekanizmasına fiilen egemen olması şartıyla, ancak gerçek iktidarını sağlayabilirdi. DP'nin aşması gerekli ilk ciddi sorun bu olmuştur.¹²²

Demokrat Partili yöneticiler, bu tehlikeyi yaklaşık bir ay içerisinde, bazı endişeler yaşayarak da olsa, atlatabilmişlerdir. Seçimin hemen sonrasında, partilerin olumlu tutumları iyimser bir hava oluşturmuş, ancak kısa bir süre sonra bunun gerçek olmadığı anlaşılmıştır. İki parti arasındaki ilk çatışma, hükümet programı üzerinde gerçekleşmiştir. 29 Mayıs'ta Menderes programını sunmuş ve bunu eleştiri ve savunmaların yapıldığı tartışmalar izlemiştir.¹²³ 2 Haziran'da Menderes kendisini eleştirenlerin suçlamalarına cevap vermiş ve CHP'liler, Meclis içtüzüğü gereğince cevap haklarını kullanmak istemişlerdir. Fakat, Meclis Başkanı Refik Koraltan, muhalefetin bu hakkını kullanma isteğini geri çevirmiş; CHP'liler de, protesto amacıyla Meclis'i terk etmişlerdir.¹²⁴

¹²¹ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 364.

¹²² Eroğul, *a.g.e.*, s. 85-86.

¹²³ *Akşam*, 30 Mayıs 1950, s. 1.

¹²⁴ *Akşam*, 3 Haziran 1950, s. 1.

DP iktidarının endişe içerisinde olduğu bu geçiş sürecinde;¹²⁵ 6 Haziran'da hükümet, Genelkurmay Başkanı ve diğer yüksek görevli subayları görevden alıp yerlerine, siyasi olarak daha güvenilir kişileri göreve getirerek, Türk silahlı kuvvetlerinin yüksek komuta kademesini önemli ölçüde değiştirmiştir.¹²⁶ Bunun yanı sıra, bürokraside de önemli değişikliklere gidilmiş, böylece DP Hükümeti, gerçek iktidarını sağlamaya çalışmıştır. DP'nin bu hamlesi, CHP'yle olan gerginliği daha da artırmıştır.¹²⁷

Hem iktidar hem muhalefet partisi, 14 Mayıs seçimlerinden sonra oluşan yeni siyasi ortamdaki rollerine alışmakta zorluk çekmişlerdir. DP kendini, “*milli irade*”nin temsilcisi olarak ülkeyi değiştirme göreviyle yükümlü olarak görüyordu. DP'nin demokrasi anlayışına göre, çoğunluğu temsil ediyordu ve bu çoğunluk kendisine, gerekli gördüğü her şeyi yapma yetki ve meşruiyetini vermiştir. Yürürlükteki 1924 Anayasası gereğince, meclisin gücünü dengeleyecek bir ikinci meclis ya da anayasa mahkemesi gibi denetim mekanizmaları da bulunmamaktaydı.

CHP ise, seçim yenilgisinden sonra içerisine girdiği zor durumdan kurtulmanın çarelerini bulmaya çalışmıştır. CHP, Kemalist geleneklerini vurgulayarak, geleneksel taraftarlarıyla itibarını düzeltmeye çalışmış, bu amaçla, “Altı Ok” toplumsal politikalara daha ağırlık verilerek yeniden tanımlanmıştır.¹²⁸

DP'lilerin iktidara geldikten sonra muhalefete yönelik tutumu, CHP'lilerinkinden farklı olmuştur. Uzun bir süre boyunca yönetici parti olarak CHP, muhalefete uğraşırken bir suçluluk duygusu yaşadıkları söylenebilir. Çünkü; CHP hükümetleri, özgür ve dürüst seçimlerle iktidara gelmiş değildiler ve halktan yetki almamıştılar. DP'liler ise kendilerini, Türk tarihinde “devrimi” son aşamasına taşıyacak yeni bir güç olarak görüyorlardı. Seçim zaferinden sonra, toplumsal ve ekonomik bir dönüşümü gerçekleştirme niyetindeydiler; bunun için “*milli irade*” kendilerine yetki vermişti. Bu yolda, bir engel olarak gördükleri CHP muhalefeti ile

¹²⁵ Eroğul, *a.g.e.*, s. 86; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 58.

¹²⁶ *Akşam*, 7 Haziran 1950, s. 1; *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1950, s. 1.

¹²⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 88.

¹²⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s. 322-323.

didişmeye başlamışlardır.¹²⁹ Hatta birçok yerde DP'lilerin CHP'ye hakaret ettikleri iddia edilmiştir.¹³⁰

DP, iktidarının ilk ayında, orduda ve bürokrasideki değişikliklerden sonra, büyük ölçüde tedirginliğini atmış ve sıra icraata gelmiştir.¹³¹ 16 Haziran 1950'de toplanan meclis, "Arapça Ezan Yasağı"nı kaldırmıştır. CHP'lilerin de oylarıyla, kanun meclisten oy birliğiyle geçmiştir. Böylece Arapça ezan okunması serbest olmuştur.¹³²

DP'liler, daha iktidara gelmeden önce, devletin laik temelinde hiçbir esaslı değişikliğe izin vermeyeceklerini çok itina ile vurgulamışlardır. İktidara geldikten sonra DP'liler, CHP'nin dini duyguların ifadesi üzerindeki yasakları gevşetme ve Müslüman halkın duygularına ödün verme siyasetini sürdürmüşler, ama bir yandan da laiklik aleyhtarı eğilimlerle mücadele etmişlerdir. Arapça ezan serbestisinden sonra, din eğitimi genişletilmiş, imam hatip okulları çoğalmıştır. Dini yayınların satışına yeniden izin verilmiştir. Yine de, DP'nin laik devlet anlayışında CHP'ye göre önemli bir farklılık yoktur.¹³³

Yeni bir başlangıç açısından, DP iktidarının, önemli icraatlarından biri de, 14 Temmuz 1950'de çıkardığı af kanunudur. Bu kanunla 15 Mayıs 1950'den önce işlenen suçlar affedilmiştir.¹³⁴

İktidara geldikten sonra, DP, 3 Eylül 1950'de yapılan belediye seçimlerini büyük bir farkla kazanarak, halk önündeki ilk sınavını başarıyla vermiştir. 600 küsur belediyeden 560'nı DP'liler kazanmıştır. Bu zafer üzerine, Adnan Menderes: "*Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti*" demiştir.¹³⁵ Bir ay sonra, 15 Ekim'de yapılan il genel meclisi seçimlerini de yine DP'liler kazanmışlardır. Bu sonuçlardan sonra, siyasal

¹²⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 59-60.

¹³⁰ BCA, Tarih: 15.12.1950, Sayı: -, Dosya: 1.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 459.1887..7.

¹³¹ Eroğul, *a.g.e.*, s. 90.

¹³² *Akşam*, 17 Haziran 1950, s. 1; *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1950, s. 1 (Ek 3).

¹³³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 339.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1950, s. 1.

¹³⁵ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1950, s. 1.

iktidar kurumları, bürokrasisi ve yerel yönetimleriyle, devlet mekanizması bütünüyle Demokrat Parti'nin kontrolüne geçmiş demektir.¹³⁶

Hükümet ile muhalefet arasındaki gergin ilişkilerin devam ettiği dönemde, bir de “dini irtica” olarak nitelenen bazı hadiseler vuku bulmuştur. Kemal Atatürk'ün büst ve heykellerini yıkmaya,¹³⁷ bazı küçük yerleşim yerlerinde kadınlara karşı bazı nahoş tutumlar, DP hükümetini zor durumda bırakmıştır. CHP, ülkenin karşı karşıya geldiği temel sorunun “dini irtica” olduğu ve Atatürk'ün partisinin mensupları olarak, Atatürk reformlarının gerçek muhafızları olduklarını iddia etmişlerdir.¹³⁸ Bu iddiaya sert bir cevap veren Menderes, reformların gerçek muhafızının Türk milleti olduğunu söylemiş ve hükümet bazı sağ oluşumlara karşı harekete geçmiştir.¹³⁹ İçişleri Bakanlığı, bütün il valilerine Atatürk heykellerinin korunması için önlemlerin alınmasını emreden bir tebligat çıkarmış ve siyasi amaçlarla dini istismar etmekle suçlanan bazı yayın kuruluşlarına karşı soruşturmalar açılmıştır.¹⁴⁰

DP hükümeti, 25 Temmuz 1951'de Atatürk Kanunu olarak bilinen bir yasayı meclisten geçirerek muhalefetin dini irtica ve reformların tehlikeye girdiği ile ilgili uyarılarını dikkate almış oldu. Yeni yasa, hem Atatürk'ün heykellerini ve reformlarını korumak hem de “DP hükümetine iftira edilmesini” önlemek için tasarlanmıştır.¹⁴¹

DP Hükümet'inin icraatlarını şiddetle eleştiren CHP'ye karşı, DP harekete geçmiş, CHP'nin, tek parti iktidarı sırasında hazineden veya başka resmi kurumlardan aldığı ve kendi adına tapuya tescil ettirdiği taşınmazların listeleri hazırlanmıştır. Nihayet DP Grubu, 25 Temmuz 1951'de toplanarak CHP'nin elindeki bu taşınmazları hazineye devretmeye karar vermiştir.¹⁴²

¹³⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁷ BCA, Tarih: 27.11.1950, Sayı: -, Dosya: 1.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 231.912..1.

¹³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 64.

¹³⁹ *Akşam*, 18 Mart 1951, s. 1.

¹⁴⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 64.

¹⁴¹ *Milliyet*, 26 Temmuz 1951, s. 1.

¹⁴² Eroğul, *a.g.e.*, s. 98.

16 Eylül 1951’de, boşalan milletvekilliklerini doldurmak üzere 17 ilde yapılan seçimlerde 15 ilde DP’liler kazanmış; 20 sandalyenin 18’ini almışlardır.¹⁴³

CHP’nin sürekli eleştiri politikası, DP’nin demokrasi yorumuna uymuyordu ve DP’liler, CHP’nin oyunu kurallarına göre oynamaya istekli olmadığı sonucuna varmışlardır. DP’lilere göre, halkın desteği ile iktidara gelmiş bir hükümet, halkın isteği doğrultusunda icraatlar yapacak, halkın, eylemleri yargılama ve bir hatayı sonraki seçimlerde düzeltme gücü vardır. Çoğunluk partisinin hizmet ettiği halktan yetki aldığı görüşü DP’lileri, bütün devlet kurumlarını ele geçirme ve kendi amaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahip oldukları sonucuna götürmüştür. DP’liler bütün kurumların iktidar partisinin emrinde olması gerektiğine inanıyorlardı. Oysa çok partili bir sistemde, kurumların çoğunun siyasi partiler arasında tarafsız olması gerekiyor. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak DP, aydınlar olarak sınıflandırılabilen grupların güven ve desteğini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.¹⁴⁴

1952’nin sonlarına doğru, CHP’nin, DP’nin lider kadrosuna karşı parti içindeki muhalefeti istismara varan derecede dillendirmesi iki parti arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Diğer taraftan, hükümetin hızlı büyüme politikasını yavaşlatması, uzun vadede doğuracağı olumsuz sonuçları açısından, iki parti arasında sert tartışmalara sebebiyet vermiştir.

22 Kasım 1952’de Türkiye’nin önemli gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman’ı öldürme girişimi sonrası, iki parti arasındaki ilişkiler bir yumuşama dönemine girmiştir. Hükümetin, 8 Temmuz 1953’te Millet Partisi’ni kapatma kararı alması, DP ile CHP arasındaki yumuşama dönemini sona erdirmiştir.¹⁴⁵

2 Mayıs 1954’de gerçekleştirilen genel seçimler, DP tarihinin en büyük siyasi zaferi olmuştur. Bu seçimlerde DP aldığı sandalye sayısıyla, Meclis’te ezici bir çoğunluğa ulaşmıştır. 1954 seçimlerinden sonra DP, tek başına iktidar olmanın verdiği avantajlarla icraatlarında hesap verme zorunluluğunun olmadığına dair bir kanaat edinmeye başlamış, sert ve otoriter davranarak her türlü aykırı düşünceye

¹⁴³ *Akşam*, 17 Eylül 1951, s. 1.

¹⁴⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 68.

¹⁴⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 71-72.

karşı tahammülsüz ve muhalefeti ezici bir tavır takınmıştır. Partilerin aldıkları oy oranı ve milletvekili sayıları şöyledir.¹⁴⁶

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	% 56.61	503
Cumhuriyet Halk Partisi	% 34.78	31
Cumhuriyetçi Millet Partisi	% 5.28	2

Tablo 1.2. 1954 Seçimi Sonuçları

1954-1957 dönemi DP'nin en kritik ve tartışmalı yılları olarak değerlendirilmektedir. Birçok önemli hadisenin yaşandığı, DP ve Menderes'in iktidara iyice yerleştiği ve sermayenin siyasette belirleyici güç olmaya başladığı bir dönem olmuştur. DP'nin bu dönemde CHP yanlısı olan memurların cezalandırılması, resen emeklilik sürecinin başlatılması ve böylece üniversitelerde ve bürokraside tasfiye, başka partiye oy verdiği gerekçesiyle Kırşehir'in ilçe yapılarak cezalandırılmak istenmesi gibi uygulamalarla DP, demokratik sınırları zorlayan otoriter davranışlar göstermiştir.¹⁴⁷

1954 seçim sonuçları Menderes'te de değişikliklere yol açmıştır. Halktan aldığı onay izlediği politikalar hakkında her türlü kuşkudan arınmasına yol açmıştır. Menderes, seçim sonuçları üzerine, yabancı basına verdiği beyanatta; çoğunluğun kendilerine oy vermesini; *“Bunun manası, bütün devlet faaliyetlerine şamil olmak üzere her sahadaki icraatımızın Türk milletince tamamiyle tasvip edildiğidir”* şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁸

Menderes'in ordudan duyduğu korku bile bir süre için kaybolmuştur. “Ulusal irade”yi her şeyin üzerine koyan bu çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, siyaset yaparken, seçmenler dışındaki bir kişiyi ya da herhangi bir şeyi hesaba katmaya artık gerek yoktu.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 130; Selahaddin Bakan, Hakan Özdemir, “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, s. 386.

¹⁴⁷ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 369.

¹⁴⁸ *Akşam*, 3 Mayıs 1954, s. 2.

¹⁴⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 136-137.

1955 yazında Kıbrıs sorunu, Türk siyasetinin ana gündem maddesi olmuştur. Londra Konferansı'na Türk halkının *enosise*, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştirilmesine, ne kadar sert karşı olduğunu göstermek için 6-7 Eylül İstanbul olayları tertiplenmiştir. Hükümetin bu kargaşaları tertiplediği söylentileri yayılmış, aynı zamanda, olay, kentlerdeki bastırılmış gerilimleri de açığa çıkarmıştır. Lise ve üniversite öğrencilerinin örgütlü gösterisi kendiliğinden bir kargaşaya dönüşmüştür.¹⁵⁰ Ayaklanan kalabalık, hem Rumların hem de Türklerin mağazalarını yağmalamıştır. Bu, DP'ye karşı yapılan ilk kitlesel tepki olmuştur.

Hükümet, 6-7 Eylül olaylarından sarsılmış ve hemen Türkiye'nin üç büyük kenti İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiştir. Sıkıyönetim, olayların denetim altına alınmasını sağlamış, fakat DP içindeki kargaşanın artmasına sebep olmuş ve İçişleri Bakanı 10 Eylül 1955'te istifa etmiştir. Sonraki aylarda Meclis Grubundan gelen yoğun eleştiriler karşısında, Menderes'in kabinesi istifa etmiş, kendisi ise Meclis Grubunda güvenoyu alarak yeni kabineyi kurmuştur.¹⁵¹

İktidardaki sarsıntı, CHP'ne etkili muhalefet fırsatını vermiştir. 1950'den beri sürekli bir bocalama içinde olan CHP, Şubat 1956'dan itibaren, baş hedefi Menderes olan şiddetli bir muhalefete başlamıştır. DP yöneticileri de, Nisan-Mayıs 1956'da cumhurbaşkanının köşkünde yaptıkları bir dizi toplantı sonunda, yumuşaklık siyasetinin yürümeyeceğini ve muhalefete karşı şiddetli bir karşı saldırıya geçmek gerektiğini kararlaştırmışlardır. Böylece, iki tarafın da saldırı siyasetini benimsemeleri, parlamenter demokrasinin kısa zamanda çıkmaza saplanmasına yol açmıştır.¹⁵²

Yeni hükümet güvenoyu aldıktan sonra, önce Basın Yasası'nda değişiklikler yapılarak, basına kısıtlamalar ve basın suçlarına ağır cezalar getirilmiştir. DP iktidarı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda da önemli kısıtlamalar yaparak, bu suçların cezasını da artırmıştır. Ayrıca siyasi partilerin, seçim propaganda dönemi

¹⁵⁰ Özel Harp Birimi kökenli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun: "6-7 Eylül de bir Özel Harp işidir ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amacına da ulaştı." Sözlerini değerlendiren Taha Kıvanç: "Atatürk'ün Selanik'teki evi kundaklandı haberiyle İstanbul'u ayaklandırmıştı o operasyonu planlayanlar; evi kundaklayan da, haberi yazıp yayan da, kitleleri sokağa döken de, bilerek bilmeyerek, operasyonun birer unsuruydu." Bkz. Taha Kıvanç, "6-7 Eylül'de Ne Oldu (2) ?", *Yeni Şafak*, 8 Eylül 2005.

¹⁵¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 81-82.

¹⁵² Eroğul, *a.g.m.*, s. 196-197.

dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanmış, suç sayılan toplantıların dağıtılması için hedef gözetmeksizin ateş açılabileceği kabul edilmiştir.¹⁵³

DP'nin sertleşen tutumu karşısında, muhalefet partileri dayanışma yoluna gitmiş, bu amaçla; Ağustos 1957'de, muhalefet partileri temsilcileri aralarında toplantılar yapmaya başlamışlardır. Diğer taraftan, DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü, 6 Eylül 1957'de partiden istifa etmiştir. Bu işbirliği girişimleri DP'lileri endişelendirmiştir. Hem 1958'de yapılması gereken genel seçimleri bir yıl öncesine almışlar, hem de yeni bir seçim yasası çıkararak muhalefetin güç birliği yapmasını yasaklamışlardır.¹⁵⁴

1.2.2. Dış Politika

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın eski etkinliklerini kaybetmeleriyle, ABD ve Sovyetler Birliği yeni güçler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu yeni durum, uluslararası politikada yeni bir sistemin doğmasına neden olmuştur. İki Kutuplu Sistem olarak bilinen yeni düzende iki blok arasında çekişmenin en yoğun yaşandığı bölgeler Avrupa ve Orta Doğu Bölgeleri olmuştur. Türkiye, bir bölge ülkesi olarak ve Sovyetler Birliği tehdidi algılamasının da etkisiyle, kendi güvenliğini Batı Bloku içinde yer alarak sağlamaya çalışmıştır. Türkiye güvenlik kaygılarıyla Batı'nın siyasi, ekonomik ve askeri kurumlarında yer almak için tam bir "Batı yanlısı" politika takip etmiştir.¹⁵⁵

Demokrat Parti, Mayıs 1950'de iktidara geldiğinde, Türkiye'nin yeni dış politikasının temelleri zaten atılmıştı. 1945'te Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye karşı tehditkâr politikaları ve 1925 tarihli Dostluk Anlaşmasını yenilememesi, bu ülke ile ilişkileri bozmuştur. Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında, Batı bloku, özelde ABD ile daha yakın ilişkiler aramaya başlamış ve Truman Doktrini ile Marshall Planı çerçevesinde askeri ve ekonomik yardım almıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ İnan Özer, Umut Bekcan, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960): Bir Dönemin Demokrasi Anlayışı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, s. 10.

¹⁵⁴ Eroğul, *a.g.m.*, s. 198-199.

¹⁵⁵ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik ORTA DOĞU*, C. 4, S. 2, s. 12.

¹⁵⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 497-498.

Başbakan Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950 tarihinde, Meclis'teki hükümet programı üzerinde yaptığı konuşmada; dış siyasette, bir yandan “büyük dostumuz” diye hitap ettiği ABD ve diğer batı müttefikleri ile samimi ilişkilerin daha da geliştirileceğini, diğer taraftan, kendilerinden önceki hükümetlerin ihmal ettiği Ortadoğu ülkeleri ile de ilişkilerin geliştirileceğini belirtmiştir.¹⁵⁷

DP Hükümeti'nin Başbakan'ı Menderes, iktidara gelir gelmez, kapsamlı bir ekonomik kalkınma hamlesini başlatmak istemiştir. Atatürk döneminden beri, modernleşmenin ekonomik boyutu, istenilen düzeyde olamamıştı. Dolayısıyla ilk önce ekonomik kalkınma sağlanmalıydı. Ancak bunun da önceliği ülke güvenliğinin sağlanmasıydı.¹⁵⁸ Menderes'in hariciye bürokratlarına göre de iyi ve verimli bir dış politika için önce güvenlik şarttı. Bu amaçla Batı'nın kolektif güvenlik sistemi içinde yer almak dış politikada ilk uğraş verilmesi gereken konu olmuştur. Bunun aynı zamanda batıdan ekonomik destek sağlamak için de önemli bir adım olduğu düşünülmüştür.¹⁵⁹

Türkiye, Batı Devletleri ile yakınlaşma çerçevesinde, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne katılmış, ancak bu, Türkiye'nin Sovyet tehlikesi karşısında duyulan endişesini giderememiştir. Türkiye için, güvenliğini Batılı Devletlerle birleştirmek için tek yol, NATO'ya katılmak kalmıştır. Türkiye NATO'ya katılmak için ilk müracaatını Mayıs 1950'de henüz CHP iktidardayken yapmıştır. 14 Mayıs'taki genel seçimlerden sonra DP iktidara gelmiş, bunun üzerinden çok geçmeden, 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı patlak vermiştir. 27 Haziranda, Birleşmiş Milletler, üyelerini Kore Cumhuriyeti'ne saldırıyı karşılamak yeterliliğini verecek ve bu bölgedeki barış ve güvenliği geri getirecek yardımlarda bulunmaya çağırmıştır. Türkiye Güvenlik Konseyi'nin bu konudaki kararlarını memnurlukla karşılamış ve Kore'de Birleşmiş Milletler Kumandanlığı kurulduktan sonra da, 25 Temmuz 1950'de, 4.500 kişilik bir kuvveti Kore'ye gönderme kararı almıştır. Bu kuvvete mensup ilk birlikler, 18 Ekim 1950'de Kore'ye ayak basmışlardır.

¹⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IV, Toplantı Olğ, C. 1, s. 31.

¹⁵⁸ Süleyman Seydi, “Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, s. 3.

¹⁵⁹ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 373.

Türkiye, Kore Savaşı'nın devam ettiği dönemde, 11 Ağustos 1950'de NATO'ya alınması için ikinci müracaatını yapmıştır. Fakat, Türkiye'nin yaptığı bu müracaat Eylül 1950'de toplanan NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmemiştir.¹⁶⁰

Türkiye'nin Kore Savaşı'ndaki fedakârlığı, Batı'nın Türkiye ile işbirliği yapmasını hızlandırmıştır. Nitekim ABD, Türkiye'nin stratejik önemiyle bitlikte askeri katkısından da memnuniyetini belirtmiştir. İngiltere de Türkiye'nin NATO'ya alınmasını desteklemiş ve İskandinav ülkelerinin itirazlarını çekmelerinden sonra Türkiye Yunanistan'la birlikte 28 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin Dışişleri ve Savunma politikaları NATO'nun ortak savunma planı çerçevesinde işlemiştir.¹⁶¹

NATO üyeliği de Türkiye'nin güvenlik arayışını sonlandırmadığından, komünizm tehdidi algısı Türkiye'nin bölgesel paktların kuruluşuna öncülük etmesine neden olmuştur. Türkiye'nin izlediği bu aktif dış politikanın temel sebebi, kendi tehdit algılamasıyla ABD'nin tehdit algılamasının örtüşmesinin payı büyük olmuştur. Sovyetlerin sadece Türkiye ve bölge için değil aynı zamanda dünya barışı için de büyük tehdit olduğuna inanan Menderes, Atlantik'ten Pakistan'a uzanan çizgide güvenlik zinciri tamamlamak isteyen ABD'nin Sovyetleri çevreleme politikalarına destek vermek istemiştir. Bu amaçla NATO'ya katıldıktan sonra Balkan Paktı ve daha sonra da Bağdat Paktı'nın kurulmasına öncülük yapmıştır.¹⁶²

Türkiye'nin ve Balkanların güvenliğini sağlamlaştırmak ve Balkan ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmek, aynı zamanda Yugoslavya'nın Sovyetlere yanaşmasını engelleme amacıyla Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri bakanları Amerika'nın da desteğiyle, Şubat 1953'te Ankara'da bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalamışlardır. 9 Ağustos 1954'de bu antlaşma ittifak haline dönüşerek "Balkan Paktı" adını almıştır. Ancak, Balkan Paktı kısa ömürlü olmuştur. Önce Yugoslavya'nın politika değişikliği, ardından 1955'te Kıbrıs meselesi yüzünden

¹⁶⁰ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 227-229.

¹⁶¹ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 374.

¹⁶² Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 72, s. 206-207.

çıkan Türk-Yunan gerginliği, Paktı'n hukuken 1960'a kadar devam etse de fiilen 1955'te ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Türkiye, Güney ve Doğu komşularıyla da benzer bir ittifak arayışına girmiş, bu amaçla 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta, Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı imzalanmıştır. Daha sonra 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da ise İran, Pakta katılmışlardır. 1958'de askeri darbe sonrası Irak'ın ayrılmasından sonra ABD'nin gözlemci olarak katıldığı Pakt, CENTO adıyla 1979'a kadar devam etmiştir.¹⁶³

DP iktidarı döneminde Türk Dış politikasının en yoğun konularından biri hatta birincisi Kıbrıs meselesi olmuştur.¹⁶⁴ Kıbrıs Adası, tarihi, etnik ve ülke güvenliği gibi nedenlerden dolayı sürekli Türkiye'nin takibinde olmuştur. Bulunduğu konum itibariyle Güney Anadolu ve Mezopotamya'ya geniş bir açı ile hâkim olan Kıbrıs, en eski devirlerde bile denizyollarının izlenmesi ve deniz ticaretinin kontrolünü sağlama imkânına sahip olmuştur. Bu özelliği ile hem bölge devletlerinin hem de bölge dışı devletlerin dikkatini çeken ada, Türk devletlerinin de dikkatini çekmiş ve 1571'den itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.¹⁶⁵

1923 Lozan antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu hukuken kabul etmiştir. Bunu takiben adadaki Türk nüfusun yaklaşık %15'i Türkiye'ye göç etmiştir.¹⁶⁶ 1950'ler de ise adadaki Türk nüfusun oranı, tüm nüfusun %20'si olarak belirtilmektedir.¹⁶⁷

Ada'yı 1925'te "Crown Colony" (Taç Kolonisi) statüsüne dönüştüren İngilizler, Kıbrıs'ı bir vali tarafından yönetmeye başlamışlardır. Bu arada, Kıbrıs toplumunun çoğunluğunu oluşturan Rumlar da, daha 1878 yılından itibaren

¹⁶³ Göktepe ve Seydi, *a.g.m.*, s. 212.

¹⁶⁴ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 376.

¹⁶⁵ Erdem Karaca, *Türk Basınında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluş Süreci ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1975 – 1983)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 1-2.

¹⁶⁶ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 376-377.

¹⁶⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s. 345.

Yunanistan ile birleşmek (enosis) yolunda niyetlerini ortaya koymuş ve bu yolda çaba sarf etmeye başlamışlardır.¹⁶⁸

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıslı Rum ve Yunanistan tarafından enosis istekleri pek çok kere dile getirilmiş ancak her defasında İngiliz hükümetleri tarafından reddedilmiştir.¹⁶⁹

1954'ten itibaren Kıbrıs meselesi Türkiye'nin gündemine girmeye başlamıştır. Yunanistan'ın, adanın kendisine verilmesini istemesi üzerine, Türkiye de adaya talip olmuştur. Bu arada Kıbrıs Rumları, adanın Yunanistan'a bağlanması için terör yöntemlerini de kapsayan gösteri ve eylemler yapmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler üzerine, 29 Ağustos-7 Eylül 1950 tarihleri arasında Londra'da, İngiltere'nin girişimiyle Türkiye ve Yunanistan'ın katıldığı üçlü konferans düzenlenmiştir. Tarafların tamamen farklı tezler öne sürmelerinden, konferans bir sonuç alınmadan bitmiştir.¹⁷⁰

Londra Konferansı devam ederken, İstanbul'da 6-7 Eylül olayları patlak vermiş, Rumlara ait işyerleri saldırıya uğramıştır. Daha 21 Haziran 1955'ten itibaren EOKA'nın (Rum Tedhiş Örgütü) Türklere saldırılara başlamış olmasından kısa bir süre sonra yaşanan bu gelişmeler yeni çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir. Türkiye'nin "ilhak"a kesin bir şekilde karşı çıkışı, ABD ve Yunanistan'ı başka seçenekler aramaya itmiştir.¹⁷¹

1956'da, İngiltere'nin Kıbrıs Anayasa komiserinin hazırladığı, Kıbrıslı Rumlar ve Türklere her türlü anayasal platformda nispi temsil imkânı sağlayan planı, Yunanistan ve Rumlar tarafından reddedilmiş, Türk tarafı ise yeni görüşmelere zemin hazırlayacağı anlayışıyla desteklemiştir. 1957 sonlarında ise Türkiye ile Suriye arasında başlayan gerginlik, Amerika ve İngiltere'nin dış politikasında, bir

¹⁶⁸ Karaca, *a.g.t.*, s. 2-3.

¹⁶⁹ Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 377.

¹⁷⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 8. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2012, s. 232-233.

¹⁷¹ Karaca, *a.g.t.*, s. 5.

NATO üyesi olarak Türkiye'ye karşı Kıbrıs konusunda olumlu bir değişim doğurmuştur.¹⁷²

Çözüm için uluslararası destekle beraber, önce 1958'de Zürih'te, sonra da 1959'da Londra'da yapılan müzakerelerin sonunda bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre Kıbrıs bağımsız bir cumhuriyet olacak, bu cumhuriyetin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve anayasal düzeni Yunanistan, İngiltere ve Türkiye tarafından garanti edilmiştir. Anlaşmaya göre üç garantör ülke, beraber hareket ederek güvenceleri sürdüreceklerdir. Üç ülke, beraber hareket edemedikleri durumda ise tek başına da garantör ülkeler eyleme geçebileceklerdi. Nihayet, 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs bağımsız bir cumhuriyet haline gelmiştir.¹⁷³

1.2.3. Ekonomi Politikası

Cumhuriyetin ilk yıllarında özel sektörü teşvik eden¹⁷⁴ ve dolayısıyla özel sektörün öncülüğünde bir kalkınma modeli olarak liberal politikalar uygulanmış olmasına rağmen bu beklenti gerçekleşmemiştir. Büyük Dünya Krizinin de etkisiyle Türkiye, devletçi bir sanayileşme modeli arayışına girmiş ve bu dönemde planlı bir sanayileşme sürecini gerçekleştirmiştir. Sanayileşmeyi gerçekleştirmek amacıyla, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve başarıyla uygulanmıştır. Birinci plandan sonra, daha geniş kapsamlı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle bu plan uygulanamamıştır.¹⁷⁵

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca sürdürmek zorunda kaldığı ve ekonomisine pahalıya mal olan tarafsızlık politikası nedeniyle yoksul düşmüştür. Partiler arasında, ekonomik durumun ciddiliği ve önlemlerin alınması konusunda görüş birliği oluşmuştur. Ekonomik doktrin konusunda önemli bir düşünce ayrılığı mevcut değildi. Geçmişteki kötü yönetimlerin sonucu olan ekonomik geri

¹⁷² Göktepe, *Demokrat Parti Dönemi...*, s. 383-385.

¹⁷³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 346.

¹⁷⁴ Hükümet, Mayıs 1927'de, eski 1913 tarihli Yasa'yı gözden geçirip genişleterek 15 yıl için Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuştur. İmalat ve madencilik sanayi kuruluşlarına kolaylıklar sağlayan yasadan, 1927 yılında 470, 1928'de 1261, 1929'da 1589, 1930'da 1857 kuruluş yararlanmıştır. Bkz. S. Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 4. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul 1996, s. 197.

¹⁷⁵ Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 67, S. 2, s. 158.

kalmışlığın üstesinden gelmek için devletçilik politikası uygulanmıştır. Amacı özel sektöre karşıtlık değil, devletçiliğin amaçlarından biri, yakın bir gelecekte ekonomide egemen faktör olarak devletin yerini alabilsin diye özel sektöre yardım etmek ve büyümesini teşvik etmek olmuştur.¹⁷⁶

Türkiye çok partili düzene geçerken, ekonomi politikasını da değiştirmiş ve Kemalist devletçiliği reddederek liberal bir politika izlemiştir. Aslında liberalizmi Demokrat Parti temsil ediyor olsa da, yeni muhalefet partisi ile Batıya hoş görünme yarışı içinde bulunan CHP de, 1947 Kongresinde programını değiştirmiş ve liberal bir ekonomi politikası benimsemiştir.¹⁷⁷

Demokrat Parti programında hem hürriyetler hem de ekonomik sistem açısından liberalizm ve demokrasi partinin genel ilkeleri olarak sayılmıştır.¹⁷⁸ Parti programında ekonomik görüşlerin temelini, özel teşebbüsü desteklemenin devletçiliğin görevleri arasında sayılmış olmasıdır.¹⁷⁹ Programda, verimsiz çalışmaları nedeniyle kamu kuruluşlarının özel teşebbüse devredilebileceği,¹⁸⁰ zorunluluk olmadıkça piyasalara müdahale edilmeyeceği ve ekonomik kalkınmanın tarım sektörüne dayandırılacağı ilkeleri benimsenmiştir.¹⁸¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik kalkınma için yeterli sermayeye sahip olamayan Türkiye, bütün umutlarını dış yardımlara bağlamış, bu dönemde hazırladığı plan ve programlar hep bu doğrultuda şekillenmiştir. Dış yardımlardan yararlanmanın temel şartı ise, dış yardım sağlayacak ülke ve kurumların temel politika önermesi olan “*sanayileşmekten vazgeçmek ve tarım sektörü öncülüğünde bir kalkınma modeli*” benimsemek olmuştur. Türkiye'ye yapılacak yardımları değerlendirmek amacıyla gelen uzman heyetler de hazırladıkları raporlarda sürekli aynı konuya vurgu yaparak, Türkiye'nin mevcut ekonomik şartlarından dolayı

¹⁷⁶ Necmeddin Sadak, “Devletçilik Siyasetimizin Gayeleri ve Hududu Üzerinde Durmak Gerekir”, *Akşam*, 16 Aralık 1945, s. 1.

¹⁷⁷ Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Dr. Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. 45; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 160.

¹⁷⁸ Demokrat Parti Programı 1946, TBMM Kütüphanesi, Madde 4.

¹⁷⁹ Demokrat Par... , Madde 17.

¹⁸⁰ Demokrat Par... , Madde 47.

¹⁸¹ Demokrat Par... , Madde 54.

önceliğın tarım sektörüne verilmesi gerektiğini ve bu sektörde üretimi artırmanın mümkün olduğunu savunmuşlardır.¹⁸²

DP dönemi bir bütün olarak ele alındığında, parti programında belirtildiği gibi müdahaleci devlet anlayışından piyasa ekonomisine geçilmesiyle, özel ve kamu girişimciliği arasında, özel girişime öncelik veren bir politikanın uygulanmak istendiği söylenebilir.¹⁸³ Böyle olmasına rağmen DP döneminde, kamu müdahalesinde bir azalma olmamış, devletin ekonomi içerisindeki payı, yeni KİT'lerle beraber daha da artmıştır.¹⁸⁴

DP iktidarı da, 1945'en sonra uygulanmakta olan, yabancı yardım ve kredileriyle kalkınma modelini hızlandırarak sürdürmek istemiştir.¹⁸⁵ Bu amaçla 1 Ağustos 1951'de "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" çıkarılmıştır. Ancak beklenen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine DP Hükümeti, yabancı sermaye lehine yeni tedbirler getirme kararı almıştır. 18 Ocak 1954'te, eski kanunun yerine daha liberal hükümler getiren "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir.¹⁸⁶ Bu düzenlemelere rağmen, Batı yardımı ve kredileri beklentilere cevap verebilecek boyutlara ulaşamayınca, tutulan yol kalkınma politikasına suni yollarla devam etmek olmuştur. Bu politikalar, Türk parasının değer kaybına ve devalüasyonlara yol açmıştır. Bunların sonucu olarak Batı'nın denetiminde kemer sıkma politikaları kaçınılmaz hale gelmiştir.¹⁸⁷

DP iktidarı, yabancı yardım ve sermayesi konusunda umduğunu bulamamış olsa da, 1950-1954 döneminde ekonomide ciddi bir başarı sağlamıştır.¹⁸⁸ Türkiye ekonomisinde, 1951'de %12.73, 1952'de %11.98 ve 1953 yılında %11.32 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir.¹⁸⁹ DP iktidarının ekonomideki bu başarının esas kaynağı

¹⁸² Takım, *a.g.m.*, s. 166-167.

¹⁸³ Takım, *a.g.m.*, s. 165-166.

¹⁸⁴ Timur, *a.g.m.*, s. 53; Takım, *a.g.m.*, s. 166.

¹⁸⁵ Timur, *a.g.m.*, s. 54.

¹⁸⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 123-124.

¹⁸⁷ Timur, *a.g.m.*, s. 54.

¹⁸⁸ Eroğul, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁸⁹ Mehmet Fuat Beyazıt, "Türkiye Ekonomisi ve Büyüme Oranının Sürdürülebilirliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, S. 5, s. 90.

tarım alanı oluşturmuştur. Tarımda bu gelişmeyi sağlamak için, DP'nin başlıca icraatları şunlar olmuştur:¹⁹⁰

- Devletin elindeki topraklarının bir kısmı köylüye dağıtılmış, boş topraklar tarıma açılmış böylece tarımsal alan genişletilmiştir.

- Gizli işsiz durumunda olan nüfusun bir bölümü yeni açılan tarımsal alanlarda çalıştırılarak, işsizlik azaltılmıştır.

- Tarımda emeğin verimliliğini artırmak amacıyla yaygın bir makineleşmeye gidilmiş, kısa bir süre içerisinde, traktör sayısı yaklaşık on katı artırılmıştır. Ayrıca, diğer tarımsal makine ve aletler ithal edilip, kolay şartlarla köylüye verilmiştir.

- Tarımsal ürünlerin ulaşımı ve depolanması için yeni imkânlar sağlanmıştır.

- Ziraat Bankası aracılığıyla, tarım kesimine geniş kredi imkânları sağlanmıştır.

- Tarımsal ürünlerin fiyatı artırılarak kırsal kesime büyük miktarda para akışı sağlanmıştır.

DP iktidarı, altyapı ve sanayi alanında da önemli işler başarmıştır. Bu dönemde yol ve köprü inşaatına büyük önem verilmiştir. Bu sayede kırsaldaki insanların, piyasa ekonomisine giriş-çıkışları kolaylaşmıştır. Sanayi alanında ise madencilik, şeker, çimento ve dokuma dallarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.¹⁹¹

Ekonomideki olumlu gelişmenin ardından, 1953'ten sonra tarımdaki hızlı büyümenin sona ermesiyle, üretim durgunlaşmaya başlamıştır. Türkiye'nin kısa süren "ihracat ekonomisi", dünya çapındaki fiyat düşüşlerine paralel olarak büyük ticaret açıklarıyla sonuçlanmıştır. Tarımsal bir ihracat ekonomisinin sona ermesi üzerine hükümet, döviz geliri için yeni kaynaklar aramaya başlamıştır. Beklenen düzeyde yabancı sermaye de ülkeye gelmemiş, bu durumda ekonomik büyümeyi sağlayacak ithalatın finansmanı için tek çare yardım ve dış borçlanma kalmıştır.

¹⁹⁰ Eroğul, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁹¹ Eroğul, *a.g.e.*, s. 133.

Ancak, 1955'ten sonra, yardım zor bulunur olmuş, hükümet, cari işlemler açığını gitgide kısa dönemli borçlarla kapatmaya yönelmiştir. Bu borçların kısa bir süre sonra oluşturduğu geri ödeme sorunu, bunalımla sonuçlanmış ve 1958'deki yüksek oranlı devalüasyonla¹⁹² doruğa çıkmıştır.¹⁹³

1950'lerin sonuna doğru, kapitalist az gelişmişliğin tipik bunalımı Türkiye'nin kalkınmasını yakalamış; büyük bir ithalat hacmine yaslanan, ihracatın artırılmadığı, dış borcun kolay bulunamadığı "açık" bir ekonomi durumuna gelmiştir.¹⁹⁴ Yüksek oranlı devalüasyon ve Batı güçlerinin sağladığı kredilerin¹⁹⁵ etkileri geçici olmuştur. 1958 sonlarına gelindiğinde DP iktidarı ve Menderes, ekonomiyi istikrara kavuşturmak için gerekli önlemleri siyasi olarak artık alamaz durumdaydı.¹⁹⁶

¹⁹² 4 Ağustos 1958 tarihinde "İktisadi İstikrar Tedbirleri" adı altında yapılan bu devalüasyonda, Türk Lirası % 220 değer kaybetmiştir. Bkz. Esat Çelebi, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 60.

¹⁹³ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Dr. İrvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. 90-91.

¹⁹⁴ Keyler, *a.g.m.*, s. 93.

¹⁹⁵ Temmuz 1958'de Batılı güçler, Ankara'ya 359 milyon dolar borç vermeyi kabul ettiler. Bu paranın 234 milyon dolarını Amerika, 100 milyon dolarını Avrupa Ekonomik Topluluğu ve 25 milyon dolarını da Uluslararası Para Fonu sağlamayı kabul etmiştir. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 184.

¹⁹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 185.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MÜDAHALEYE GİDEN SÜREÇ VE ASKERİ YÖNETİM (EKİM 1957-EKİM 1961)

2.1. İstikrarsızlık, Çatışma ve Askeri Müdahale

2.1.1. Siyasi Kriz

DP iktidarının ikinci döneminden itibaren muhalefete ve basına karşı sertleşen tutumu ile birlikte, 1956 yılı boyunca süren siyasi belirsizlik ortamının ancak bir genel seçimle aşılabileceği inancı oluşmaya başlamıştır. Bu amaçla, DP'liler genel seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacağını 4 Eylül'de açıklamışlardır.¹⁹⁷

Genel seçimleri bir yıl erkene alan DP, birçok olumsuzluğa rağmen halen avantajlı durumdaydı. Enflasyona karşı hükümet, ürünlere yüksek fiyat ödeyerek ve çiftçi borçlarını erteleyerek seçmenlerin çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimdeki seçmeni memnun etmiştir. İktidarları döneminde yapılan cami ve okul sayıları ve bunlara ayrılan fonların miktarı DP'ye avantaj sağlamıştır. Muhalefete göre başka bir avantajı ise devlet radyosunu parti propagandası için kullanmış olmasıdır.¹⁹⁸

DP seçim kampanyasında, köylerin ulaştığı refah düzeyini ve devletin jandarma eliyle uyguladığı baskının kaldırılmış olmasını işlemiştir. Ayrıca sanayi sektöründeki gelişmeyi de sık sık dile getirmiştir. Seçim kampanyası sırasında Afyon ve Çorum çimento fabrikaları gösterişli törenlerle açılışları yapılarak birer seçim propaganda aracı yapılmıştır. DP'liler özellikle İnönü'ye yüklenerek nispi temsil sisteminin ülkeye yarar getirmeyeceğini söylemişlerdir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ *Milliyet*, 5 Eylül 1957, s. 1.

¹⁹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 86.

¹⁹⁹ Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, s. 130.

1957 seçimlerinde iktidar partisine en ağır eleştirileri getirenlerden biri de Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın olmuştur. İlerlemiş yaşına ve hastalığına rağmen, İttihat ve Terakki döneminden kalan dövüşken üslubuyla iktidara hücum etmiştir. Hatta 4 Ekim'deki başyazısında DP'yi diktatörlükle itham etmiştir.²⁰⁰

Seçim kampanyası boyunca iktidar partisi ile muhalefet arasındaki sert polemiklerden biri de, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile yaşanmıştır. CMP, seçim süreci boyunca parti lideri Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılarak²⁰¹ hapse atılmasını²⁰² ön plana çıkarmıştır. CMP, partilerine verilecek oyların Bölükbaşı'nın tahliye emri olacağına propagandasını yapmışlardır.²⁰³

Bazı olumsuzluklara rağmen, 1957 seçimlerine giderken yine de en güçlü parti DP görünmektedir. Muhalefet sık sık ekonomik sıkıntıları ve özgürlüklerin kısıtlanması konularını gündeme getirmiş olmasına rağmen, seçmeni ikna edecek seçenekler de sunamamıştır. CHP, tek parti döneminin baskıcı imajını unutturamamış ve seçmene güven verememiştir. Sadece tekrar aydınların desteğini almada başarılı olmuştur. CMP ise ülkeyi yönetebilecek bir vizyona sahip değildi. Hürriyet Partisi (HP) henüz örgütlemesini tamamlayamamış ve bir belirsizlik içerisindeydi.²⁰⁴

Bu şartlar altında yapılan 27 Ekim 1957 seçimlerinden DP birinci parti olarak çıkmış, fakat oyu %50'nin altına düşerek önemli bir gerileme yaşamıştır. DP oyların %47.90'nını alarak 424 sandalye kazanmış, CHP oylarını %41'e yükselterek 178, CMP ve HP dörder sandalye kazanmışlardır.²⁰⁵

DP için küçük de olsa bu yenilgi, aynı zamanda Türk siyasi hayatının önemli bir dönüşüm geçirdiğinin işareti olmuştur. DP'nin 1950-56 döneminde başarılı olan

²⁰⁰ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s. 72-73.

²⁰¹ Oylamaya katılan 298 milletvekilinin, 247 kabul oyuyla dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem X, Toplantı: 3, C. 20 (25.06.1957), s. 519.

²⁰² Bölükbaşı, 12 Haziran 157'de Kırşehir'in tekrar il yapılması kanun tasarısının kabulünden sonra, Meclisin manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesi ile hakkında soruşturma başlatılmıştır. Dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra, mahkeme tarafından sorgulanmış önce serbest bırakılmış, daha sonra 2 Temmuz'da tutuklanarak hapse atılmıştır. Bkz. Yaşar Özüçetin, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir (2)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, s. 526-527.

²⁰³ Bulut, *a.g.m.*, s. 130-131.

²⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 86-87.

²⁰⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 87.

ekonomik politikaları artık olumsuz bir görüntü içerisindeydi. Diğer taraftan gelir dağılımındaki dengesizlik, yüksek enflasyon nedeniyle maaşlı grupların memnuniyetsizlikleri ve çok hızlı bir şekilde artan geçekondularda yaşayan düşük gelirli kentlilerde bir rahatsızlık başlamıştır.²⁰⁶

Seçimlerden sonra, yeni meclis 1 Kasım'da toplanmış, önceki dönemlerde olduğu gibi; Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan meclis başkanlığına seçilmişlerdir. Beşinci defa Adnan Menderes başbakanlığa tayin edilmiştir. Önceki dönemlerde 24 saat içinde hükümetlerini kurmuş olan Menderes, bu defa hükümeti kurması yaklaşık bir ay sürmüş yeni hükümet ancak 25 Kasım 1957'de ilan edilebilmiştir.²⁰⁷ 4 Aralık'ta Hükümet Programı Başbakan Adnan Menderes tarafından açıklanmış, 536 milletvekilinin oy kullandığı güven oylamasında Hükümet 133 red oyuna karşılık, 403 kabul oyu ile güvenoyu almıştır.²⁰⁸

DP iktidarı, siyasi istikrarı ve sükûneti sağlamak amacıyla seçimleri bir yıl erkene almış, fakat seçimlerden sonra gerilim ve istikrarsızlık daha da artmıştır. CHP'lilerin seçimlerin yasallığına ve sonuçların doğruluğuna itirazları olmuş, daha seçim günü bazı şiddet olayları yaşanmıştır. Özellikle Gaziantep'te ciddi olaylar yaşanmıştır. Bu ilde önce CHP'nin kazandığı ilan edilmiş, daha sonra köylerden gelen oylarla DP'nin 1000 oy farkla seçimi kazandığı ilan edilince, kentte hükümet karşıtı gösteriler yapılmıştır.²⁰⁹

Hükümetin kuruluşundan kısa bir süre sonra DP grubu bir içtüzük değişikliği teklifini meclis gündemine getirmiştir. Mecliste muhalif sesleri susturmaya yönelik olan bu yeni düzenlemeye karşı muhalefetin şiddetle karşı çıkmış olmasına rağmen, düzenleme 27 Aralık 1957'de kabul edilmiştir. Yeni düzenleme ile sözlü sorulara kısıtlama getirilmiş, kamu çıkarı gerekçesi ile bakanların bu sorulara cevap veremeyebilecekleri hükmü getirilmiştir. Dokunulmazlığın kaldırılması kolaylaştırılmış, meclisten çıkarma cezasının üst sınırı üç birleşimden on iki

²⁰⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 239.

²⁰⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 205.

²⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 1, C. 1, s. 121.

²⁰⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 87-88.

birleşime çıkarılmış ve milletvekillerinin istenmeyen sözleri, çoğunluğun kararıyla tutanaklardan çıkarılabileceği düzenlemeler getirilmiştir.²¹⁰

İktidarın gittikçe sertleşen tavrı başka kesimlere de yansımaya başlamıştır. Seçimden sonra bazı gazeteciler hapse atılmıştır. Başta Metin Toker olmak üzere bazı muhalif gazeteciler tutuklanmışlardır. DP iktidarı ile üniversiteler arasında da problemler yaşanmaya başlanmıştır. Bir demecinden²¹¹ dolayı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Prof. Hüseyin Nail Kubalı, bakanlık emrine alınmıştır. Bu olay öğrenciler arasında bir infiale neden olmuş ve çeşitli gösteriler yapılmıştır.²¹²

Siyasi gerilimin gittikçe arttığı bir ortamda, hükümete karşı orduda bir komplo hazırlığının olduğu ve çok sayıda tutuklamanın olduğu söylentileri yayılmaya başlamış, nihayetinde hükümet tarafından yapılan açıklamada dokuz subayın tutuklandığı açıklanmıştır.²¹³ Siyasal tarihe “Dokuz Subay Olayı” diye geçen bu tutuklamalar neticesinde, uzun süren bir soruşturmaya karşın, herhangi bir şey bulunamamış; hapis cezasına mahkûm edilen ihbarcı²¹⁴ hariç, dokuz subay serbest bırakılmıştır. Fakat bu olay, hükümette ciddi bir korku ve endişeye sebep olmuştur. Savunma Bakanı Şemi Ergin istifaya zorlanmış ve yerine, akrabalığı olmasa da Başbakan’a yakınlığıyla bilinen Ethem Menderes getirilmiştir.²¹⁵

1958’in başlarına gelindiğinde DP hükümeti ile birçok devlet kurumu arasında ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Önce basın ve yargı uzaklaşmış, 1957 seçimlerinden sonra sivil bürokrasi ve daha sonra da ordu ve üniversiteler onları izlemişlerdir. Diğer tarafta, ekonomideki kötü gidişat devam etmiş, daha önce sözü edilen 4 Ağustos 1958’deki istikrar programına rağmen gidişat durdurulamamıştır.²¹⁶

²¹⁰ Eroğul, *a.g.e.*, s. 206-207.

²¹¹ Prof. Hüseyin Nail Kubalı, yeni Meclis içtüzüğünün hukuka aykırı olduğunu söylemiştir. Bkz. Eroğul, *a.g.e.*, s. 207.

²¹² Çavdar, *a.g.e.*, s. 76.

²¹³ *Milliyet*, 17 Ocak 1958, s. 1.

²¹⁴ İhbarı yapan kişi Samet Kuşçu adlı bir subaydır. Altı ay süren soruşturmada bir netice alınamayınca, yanlış ihbar suçundan Samet Kuşçu hüküm giymiştir. Bkz. Eroğul, *a.g.e.*, s. 208.

²¹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 89. Daha sonra, ceza aldığı için Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu ordudan ihraç edilmiştir. Bkz. BCA, Tarih: 24.12.1959, Sayı: 31374, Dosya: -, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 277.22..14.

²¹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 90-91.

Irak'taki 14 Temmuz 1958 darbesi, hem dış politikasını etkilemiş hem de iç politikasına yeni bir boyut katmıştır. Bu durum, askeri müdahaleyi kendi iktidarlarına potansiyel bir tehdit olarak görmeye başlayan DP liderlerini derinden etkilemiştir. Muhalefete karşı yeni bir bakış açısı gelişmeye başlamış; mutlaka hükümeti devirmeye hazırlandıkları düşünülmüştür. Kısa bir süre sonra DP Meclis Grubu, CHP'yi Meclise, hükümete ve Türk milletine saldırmakla suçlayan bir bildiri yayınlamıştır. 11 Ağustos 1958'de yayınlanan bildiride;²¹⁷ CHP'nin Irak hadisesinden sonra tahrik edici faaliyetlere giriştiği, bu muhalefeti ile demokratik bir yönetimin verimli çalışamayacağı, 25 Ağustos'ta Meclis çalışmalarına başladığında, CHP'nin faaliyetlerinin incelenmesi ve gerekirse bazı önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. Bu CHP'ni kovuşturmanın ilk işareti olmuştur.²¹⁸

Ekonomideki olumsuzluk ve başta Irak'taki darbe olmak üzere meydana gelen siyasi gelişmeler, Başbakan Adnan Menderes'in siyasal tutumunda değişikliklere neden olmuş ve ilk defa konuşmalarında ihtilalden söz etmeye başlamıştır.²¹⁹ Menderes, 6 Eylül 1958 tarihli Balıkesir konuşmasında; CHP'yi ihtilal havası yaratmakla suçlamıştır:²²⁰ *“Onların niyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi denen milli Kabeyi itibardan düşürmek ve memlekete, işte Meclis de kalmamıştır diyerek ellerini kollarını sallaya sallaya seçimlerin semtine dahi uğramadan iktidara gelivermektir.”* Başbakan Menderes, 21 Eylül'de İzmir'de yaptığı konuşmada ise; muhalefetin bürokrasiyi tehdit ettiğini, eğer bunu yapmaya devam ederlerse, bunun demokrasinin sonu olacağını, milleti ve memleketi, muhalefetin şerrinden korumak için gerekli tedbirleri almanın zaruri olduğunu belirtmiştir.²²¹

Başbakan Menderes'in, muhalefete yönelik bu suçlayıcı ve tehdit edici beyanlarına, İnönü'den çok sert bir biçimde karşılık gelmiş ve ardından muhalefet partileri arasında birleşmeler yaşanmıştır. 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşmiş. Onun arkasından, 24 Kasım 1958'de Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştır. Muhalefetin varmak istediği

²¹⁷ *Milliyet*, 12 Ağustos 1958, s. 1.

²¹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 91.

²¹⁹ Eroğul, *a.g.e.*, s. 206, 213.

²²⁰ *Milliyet*, 7 Eylül 1958, s. 1, 5.

²²¹ *Milliyet*, 7 Eylül 1958, s. 1, 5.

amaçlar, CHP'nin 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında toplanan 14. kurultayında kabul ettiği "İlk Hedefler Beyannamesi" adı altında; 10 maddede sıralanmıştır. Aralarında gerçekleşen güç birliği, İnönü'nün gittikçe sertleşen üslubu ve hedeflerin belirlenmesi; muhalefetin, hükümete ve özellikle Menderes'e karşı genel bir taarruza hazırlandıklarının işaretleri olarak sayılmıştır.²²²

Muhalefetin güç birliği yapmasına karşılık veren Başbakan Menderes, 24 Kasım 1958'de Lüleburgaz'da yaptığı bir konuşmada, HP ile CHP'nin birleşmesini kastederek, amaçlarının hükümeti iş yapamaz duruma düşürmek olduğunu ve bu güç birliğini Haçlı cephesine benzetmiştir.²²³ Muhalefetin harekete geçme karşısında, iktidar da, "Vatan Cephesi" adı altında karşı hareket başlatmıştır. Vatan Cephesi kısa bir sürede ülke genelinde ocaklar, ilçe örgütleri kurarak teşkilatlanmıştır. Radyolar haber bültenlerinde yeni kurulan Vatan Cephesi haberleri yanında, cepheye katılanların isimleri de bültenlerin sonunda tek tek okunmaya başlanmıştır. DP'nin, Vatan Cephesi'ni kurması ve geniş halk kitlelerini ilan ederek cepheye katması, muhalefetin olası bir kalkışmasına karşı, kitlesel bir savunma aracı olarak değerlendirilmiştir.²²⁴

Siyasi ortamın oldukça gergin olduğu, Vatan Cephesi ve muhalefetin güç birliği hareketinin, vatandaşlar arasında yaydığı siyasi cepheleşme ortamında, Başbakan Menderes'in, Kıbrıs meselesinde, 11 Şubat'ta Zürih'te bağımsız bir cumhuriyet kurma konusunda varılan antlaşmanın imza törenine katılmak üzere²²⁵ Londra'ya giderken, uçağı 17 Şubat 1959'da sis yüzünden kaza yapmıştır. Kazada aralarında bakan, milletvekili ve bürokratların da bulunduğu 16 kişi hayatını kaybetmiş, Menderes ise, hafif yaralarla kazadan sağ olarak kurtulmuştur. Başbakan'ın uğradığı bu kaza Türkiye'de olağanüstü bir hava yaratmıştır. Menderes ülkeye dönüşünde görkemli törenler ve sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. İnönü de, Menderes'i

²²² Eroğul, *a.g.e.*, s. 215-216.

²²³ *Milliyet*, 25 Kasım 1958, s. 1, 5.

²²⁴ Çavdar, *a.g.e.*, s. 79.

²²⁵ Menderes, Kıbrıs'la ilgili Londra Antlaşması'nı 19 Şubat 1959'da yattığı klinikte imzalamıştır. Bkz. Eroğul, *a.g.e.*, s. 218.

dönüşünde tren garında karşılaşmış ve geçmiş olsun dileğinde bulunmuştur.²²⁶ Bu kaza ve İnönü'nün karşılaşmaya gitmesi geçici bir süre siyasi ortamı yumuşatmıştır.²²⁷

Uçak kazasının oluşturduğu olumlu hava yavaş yavaş dağıldıkça, siyasi ortam tekrar ısınmaya başlamıştır. Muhalefetin zaten önceden karar verip hazırlandığı “büyük taarruz” hareketini, kaza dolayısıyla Menderes'in etrafında oluşan sevgi çemberini de kırmak amacıyla uygulamaya koymuşlardır. Propaganda seferi, 29 Nisan 1959'da İnönü'nün başkanlığında 46 milletvekili, partililer ve gazetecilerin katılımıyla Uşak'a gitmek üzere başlatılmıştır.²²⁸ Kafile daha Ankara'dan hareket etmeden olaylar başlamıştır. Ankara tren garında İnönü'ye tezahürat yapan halka polis müdahale etmiş ve karışıklıklar yaşanmıştır.²²⁹ Uşak'ta İnönü'yü coşkulu bir kalabalık karşılaşmış, ancak bu kalabalık DP il binası önünden geçerken,²³⁰ CHP'liler ile DP'liler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ertesi gün İnönü'nün kafilesi şehirden ayrılmak üzere tren istasyonuna gitmiş, burada toplanan kalabalık içerisinde atılan bir taş İnönü'nün başına isabet etmiş ve başından hafif yaralanmıştır.²³¹ Kafilenin ikinci durağı Manisa olmuştur. İnönü, burada çok sert bir konuşma yapmış; Uşak'ta organize bir kalabalığın kendisinin hayatına kastetmek için harekete geçirildiğini, fakat mücadeleye devam edeceklerini, yılmayacaklarını belirtmiştir. Manisa'dan sonra heyet, İzmir'e geçmiştir. Bu arada İnönü'nün kongre konuşmalarını engellemek amacıyla, İzmir ve Manisa'da valiliklerce il dâhilinde siyasal parti kongreleri yasaklanmıştır. Bütün bu olaylar yaşanırken 3 Mayıs 1959 günü yayın yasağı gereği gazeteler beyaz sütunlarla çıkmışlardır.²³²

DP'liler, İnönü'nün Milli Mücadelenin hatırasını kişisel çıkarları için kullandığını söyleyerek sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Heyetin gittiği İzmir'de de

²²⁶ Siyasetteki gerilimi azaltmak ve diyalog yolunu açmak amacıyla, Menderes'e DP'nin ileri gelenleri tarafından, İnönü'nün bu jestine karşılık bir nezaket ziyaretinde bulunması telkin edilmiş, ancak bu girişim Cumhurbaşkanı Bayar tarafından “CHP'ye güven olmaz” gerekçesi ile engellenmiştir. Bkz. Bulut, *a.g.m.*, s. 135.

²²⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 217-218.

²²⁸ Eroğul, *a.g.e.*, s. 219.

²²⁹ *Milliyet*, 30 Nisan 1959, s. 1.

²³⁰ İddiaya göre; DP il başkanı Eşref Öğün, elindeki çay bardağını kafileye doğru fırlatmış ve bardak İnönü'nün yanındaki bir gazeteciye isabet etmiştir. Bunun üzerine CHP'liler de DP binasına saldırmışlardır. Bkz. Eroğul, *a.g.e.*, s. 220.

²³¹ *Milliyet*, 1, 2 Mayıs 1959, s. 1.

²³² Eroğul, *a.g.e.*, s. 220-221; *Milliyet*, 3 Mayıs 1959, s. 1.

gerginlik devam etmiş, muhalefeti tuttuğu söylenen Demokrat İzmir gazetesinin binası tahrip edilmiştir. İnönü, İzmir'den sonra uçakla İstanbul'a geçmiş, arabayla havaalanından şehir merkezine giderken, Topkapı yakınlarında bir grup tarafından saldırıya uğramıştır. İnönü'nün yaşadığı bu ciddi tehlike, aynı zamanda DP cephesinde de tedirginlik yaratmıştır. 6 Mayıs 1959 tarihinde olağanüstü toplanan DP meclis grubunda, İnönü bazı milletvekilleri tarafından memleketi "ihtilale sürüklemek" ile suçlanmış ve kesin şekilde politika dışına atılması gerektiği yönünde görüşler dile getirilmiştir.²³³

Bu olaylar DP ile muhalefet partileri arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. CHP'nin Ege olayları ile ilgili Başbakan ve İçişleri Bakanı hakkında verdikleri tavrın gündeme alınmayınca, CHP'liler toplu olarak Meclisi terk etmişlerdir. Kendilerini Meclis'te ifade edemeyen CHP'liler, bir kez daha sokağa çıkmaya yönelmişlerdir.²³⁴

Türk siyaset yaşamı bir çıkmaz ile karşı karşıya kalmıştır. Haziran (1959) ayına gelindiğinde bir erken seçim ihtimalinden bahsedilmiş, fakat ekonomideki kötü durum DP yönetiminin böyle bir riske girmesini engellemiştir. CHP'liler ise, DP'nin 1957'de erken seçim yaparak kendilerine sürpriz yaptığını, bu defa buna izin vermeyeceklerini, bu nedenle, 1960'ta bir genel seçim olacağını hesaplayarak gayri resmi bir seçim kampanyası yürütmüşlerdir. Fakat, 1960 bütçesinin 1 Mart 1960'da Meclis'ten geçmesinden sonra erken seçim ihtimali ortadan kalkmış, bu da muhalefetin hesaplarını bozmuştur.²³⁵

Siyasal ortamın son derece duyarlı ve gergin olduğu 1960'ların başında, iktidar ile muhalefet arasındaki gerginliği doruk noktasına çıkaran olay Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde yaşanmıştır. Buradaki Tarım Kredi Kooperatifi seçimlerini CHP'lilerin kazanması sonucu olaylar yaşanmıştır. Bunun üzerine İnönü, hem olayları yerinde incelemek, hem de 3 Nisan'da yapılacak Kayseri il kongresine katılmak amacıyla Kayseri'ye gitmeye karar vermiştir. İnönü ve beraberindeki heyeti taşıyan tren 2 Nisan'da Kayseri'ye doğru hareket etmiştir. Yol boyunca bütün

²³³ Bulut, *a.g.m.*, s. 135.

²³⁴ *Milliyet*, 12 Mayıs 1959, s. 1.

²³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 94-96.

istasyonlarda halk İnönü'ye tezahüratta bulunmuştur. Kayseri'ye 32 km. uzaklıktaki Himmetdede istasyonunda Kayseri valisinin emri ile tren durdurulmuş ve İnönü'den geri dönmesi istenmiştir. Geri dönmeyi reddeden İnönü, trende oturmaya devam etmiştir. Meşru bir gerekçe bulamadığından vali daha fazla diretememiş ve İnönü Kayseri'ye ulaşmıştır. Ertesi gün karayolu ile Yeşilhisar'a geçmek isteyen İnönü'nün yolu bu defa askeri kuvvetler tarafından kesilmiştir.²³⁶

Kayseri olayları DP cephesinde büyük bir öfkeye sebep olmuş, 7 Nisan 1960 tarihinde toplanan DP Meclis Grubu, 5,5 saat süren toplantı sonunda, ayaklanma hazırlığı ile suçlanan CHP hakkında tahkikat yapılması kararı alınmıştır. Ayrıca CHP, memlekette silahlı ayaklanmaları teşvik ve gizli faaliyette bulunan kollar kurmakla itham edilmiştir.²³⁷

Muhalefeti kısıtlayıcı bir dizi yeni önlemler alma gereğini öngören DP, 18 Nisan'da Tahkikat Komisyonu kurulmasını istedikleri önerilerini Meclis gündemine getirmişlerdir. Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit tarafından verilen önergede; CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin ve bunların tüm memlekette nasıl cereyan ettiğinin tetkik edilmesi istenmiştir.²³⁸ Verilen önergeye göre özetle; CHP'nin, halkı meşru iktidara ve kanunlara karşı isyana tahrik ve teşvik ettiği, kendi üyelerini silahlandırdığı ve kardeş kavgasına yol açacak tertipler yaptığı, orduyu siyasete karıştırdığı, hükümetin meşruiyetini sakat göstererek halkı tahrik ettiği ve hücre teşkilatı ile işleyen gizli kollar kurduğu şeklinde suçlanmıştır. Ayrıca, CHP ile aynı maksat ve gayelerle ve yayın yoluyla faaliyette bulunarak demokrasiyi işlemez hale getirmek, gerçekleri çarpıtmak ve yalan yayın yoluyla memleketin iktisadi, sosyal hayatını tehlikeye atmakla suçlanan bir kısım basın da CHP ile birlikte tetkik edilmesi amacıyla bir tahkikat komisyonunun kurulması istenmiştir.²³⁹ Kurulacak komisyonun, Türkiye'deki her türlü siyasi hareket ve faaliyetleri durdurma kararları da dâhil olmak üzere lüzumlu göreceği kararları ve tedbirleri almak, icap ederse Meclis

²³⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 226-227; Çavdar, *a.g.e.*, s. 80.

²³⁷ *Milliyet*, 8 Nisan 1960, s. 1.

²³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 187.

²³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 191.

dışında da faaliyette bulunabilmek gibi çok geniş yetkilere sahip olması önerilmiştir.²⁴⁰

Önergeye karşı söz alan İnönü, komisyona verilmek istenen yetkiler için; “*bu yetki bütün hukuk telakkilerinin dışındadır, Anayasanın üstündedir ve kanun dışındadır, düpedüz gayrimeşru bir taleptir.*” diyerek, önergeyi eleştirmiştir. İnönü, önergenin kabulü halinde, siyasi hayatımızın tamir ve deva kabul etmez bir uçuruma atılacağını ileri sürmüştür.²⁴¹ İnönü, daha sonra, ihtilalle ilişkisi konusunda çok tartışılacak olan şu sözleri söylemiştir: “*Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehâl olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. ...Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. ...şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır.*”²⁴² Tüm tartışma ve itirazlara rağmen 354 milletvekilinin katılımıyla Tahkikat Komisyonu’nun 15 kişilik üyeleri seçimi yapılmış ve böylece komisyon kurulmuştur.²⁴³ Komisyonun kurulmasından sonraki gün, CHP’nin Kızılay’daki Genel Merkezi önünde toplanan öğrenciler, gösteri yapmış, fakat göstericiler polisin müdahalesi ile dağıtılmışlardır.²⁴⁴

27 Nisan’da Meclis, Tahkikat Komisyonu’nun görev ve yetkileri hakkındaki kanunu görüşmüş ve kabul etmiştir. Kanun ile Komisyon’a verilen yetkiler özetle şöyledir: Komisyon üyeleri kanunla Cumhuriyet Savcısı’na, sorgu hâkimine, sulh hâkimine ve askeri adli amirlere tanınmış olan tüm hak ve yetkilere sahiptirler. Komisyonun sağlıklı araştırma yapabilmesi için her türlü yayını yasaklayabilir. Yayın yasağına uymayanlara, basım ve dağıtım yasağı koyabilir. Uygun görmediği yayınları toplatabilir, matbaaları kapatabilir. Siyasi içerik arz eden toplantı, hareket, gösteri ve benzeri faaliyetler hakkında tedbir ve karar alabilir. Kanuna göre, Komisyon’un araştırmaları gizlidir, aldığı kararlara muhalefet edenler bir seneden üç

²⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 191-192.

²⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 194-195.

²⁴² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 207.

²⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 212.

²⁴⁴ Eroğul, *a.g.e.*, s. 231.

seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar ve Komisyon'un kararları kesindir, kararların aleyhine itirazda bulunulamaz.²⁴⁵

Bu kanunun görüşmeleri sırasında söz alan İnönü, kanununla yapılmak istenen temel amacın, DP tarafından seçim havasının oluşturulmasıdır. İnönü'ye göre, DP'nin amacı bu kanunla üç aylık bir seçim hazırlığı yapıp şartları kendisine hazırladıktan sonra seçimi yapacaktır. İnönü, bu tedbirlerle Anayasa'ya bir darbe vurulduğunu, Anayasa dışı, gayrimeşru bir baskı idaresi kurulmakta olduğunu ileri sürmüştür.²⁴⁶ Kanun üzerinde görüşmeler sırasında, İnönü, beyanlarının iç tüzüğe aykırı olduğu gerekçesiyle iç tüzüğün 188'inci maddesinin üçüncü fıkrası gereği 12 oturum meclise girmeme cezası ile cezalandırılmıştır.²⁴⁷

Kanunun kabulünden sonra öğrenci olayları başlamıştır. İlk büyük öğrenci gösterisi 28 Nisan'da İstanbul'da yapılmıştır. Öğrenciler ve bazı aydınlar Beyazıt'taki İstanbul Üniversitesi merkez binanın bahçesinde toplanmış ve hükümet aleyhine sloganlar atmışlardır. Polis, gösteriyi dağıtmak amacıyla müdahalede bulunmuş ve ardından olaylar büyümüştür. Olaylarda iki öğrenci hayatını kaybetmiş ve çok sayıda yaralananlar olmuştur. Bunun üzerine İstanbul Üniversitesi tatil edilmiş ve gece sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Ayrıca İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. İstanbul olaylarından bir gün sonra, 29 Nisan'da, Ankara'da da gösteriler başlamış ve polisin tedbirlerine rağmen gösteriler sonraki günlerde de devam etmiştir.²⁴⁸ Bu arada Tahkikat Komisyonu yayınladığı tebliğ ile bütün toplantıları, Ankara ve İstanbul olaylarının yayınlanmasını yasaklamıştır.²⁴⁹

Başbakan Menderes ise, radyoda yaptığı konuşmada, Ankara'da ve İstanbul'da çıkarılmak istenen hadiselerin, memleketin huzuruna, asayişine ve selametine karşı girişilmiş ağır ve vahim suikastlar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, hadiseleri

²⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 305-306.

²⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13 s. 299-300.

²⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13, s. 301.

²⁴⁸ Eroğul, *a.g.e.*, s. 233-234; Çavdar, *a.g.e.*, s. 83.

²⁴⁹ *Milliyet*, 30 Nisan 1960, s. 1.

çıkaranlara karşı sert tedbirlerin alınacağını ve gerekli cezaların verileceğini bildirmiştir.²⁵⁰

Her ne kadar 3 Mayıs'tan itibaren olaylar biraz sakinleşmiş olsa da, gelinen aşamada siyasi durumu normalleştirmek ve muhalefetle etkili bir ilişki kurmak ihtimali çok zayıflamıştır. Hem DP hem de CHP, Menderes'i devirmeye yönelik askeri planların ileri bir aşamaya ulaştığının işaretlerini almışlardır ve Tahkikat Komisyonu orduyu incelemeye başlamıştır. Bu zor şartlar altında Menderes, halkın desteğini yanında görmek ve gücünü artırmak amacıyla, 14 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılarak Ege gezisine çıkmıştır. Başta İzmir olmak üzere, bir dizi miting düzenlemiş ve coşkulu halka hitap ettikten sonra 18 Mayıs akşamı Ankara'ya dönmüştür.²⁵¹

21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri düzenli sıralarla okullarından çıkmış ve bir yürüyüş yapmışlardır. Bu olay hükümet açısından çok şey ifade ediyordu. Çünkü, öğrenci gösterileri sorumsuz gençliğin faaliyetleri olarak önemsenmeyebilirdi; fakat silahlı kuvvetlerin gelecekteki subaylarının bu eylemi, artık ordunun da eylemcilerin safına geçtiği anlamı taşıyordu.²⁵² Bu eylem karşısında Hükümet sıkıyönetim tedbirlerine başvurmuş ve Ankara kuşatma altına alınmıştır. Diğer taraftan, darbeciler de planları ortaya çıkar korkusuyla bir an önce harekete geçmeye karar vermişlerdir. Başbakan Menderes, yeni bir yurt gezisine başlamış, 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gitmiştir. Burada yaptığı konuşmada Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını bitirdiğini ve raporunu hazırladığını belirtmiştir. Gezinin planlanan ikinci durağı Konya olacaktı, fakat Menderes daha Eskişehir'de iken, 27 Mayıs'ın erken saatlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir grup subay darbe yapıp DP Hükümetini devirmişlerdir.²⁵³

Başbakan Adnan Menderes gittiği Kütahya'da, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise, Çankaya Köşkü'nde darbeciler tarafından gözaltına alınmışlar ve diğer DP'liler ile birlikte Harp Okulu'na getirilmişlerdir.²⁵⁴

²⁵⁰ *Milliyet*, 30 Nisan 1960, s. 1, 5.

²⁵¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 99.

²⁵² Eroğul, *a.g.e.*, s. 237.

²⁵³ *Hürriyet*, 27 Mayıs 1960, s. 1 (Ek 1); Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 99-100.

²⁵⁴ Eroğul, *a.g.e.*, s. 237; *Milliyet*, 28 (Ek 4) ve 29 Mayıs 1960, s. 1.

2.1.2. Cuntanın Kuruluş Süreci

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerek ulusal mücadele döneminde ve gerekse yeni devletin kurulması sürecinde oynadıkları rolden dolayı, toplum içerisinde saygın bir yeri olmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü gibi önemli devlet adamları da askerlikten gelen kişilerdi. Ülkede yapılacak yatırımlarda, özellikle ulusal savunmayla ilgili konularda ekonomik kaygılardan çok stratejik kaygılar ön plana çıkmış ve ordunun rolü belirleyici olmuştur. Fakat, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde orduyu donatmak ve modernleştirmek için ciddi bir yatırım da yapılmamıştır. Neredeyse 1940'lara kadar Birinci Dünya Savaşı'nın silahları, stratejisi ve zihniyeti olduğu gibi ordudaki varlığını sürdürmüştür.²⁵⁵ Fevzi Çakmak'ın uzun süren Genelkurmay Başkanlığı (1921-1944) yenilenmeyi ve girişkenliği engelleyen faktörlerden biri olmuştur. Terfiler çoğu zaman yetenekler dikkate alınmadan, kıdeme göre yapıldığından; ordunun üst kademeleri şişmiş ve modern savaş sanatının fiili eğitimini almamış kişilerle dolmuştur. Ordudaki bu yavaş ilerleme, devletin sivil ayağındaki hızlı değişimle çakışmıştır.²⁵⁶

Cumhuriyetle birlikte değişen şartlar gereği askerlik mesleği, toplum içinde yükselme ve prestij yolu olarak görülme bile, ordu özellikle taşradaki alt-orta sınıf için karlı bir istihdam kaynağı olmaya devam etmiştir. Askerlik mesleği, bu sınıfın gençleri için hem modern eğitim görme, hem de ileride emekli maaşı sağlayabilen bir iş anlamını taşımıştır. 1960'ta iktidarı ele geçiren subayların çoğu böyle bir geçmişi olan kişilerdir. Hemen hepsi Cumhuriyet'in askeri okullarında Atatürk'ün karizmasının gölgesinde eğitim görmüşlerdi. Atatürk'ten sonra iktidara sıradan ve zayıf kişilerin geçtiği duygusu yaygınlaşmıştır. Genç subayların çoğu, üst düzey memur ve işadamlarından oluşan yönetim kadrolarının yaşam tarzını benimsememiş ve bu hâkim sınıftan hoşlanmamışlardır. Diğer taraftan, bu hâkim sınıf rahat bir yaşam sürdürürken, sabit maaşlı ordu mensupları, yüksek enflasyon ortamında ciddi ekonomik sıkıntılar içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁵⁷

²⁵⁵ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 147-148.

²⁵⁶ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 137.

²⁵⁷ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 148.

Çok partili hayata geçişle birlikte, ordu mensuplarının özellikle alt rütbeli subayların, ülkenin ve ordunun durumunun düzeltileceği umudu artmıştır. Silahlı Kuvvetler’de reform yapılması gereği hem CHP hem de DP tarafından kabul ediliyordu. Ayrıca orduda reform DP programında da yer almıştır. DP’nin orduda reform tasarısının mimarlarından biri Kurmay Albay Seyfi Kurtbek’tir. Kurtbek, bu konudaki fikirlerini daha DP muhalefetteyken Celal Bayar’a anlatmış, Bayar da kendisine istifa edip siyasete girmesini, DP iktidara geldikten sonra da programını uygulayabileceğini söylemiştir. Kurtbek, Nisan 1950’de istifa etmiş ve Mayıs’taki seçimlerle Meclis’e girmiştir.²⁵⁸

14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen sonra Mayıs ayı içerisinde Ankara’da toplanan bazı generaller, İnönü’yü ziyaret etmiş, eğer kabul ederse müdahale edip seçim sonuçlarını iptal etmeyi teklif etmişlerdir. İnönü bu teklifi reddetmiştir. Komutanların İnönü ziyareti zaten ordu hakkında endişe taşıyan DP yönetimini harekete geçirmiştir. Kısa bir süre sonra 5 Haziran 1950’de bir albay Başbakan Menderes’i makamında ziyaret ederek, İnönü taraftarı generallerin 8-9 Haziran gecesi bir darbe yapacaklarını iddia etmiştir. Menderes, durumu Bayar’la da değerlendirdikten sonra ertesi gün 6 Haziran 1950’de harekete geçilmiş, kendisine sadakatlerinden şüphe ettiği yüksek rütbeli subayların tasfiyesine başlamıştır. 16 general ve 150 albay emekli edilmiştir. Bununla birlikte, silahlı kuvvetlerin üst komuta kademesi de değiştirilmiştir. Bu tasfiye orduda bir gençleştirme sağlamamış, sadece birkaç yıldan beri var olan CHP yanlısı-DP yanlısı generallerden, CHP yanlısı generallerin tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁵⁹ Özdemir’e göre, bu tasfiyenin gerçek nedeni, generaller arasındaki İnönü ve CHP yanlısı bilinen kliği etkin görevlerden uzaklaştırmak, orduyu sivil otoriteye tabi kılmak ve ordudaki İnönü etkisini kırmaktır.²⁶⁰

Seyfi Kurtbek, Menderes’in birinci hükümetine 11 Ağustos 1950’de Ulaştırma Bakanı olarak girmiş ve 8 Kasım 1952’de Savunma Bakanlığına atanmıştır. Radikal

²⁵⁸ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 67; Ahmad, *Modern Türkiye’nin...*, s. 148-149.

²⁵⁹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 65-67.

²⁶⁰ Hikmet Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 143-144.

bir reformcu olarak bilinen Kurtbek'in aleyhinde, askeri reform karşıtları değişik dedikodular yaymışlardır. Diğer taraftan, emekli edileceklerini ya da yetkilerinin azalacağını düşünen generaller arasında bir endişe başlamıştır.

Fakat mevcut durumun gereği olduğu kadar başka baskılar da orduda reformu zorlamıştır. Türkiye, 1952'de NATO'ya üye olmuş, bu durum ordunun değişimden geçmesini yeni şartlara uygun hale gelmesini gerektiriyordu. Kurtbek, mevcut durumda Savunma Bakanlığında daha üstün bir konumda bulunan Genelkurmayın konumunu değiştirmek istiyordu. Demokratik bir devletin gereklerine uygun olarak orduyu sivillerin denetimine vermekten yanaydı.²⁶¹

3 Mayıs 1953'te Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunda, Kurtbek'in reform programı ayrıntılı olarak tartışılmış ve sonuç olarak bilhassa Bayar ve Menderes'in desteğiyle onaylanmıştır. Fakat reform programı uygulanmamıştır. Kısa bir süre sonra Menderes, Kurtbek'e bir mesaj göndererek programını şimdilik ertelemesini istemiş, bunun üzerine programının uygulanmayacağını anlayan Kurtbek, siyasi mahfillerde ani olarak nitelenen²⁶² istifasını 27 Temmuz 1953'te vermiştir.²⁶³

Menderes, generallere karşı doğrudan meydan okumak istemediği ve ayrıca muhalefet partilerinden özellikle de İnönü'den gelebilecek eleştirileri göze alamadığı için reformdan vazgeçtiği değerlendirilmiştir. Menderes'in subayların, kendi iktidarına sadakatini ve onlarla işbirliğini reformlara tercih ettiği, böylece generalleri yatıştırdığı, fakat askeri kurum üzerinde sağlam bir denetim kurma fırsatını da kaçırdığı görülmektedir.²⁶⁴ Böylece siyasal iktidarın ordunun içinde bulunduğu sorunlara ciddiyetle el atmak yerine, onu yalnızca generallerden oluşan bir yapı olarak değerlendirmek, genç subayları hayal kırıklığına uğratmış ve onların müdahaleci faaliyetlerini hızlandırmıştır.²⁶⁵

²⁶¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 194-195; Akyaz, *a.g.e.*, s. 69.

²⁶² *Milliyet*, 28 Temmuz 1953, s. 1.

²⁶³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 195-196.

²⁶⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 196.

²⁶⁵ Akyaz, *a.g.e.*, s. 73

Ordu içerisinde, siyasi sisteme askeri müdahale düşüncelerinin çok partili döneme geçişle beraber başladığı söylenebilir. İktidar partisinin yararına hileli olan 1946 seçimleri, bir kısım genç subayın İnönü rejimine karşı müdahaleci düşüncelerinin gelişmesine yol açmıştır. Bu genç subaylara göre, DP'nin iktidara gelmesi durumunda daha iyi günler gelecek ve özellikle kendilerinin içerisinde buldukları zor şartlar düzelecektir. Fakat, mecbur bırakılmadıkça CHP'lilerin iktidarı terk etmeyecekleri inancındaydılar. DP içerisindeki bazı genç partililer de aynı düşüncelerle bu subaylarla ilişki içerisine girmişlerdir. Ancak Bayar böyle planlara karşı çıkmış, meşru olmayan her siyasi mücadele biçimini reddetmiş ve bu düşüncede olanları partiyi terk etmeye davet etmiştir. Aynı şekilde parti ile müdahaleci subaylar arasına da mesafe koymuştur. Diğer taraftan, çok partili siyasi yaşamdan endişe duyan bazı üst düzey subaylar ise, 1950 seçimlerinden birkaç ay önce askeri müdahaleden söz etmişlerdir.²⁶⁶ İnönü, bu generallerle yaptığı toplantıda siyasi sistemden endişe etmemelerini, değişen dünya şartlarının bunu gerektirdiğini ve ordunun bunu rejime yönelik bir tehdit olarak görmemesi gerektiğini söylemiştir.²⁶⁷

1950'den önce ordu içerisinde, fiili bir durum oluşmamışsa bile, farklı gerekçelerle bazı ordu mensuplarında bir askeri müdahale düşüncesinin var olduğu ve bu amaçla grupların da oluştuğu anlaşılmaktadır. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile DP iktidara geldikten sonra ise, 27 Mayıs 1960 Müdahalesi'ni gerçekleştiren genç subaylar 1950'lerin ilk yarısında örgütlenmeye başlamışlardır.²⁶⁸

1960 darbesini planlayıp gerçekleştiren örgüt, 1954 yılının sonbaharında Tuzla Uçaksavar Okulu'nda iki genç subay Dünder Seyhan ile Orhan Kabibay tarafından kurulmuştur. Kendilerini "İhtilal Komitesi" olarak tanımlayan bu subaylara göre;

²⁶⁶ Bunu Seyfi Kurtbek iddia etmiştir. Kurtbek'e göre o dönem Başbakan Vekili olan Nihat Erim İstanbul'da Birinci Ordu Komutanı ile görüşmüş, komutan; DP'lilerin durumu istismar ettiklerini ve ordunun harekete geçmesinin zamanı geldiğini belirtmiştir. İnönü, bunun üzerine konuyu ciddiye almış ve generallerle toplantı yapmıştır. İnönü, generallere eğer günün birinde rejim tehlikeye düşerse, orduyu çağıracağını da söylemiştir. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 191.

²⁶⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 189-191.

²⁶⁸ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 140; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 243; Akyaz, *a.g.e.*, s. 89; Hale, *a.g.e.*, s. 140.

Türkiye'nin kurtuluşu gizli bir cemiyetin öncülüğünde yapılacak bir aksiyonla mümkün olabilecektir.²⁶⁹

Daha sonra 1955 yılında İstanbul'daki Harp Okulu'nda Dündar Seyhan ile Faruk Güventürk, radikal fikirli subaylardan bir hücre oluşturmuşlardır. 1956'da, 1960 olaylarında önemli roller oynayacak birçok subayın da içinde olduğu grubun yaklaşık 14 üyesi olmuştur. "Atatürkçüler Cemiyeti" ya da "Komite" adı verilen örgütün başkanlığına Güventürk, sekreterliğe ise Seyhan seçilmiştir. Komite'nin başlangıçtaki amacı orduda reformları yaptırmaktır.²⁷⁰

Harp Akademisi'ndeki oluşum faaliyetlerini sürdürürken, yurdun başka bölgelerinde de benzer faaliyetler yapılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendiren subaylara göre, ancak bir askeri müdahale ile çare bulunabilirdi. Bu amaçla da aynı dönemde birçok oluşumlar meydana getirilmiştir. Bu gruplardan ikisi 1956 yılında Ankara'da oluşturulmuştur. Birincisi, genç subaylar Talat Aydemir ve Osman Köksal'ın öncülüğünde oluşan gruptur. Daha sonra Sezai Okan ve Adnan Çelikoğlu adlı subayların katılımıyla örgütün çekirdek oluşumu tamamlamıştır. *Okan-Aydemir Örgütü* amacını, gerekirse silahlı bir müdahaleyle de olsa, Cumhuriyeti, Atatürk ilkelerini ve demokrasiyi korumak ve kollamak olarak belirlemiştir.²⁷¹

Aynı dönemde Ankara'da kurulan ikinci örgüt ise Sadi Koçaş, Kenan Esengin, Baha Vefa Karatay ve Faruk Ateşdağlı'nın kurduğu *Koçaş Örgütü*'dür. Örgüt gizlilik esaslarına önem vermiş, amacı kan dökmek ve idareye el koymak değildir.²⁷²

1957 yılında Okan, Aydemir ve Çelikoğlu, kurmay eğitimi için gittikleri İstanbul Harp Okulu'nda, Seyhan grubuyla bağlantı kurup gruplarını birleştirmeyi kararlaştırmışlardır. Birleşme, 1957 yazında gerçekleşmiştir. Komplocular güvenlik açısından, merkez örgütlerini 25 üyeye sınırlamayı kararlaştırmışlardır ve yeni alınacak üyeler hücreler şeklinde teşkilatlandırılacaklardır. Üyeler arasında temel amaçlar konusunda görüş ayrılıkları oluşmuş; Aydemir ve Seyhan gibi radikaller

²⁶⁹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 89.

²⁷⁰ Hale, *a.g.e.*, s. 140.

²⁷¹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 91; Öymen, *a.g.e.*, s. 145.

²⁷² Akyaz, *a.g.e.*, s. 92; Öymen, *a.g.e.*, s. 145.

hemen bir devrimi, daha ihtiyatlı olanlar ise ordu içerisinde reformlara yoğunlaşmayı savunmuşlardır.²⁷³

1957 yılının sonbaharında, üyeler akademi eğitimlerini tamamlayıp ülkenin değişik yerlerine atandıkları için Harp Okulu grubunun birbirleriyle ilişkilerini zayıflatmıştır. Ancak, farklı yerlere atamalar yeni üyelerin kazanılmasına da sebep olmuştur. Elazığ'a atanan Aydemir burada Alparslan Türkeş'i çekirdek örgüte kazandırmıştır. Ekim 1957 seçimlerine giderken, hemen müdahaleden yana olan Aydemir ve Seyhan, daha Menderes hükümeti konumunu güçlendirmeden bir darbe önerisinde bulunmuşlardır. Ankara'dakiler bu öneriyi reddetmiş ve ardından İnönü ile temas kurmak istemişlerdir. İnönü, komplocularla teması sert bir şekilde reddetmiştir.²⁷⁴

İnönü'den bekledikleri desteği alamayan örgüt üyeleri arayışlarına devam etmişlerdir. İlginç bir davranışla, DP içerisindeki Menderes'e muhalif olduklarını düşündükleri kişilerle temas kurmaya çalışmışlardır. Bu amaçla Faruk Güventürk Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'i ziyaret etmiş, önce orduda reform planlarını anlatmış sonra Ergin'e ihtilal liderliği teklif etmiştir. Ergin, teklifi reddetmiş ancak üyesi bulunduğu hükümeti devirmek için çalışma yaptıklarını öğrendiği subaylara karşı bir işlem de yapmamıştır.²⁷⁵

Ordu içinde uzun süredir yürütülen gizli örgütlenme çalışmalarının varlığı ilk defa, daha önce değinildiği gibi "Dokuz Subay Olayı" olarak bilinen olayla kamuoyuna yansımıştır. Sekizi muvazzaf, biri emekli dokuz subayın tutuklanmasıyla örgüt deşifre olmamak için faaliyetlerini bir süreliğine durdurmuştur. Tutuklanan subaylardan Faruk Güventürk, Birinci Birleşik Örgüt'ün başkanıdır. Bu arada 19 Ocak 1958'de Ergin, Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifa etmiş, yerine Ethem Menderes atanmıştır. Soruşturma devam ederken bakanlığa gönderilen bir ihbar mektubu ile Gürsoytrak, Erkanlı ve Akaydın da tutuklanmış, ancak örgütsel ilişkilerini gizlemeyi başararak serbest kalmışlardır.²⁷⁶

²⁷³ Hale, *a.g.e.*, s. 141.

²⁷⁴ Hale, *a.g.e.*, s. 141; Akyaz, *a.g.e.*, s. 100.

²⁷⁵ Akyaz, *a.g.e.*, s. 100; Öymen, *a.g.e.*, s. 156-158.

²⁷⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 142-143; Akyaz, *a.g.e.*, s. 100-101.

Ordu içinde gizli bir ihtilal hazırlamak suçlamasıyla yargılanan dokuz subay, tutuklandıktan altı ay sonra, 26 Mayıs 1958’de beraat etmişlerdir. Ortaya herhangi bir delilin çıkarılamaması, Eroğul’un demiyle; “*ordu içi dayanışma sayesinde*”²⁷⁷ örgütsel bilgi ve belgeler görmezlikten gelinmesiyle olmuştur.²⁷⁸

“Dokuz Subay Olayı” ve tutuklamalar iki önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi, bu olaydan sonra Menderes, orduda darbeci subayların kalmadığına ve dolayısıyla darbe tehlikesinin artık olmadığına inanmaya başlamıştır. İkincisi, darbeciler faaliyetlerini yavaşlatmışlar, yeniden toparlanmaya giderek daha dikkatli sağlam adımlarla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁷⁹

Sadi Koçaş’ın grubu, tutuklamalardan fazla etkilenmemiştir. Dikkatli bir planlayıcı olan Koçaş’a göre, ordu müdahalesinin resmi lideri gibi davranmaya razı olacak en azından bir üst rütbeli general bulunmalıdır. Olası bir darbe hareketi içerisinde eğer üst rütbeli generaller yer almazlar ise, bu durumda genel anlamda ordunun desteğini almak mümkün olmayacaktır. Darbe liderliği için Koçaş’ın ilk adayı Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Necati Tacan olmuştur. Ne var ki Tacan, 1958 yazında bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu durumda Koçaş, Tacan’ın yerine aynı yılın sonunda Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan Orgeneral Cemal Gürsel’e yanaşmaya karar vermiştir. Gürsel, teklif edilecek görev için uygun biri olarak görünüyordu, çünkü hem orduda sevilen, hem de DP politikalarını eleştiren biri olarak biliniyordu.²⁸⁰

Şubat 1959’da NATO tatbikatlarına katılmak amacıyla Almanya’ya giden Gürsel’in tercümanı olarak görevlendirilen Koçaş, Gürsel’le temasa geçmek için aradığı fırsatı bulmuştur. Koçaş ile Gürsel, iki Amerikalı subayla her gün tatbikat alanına gidip gelirken konuyu açmaya karar vermiştir. Amerikalı subayların Türkçe bilmediklerinden emin olduktan sonra Gürsel’le önce ülkenin genel durumunu ve ordunun genel şikâyetlerini konuşmuş, daha sonra kendisinin ve diğer bazı subayların sonunda bir askeri müdahalenin zorunlu olacağına inandıklarını söyleyip

²⁷⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 208.

²⁷⁸ Öymen, *a.g.e.*, s. 159-160.

²⁷⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 143.

²⁸⁰ Hale, *a.g.e.*, s. 143-144.

Gürsel'in bu müdahalenin lideri olup olmayacağını sormuştur. Gürsel teklifi kabul etmiş, fakat son çare olarak darbeye başvurulması gerektiğini ve vakitsiz hareket edilmemesi konusunda uyarıda bulunmuştur.²⁸¹ Ayrıca, kendisine haber verilmeden bir müdahalenin yapılmamasını istemiştir.²⁸²

Gürsel'in desteğinin alınması, örgütlenme faaliyetlerine hız, moral ve boyut katmıştır. Örgüt yeniden yapılanma faaliyetlerine başlamış ve Kara Kuvvetleri Komutanının desteğiyle ordu içinde önemli görevlere kendi üyelerini atama fırsatını yakalamıştır. İlk önce, başlangıçta Okan-Aydemir Örgütü'nün bir üyesi olan Osman Köksal Genelkurmay Personel Dairesi Başkanlığına atanmıştır. Bu sayede birçok örgüt mensubu kurmay subay Ankara ve İstanbul'a tayin edilmiştir. Bir süre sonra Köksal Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'na atanmış, onun yerine ise örgütün başka bir üyesi, Suphi Karaman getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'nın ele geçirilmesi örgüt için, müdahalenin başarısı açısından önemlidir.²⁸³

Ankara Gençlik Parkı'nda 14 Eylül 1959 tarihinde yapılan toplantıyla İkinci Birleşik Örgüt tam olarak kurulmuştur. Bu toplantıya Koçaş, Türkeş, Kabibay, Köksal, Okan, Karaman gibi 27 Mayıs müdahalesinin etkin isimleri katılmışlardır. İkinci Birleşik örgütü oluşturan bu subaylar, 1954'ten beri müdahale amaçlı örgütlenmeler içinde yer almış potansiyel müdahaleci grupları temsil eden subaylardır.²⁸⁴

İhtilal hazırlıklarının yoğunlaştığı 1960 Mayıs'ının başında örgütü endişelendiren bir gelişme yaşanmıştır. 30 Ağustos'ta yaş haddinden emekli olması gereken Gürsel, ani bir karar ile 3 Mayıs'ta izne ayrılarak İzmir'e yerleşmiştir. Artık harekete geçme zamanının tartışıldığı bir dönemde, Gürsel'in izne ayrılması hem fiili olarak müdahalenin içerisinde yer almayacağı anlamına geliyordu, hem de örgüt, var olan tek generalini de kaybetmişti. İhtilalcilere göre, başlarında bir generalin bulunması zorunludur. Çünkü subaylar, iktidardan hoşnut olmasalar da, başında bir generalin

²⁸¹ Hale, *a.g.e.*, s. 144.

²⁸² Akyaz, *a.g.e.*, s. 108.

²⁸³ Akyaz, *a.g.e.*, s. 109-110.

²⁸⁴ Akyaz, *a.g.e.*, s. 110.

olmadığı müdahaleye de destek vermezlerdi. Bunun farkında olan ihtilalciler general bulma arayışına başlamışlardır.²⁸⁵

Bazı başarısız temaslardan sonra, nihayetinde ihtilalciler, KKK Lojistik Daire Başkanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu ile görüşmüşler ve Madanoğlu ihtilalcilere katılmayı kabul etmiştir. İhtilalcilere katılan ikinci general Ankara'daki Harp Okulu Komutanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay olmuştur. Diğer bir isim ise, Genelkurmay Personel Dairesi Başkanı Yardımcısı Tuğgeneral İrfan Baştuğ teklifi kabul etmiştir. Bu üç yeni aday içerisinde siyasi olarak en tutkulu olan Madanoğlu, darbe eyleminin ayrıntılarının planlamasını ve darbenin fiili liderliğini yapmıştır.²⁸⁶

Darbe planlamasına katılan generallerin darbe ile hükümeti devirip bir askeri rejim kurmak fikri birinci öncelikleri değildi. İlk tercihleri, Menderes ve Bayar'ın karşısına hükümetin istifasını isteyen bir muhtırayla çıkmaktı. Eğer bu kabul edilmezse müdahale yapılabilirdi. Ancak bu görüşü uygulama imkânı bulunamamış ve kapsamlı bir darbe görüşü kabul edilmiştir.²⁸⁷

İhtilalcilerin hızlı bir şekilde örgütlendiği ve ülkenin askeri bir müdahaleye doğru gittiği 1960 yılının başlarında, daha önce değinildiği gibi; iktidar ile muhalefet arasındaki siyasi kriz ve tartışmalar meclis dışına taşarak bütün yurda yayılmaya başlamıştır. Ülke genelindeki müdahale ortamını olgunlaştıran olaylar silsilesi içerisinde 21 Mayıs'taki Harp Okulu öğrencileri ve subayların yürüyüşü, hükümetin ordu üzerindeki otoritesinin zayıfladığını, iktidar-ordu ilişkilerinin kopma noktasına geldiğinin göstergesidir.²⁸⁸

Harp Okulu yürüyüşünden sonra iktidar cephesinde bir dizi toplantılar yapılmış, Çankaya Köşkü'ndeki toplantıda; Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, yürüyüşün

²⁸⁵ Akyaz, *a.g.e.*, s. 112-114. Gürsel, izne ayrıldığı gün Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e hitaben, alınması lazım tedbirler ve kararlarla ilgili düşüncelerini içeren bir mektup yazmıştır. Bkz. BCA, Tarih: 0.0.1960, Sayı: -, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 10..9.0.0, Yer No: 90.276..3.

²⁸⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 150; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 203.

²⁸⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 151-152.

²⁸⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 206; Akyaz, *a.g.e.*, s. 119-120.

bir ihtilal hazırlığı için ölçü olamayacağını ve ordunun kontrolü altında olduğunu söyleyerek Bayar ve hükümeti rahatlatmıştır.²⁸⁹ Kimilerine göre ise oyalamıştır.²⁹⁰

Harp Okulu'nun yürüyüşü, birçok kimsede ordunun iktidarı ele almasının artık gün meselesi olduğu inancını doğurmuştur. Müdahale konusunda kendisini uyararak DP'lilere Menderes, Kara Harp Okulu öğrencilerinin tahrik edildiğini, Komutan Sıtkı Ulay'ın kendisine teminat verdiğini söylemiştir.²⁹¹ Hatta ordunun kendisine karşı harekete geçmeyeceği inancındaydı.²⁹²

İhtilalciler, 23 Mayıs'ta bir toplantı yaparak darbe tarihi olarak esasında 25/26 Mayıs gecesini saptamışlardır. Çünkü, Menderes'in 26 Mayıs'ta Atina'ya gitmesi planlanmıştı, ancak ziyaret iptal edilince, ihtilalciler de darbeyi 26/27 Mayıs gecesine ertelemişlerdir. 27 Mayıs Müdahalesi'nin karargahı Kara Harp Okulu, Karargah Komutanı ise Tümgeneral Cemal Madanoğlu'dur. Neredeyse hiçbir pürüzle karşılaşmadan darbe tamamlanmıştır.²⁹³

2.1.3. Müdahalenin Nedenleri

Türkiye'de olduğu gibi, askeri müdahalelerin sık yaşandığı ülkelerde, askerleri müdahaleye sevk eden bazı şartların var olduğunu göstermektedir. Bu şartlar genellikle birden fazladır ve bir müdahalenin meydana gelebilmesi için bu şartların ya hepsinin, ya da bir kaçının bir araya gelmesi gerekmektedir. Örneğin; askeri darbelerde en çok kullanılan, “*siyasi iktidarın meşruiyetini yitirmesi*” şartı, ancak ekonomik, sosyal, güvenlik gibi konularda, hükümetlerin yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.²⁹⁴

27 Mayıs darbesinin birbirleriyle iç içe girmiş birçok sebebi vardır. Bu sebeplerin başında ve belki de diğer sebeplere zemin oluşturan; demokratik siyasi kültürün

²⁸⁹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 127.

²⁹⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 206.

²⁹¹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 127.

²⁹² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 206.

²⁹³ Hale, *a.g.e.*, s. 152-153; Akyaz, *a.g.e.*, s. 130.

²⁹⁴ Birsan Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*, Der Yayınları, İstanbul 1996, s. 83.

zayıflığı,²⁹⁵ başka bir deyişle, Türkiye’de işleyişi itibariyle bir Batılı demokrasinin yerleşmemiş olmasıdır. Ne ortaya çıkış şartları, ne de muhtevası itibariyle Türkiye demokrasisi gerçek bir demokrasi olamamıştır. Şeklen demokrasiye geçilmiş, ancak özgürlüklerin geliştirilmesi gerekirken, tam tersine bazı alanlarda kısıtlamalara gidilmiştir.²⁹⁶ Fikir özgürlüğünün çok sınırlı olması, partileri benzer programları savunmaya sevk etmiş ve demagoji payını artırmıştır. Böylece Türkiye’nin temel sorunlarına eğilmek ve çözüm bulmak, tehlikeli bir girişim sayıldığından mümkün olmamıştır. 1946-60 döneminde hem iktidar hem muhalefet parti yöneticileri, iktidardayken yaptıklarına muhalefetteyken karşı çıkmışlar, siyasi hayatı kişisel kavgalarla yozlaştırmış ve çıkmaza sürüklemişlerdir. Başka bir deyişle, Cumhuriyet politikacıları samimi demokrat olamamışlardır.²⁹⁷

Bu açıdan, Türkiye’deki askeri müdahalelerin nedenlerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, “*müdahaleyi kolaylaştıran faktörler*” dir. Ordunun yapısal özellikleri, bu özelliklerinden kaynaklanan müdahaleci dürtüler,²⁹⁸ Türkiye’deki zayıf kalmış demokratik siyasi kültür ile birleşince; müdahaleyi kolaylaştıran bir zemin oluşturmaktadır. İkincisi, “*müdahaleye sevk eden faktörler*” dir. Siyasal yönetim mekanizmasının etkisini kaybetmesi, ülkede asayişin, sosyal ve ekonomik durumun bozulması ve bunların sonucunda siyasi iktidarların yönetim zaafına uğramalarıdır.²⁹⁹

²⁹⁵ Bir ülkedeki demokratik siyasi kültür düzeyi, mevcut yönetim sisteminin demokratik olması, yani siyasi partilerin varlığı, çoğunluk ilkesine uyulması, genel ve eşit oy, özgür ve adil seçimler, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencesi vs. yanında, demokratik bilincin ne ölçüde gelişmiş olduğuna da bağlıdır. Bkz. Osman Demir, Adem Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 155.

²⁹⁶ Çok partili hayata geçilirken, Ceza Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, zaten yasak olan sol propaganda ve örgütlenmeye karşı cezalar artırılmıştır. Bkz. Timur, *a.g.m.*, s. 49.

²⁹⁷ Timur, *a.g.m.*, s. 49.

²⁹⁸ Silahlı Kuvvetler, gerektiğinde darbe yapmayı bir “görev” olarak görmüş ve Türkiye’de yapılan darbelerin yasal gerekçesi olarak, TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi hep gösterilmiştir. “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.*” Bu madde, 13.07.2013 tarih 6496 sayılı yasa ile, şu şekilde değiştirilmiştir: “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.*” Bkz. Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, TC Resmi Gazete, 31 Temmuz 2013, S. 28724; Darbeciliğin, eski bir geleneğimiz olduğu da söylenebilir. Bkz. Erhan Afyoncu, Ahmet Ünal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, 3. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 11.

²⁹⁹ Örs, *a.g.e.*, s. 87-94.

Demokrat Parti, iktidarının ilk döneminde demokrasinin kurumsallaşması için önemli adımlar atmış,³⁰⁰ ancak bu dönemde de demokratik kurumlar yeterince gelişmemiş ve kurumsallaşmamışlardır. Özellikle iktidar-muhalefet ilişkilerinde demokratik kriterlerin yerleşmediği görülmektedir. Bu özellik, DP iktidarı dönemine mahsus değildir. Tek parti yönetiminde ve çok partili hayata geçtikten sonra da maalesef iktidarın, muhalefete tahammülsüz davrandığı bilinmektedir. 1946'da DP kurulduktan sonraki dönemde, CHP'nin muhalefete karşı tavrı pek de demokratik değildir. Uluslararası konjonktürün de zorlamasıyla CHP, muhalefete tahammül etmek zorunda kalmıştır.³⁰¹

27 Mayıs sabahı Ankara Radyosu'nda halka hitaben okunan "İhtilal Bildirisi" şöyle başlıyordu:³⁰² "*Muhterem vatandaşlar! Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır...*"

Radyodan yayınlanan "İhtilal Bildirisi"nden de anlaşıldığı üzere, ihtilalin temel sebebi olarak; iktidar ve muhalefet ilişkisinin doğurduğu siyasi kriz ve onun beraberinde getirdiği bazı toplumsal gruplar arasında vuku bulan, zaman zaman da devlet güçleri ile göstericiler arasında yaşanan gergin ve kimi yerlerdeki çatışmalı ortamdır.

DP muhalefette olduğu dönemde sürekli CHP'nin tahammülsüzlüğünden şikâyetçi olduğu halde, iktidara geldikten sonra kendisi de aynı davranışı sergilemiştir. DP'nin muhalefete karşı sert tavrı, sürekli siyasi ortamın gergin olmasına neden olmuş ve DP iktidarının son dönemlerinde yer yer fiili çatışmalara sebep olmuştur. Bu durum siyasi sistemi krize sokmuş ve darbenin en önemli gerekçelerinden biri olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden itibaren girilen tüm

³⁰⁰ 1950-1954 döneminde, kısmen muhalefetin de kabul ettiği gibi, Türkiye'de nispeten daha hür ve demokratik bir ortam mevcuttur. Din konusundaki liberal açılımına uygun olarak ezanın Arapça okunması serbest yapılmıştır. Askerlik süresi kısaltılmış, liberal bir af kanunu çıkarılmıştır. Yurt dışına giriş ve çıkışlar kolaylaştırılmış ve eski Türk vatandaşlarının Türkiye içinde seyahat imkânları kolaylaştırılmıştır. Yeni bir basın kanunu çıkarılmış, diğer kanunlardaki yasakların bir kısmı kaldırılmıştır. Antidemokratik kanunları tespit etmek üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Bkz. Karpat, *Türk Demokrasi...*, s. 495-496.

³⁰¹ Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 59.

³⁰² Hale, *a.g.e.*, s. 158-159.

seçimlerin DP tarafından kazanılması, CHP'lilerde normal yollarla iktidara gelemeyecekleri inancını oluşturmuş ve DP'yi iktidardan uzaklaştırmak için askerini desteğini aramışlardır. CHP'nin bu tavrını gören DP de muhalefeti sindirmenin yollarına başvurmuştur.³⁰³

DP ile CHP'nin arasını bozan hususlardan biri de, "Paşa faktörü"dür. DP'liler, İnönü politikada aktif olduğu sürece, kendilerini güvencesiz hissetmişlerdir. Seçimlerde siyasi iktidarı ele geçirmiş olmalarına karşın, silahlı kuvvetlerin, yargının, üniversitelerin ve basının İnönü'ye ve CHP'ye bağlı olduklarını düşünüyorlardı.³⁰⁴

1950-60 dönemi, siyasi sistemin işleyişini İlber Ortaylı şu şekilde tanımlamaktadır:

*"1960 darbesi siyasetin değişen ortamına ayak uyduramayan Türkiye'nin siyasi ve idari kadrolarının ortak hatasıdır. İnsanlar Ankara ve İstanbul'daki talebe nümayişinden ürktü; iktidar ve muhalefet ise çok partili hayatı sağlıklı olarak götürme olgunluğundan uzaktı. Abartılı ve çığ bir siyaset güdüliyordu, muhalefetin çıkışları da iktidarın tedbirleri kadar olgunluktan uzaktı."*³⁰⁵

Siyasi krizin derinleşmesinde DP ve Menderes'in yaptıkları yanlışlar çokça dile getirilmiş olmasına rağmen, dönemin basını tarafından İnönü ve CHP'nin muhalefet anlayışı pek sorgulanmamıştır. Bu da DP'lilerin, basınla ilgili kaygılarını doğrulamaktadır. DP iktidarına karşı yaptığı yayınlardan dolayı cezaevine de girmiş olan gazeteci Cüneyt Arcayürek, sonradan yaptığı değerlendirmede; Menderes'in yanlışlarının olmasına karşın, İnönü'nün de kışkırtıcı bir muhalefet anlayışı izlediğini ve kendisinin de muhalefet içerisindeki, çılgınlıklara karşı kışkırtmaların tezgâhlandığına şahit olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶ Ali Fuad Başgil ise muhalefetin, sistemli ve merhametsiz bir şekilde Menderes'i çileden çıkarmaya ve yeni hatalar işlemeye sevk ettiğini belirtmektedir. Muhalefetin 1957 seçimlerindeki kısmi

³⁰³ Demir ve Üzümcü, *a.g.m.*, s. 159.

³⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 58.

³⁰⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 20. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 130.

³⁰⁶ Tekin Önal, "Askeri Vesayet Sisteminin İlk Halkası: 27 Mayıs Süreci ve Sonrası", *Turkish Studies*, Volume 10/1, s. 522.

başarısından cesaret alarak, gittikçe inatlaştığını, 1958'den itibaren Meclis'i her gün münakaşaların, arbedelerin olduğu bir harp meydanı haline getirdiğini ve 1959'dan itibaren ise siyasi münakaşaları sokağa taşıyarak, sokak muharebeleri tertiplelediğini söylemektedir.³⁰⁷

Darbeye zemin oluşturulmasında muhalefetle işbirliği halinde, DP karşıtı basın da önemli bir katkısı olmuştur. DP iktidarının ilk birkaç ayından sonra basın, aleyhlerine dönmüş ve çığ gibi büyüyen eleştiriler karşısında ne yapacaklarını şaşırılmışlardır. İlk dönemlerde kendilerini destekleyecek bir basın organı tesis etmeği düşünememişler ve mevcut basını da maddi açıdan destekleyerek kendileri için olumlu yayın yapmalarını sağlayamamışlardır.³⁰⁸ Bir kısım basının tavrı, olayların büyümesinde ve geniş halk kitlerine ulaşmasında oldukça etkili olmuştur.³⁰⁹ Nitekim, yerli basın organları darbeyi yürekten desteklemişlerdir.³¹⁰

Bir kısım aydınların ve üniversitelerin, muhalefetle işbirliği halinde DP iktidarına karşı sergiledikleri tavrın da, askeri darbe ile sonuçlanan olayların gelişmesinde küçümsenmeyecek bir katkıları olmuştur.³¹¹ 1946 seçimlerinden sonra, aydınların çoğunluğu, gerçek parlamenter demokrasiye ancak DP ile ulaşılabileceğine inanıyordu; bu nedenle DP aydınların tam desteğini almıştır. DP'nin 1950-1954 dönemi politikaları bu desteğin devamını sağlamıştır. Fakat 1954 seçimlerinden

³⁰⁷ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2014, s. 116, 178-179.

³⁰⁸ Başgil, *a.g.e.*, s. 186-187.

³⁰⁹ Prof. Başgil'e göre; 28 Nisan 1960 İstanbul Üniversitesi'ndeki olayların çıkmasında, muhalif gazetelerinin 27 Nisan'da büyük başlıklarla yaptıkları yayın belirleyici olmuştur. Söz konusu gazeteler bir gün önce kendisi de dahil Hukuk Fakültesi'nin dört hocasına, Tahkikat Komisyonu'nun anayasaya uygunluğu konusunda sorular sormuşlardır. Başgil, komisyonun anayasanın lafzına ve ruhuna uygun olduğunu belirtmiş, fakat diğer üç meslektaşı olumsuz açıklamalarda bulunmuşlardır. Ertesi gün, yani 27 Nisan'da Başgil'in açıklamaları hariç, diğer açıklamaları tahrik edici bir üslupla yayınlamışlardır. Bu yayınlar CHP'nin üniversitedeki teşekküllerini harekete geçirmiş ve 28 Nisan ayaklanmasını planlamışlardır. Bkz. Başgil, *a.g.e.*, s. 122-124. Başka bir örnek ise, 19 Mayıs 1958 tarihli Ulus Gazetesi'nin yayınıdır. 1933 yılında Bursa'da bir kısım vatandaşın Ulu Cami'de ezanın Türkçe okunması üzerine, topluca Evkaf Müdürlüğü'ne müracaat etmelerinden dolayı, ayaklanma olduğu yönündeki yanlış haberler üzerine, Bursa'ya giden Atatürk'ün kızgınlık anında söylediği ve yetkililerle çatışmaya yol açsa Türk gençliğinin reformları koruması gerektiği anlamına gelen sözlerini Ulus Gazetesi manşet yapmıştır. Bkz. Hale, *a.g.e.*, s. 148; Fahri Yetim, *Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 100.

³¹⁰ Nurşen Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınları, İstanbul 1989, s. 93.

³¹¹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 334; Akıncı, *a.g.m.*, s. 60.

sonra DP'nin yasaklayıcı uygulamaları, aydınları DP'den uzaklaştırmıştır.³¹² Özellikle DP iktidarının son dönemlerinde bir kısım aydınlar ve üniversite hocaları açıkça tahrik edici beyanlarda bulunmuşlardır. Bilhassa öğrenci olaylarının şiddete dönüşmesinde bu beyanların etkisi büyük olmuştur. Bu konuda, darbeden sonraki dönemde de büyük etkisi olacak olan, öğrenci olaylarının merkezlerinden İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın olaylar karşısındaki tavrı dikkat çekicidir.³¹³

1957 seçimlerinden sonraki siyasi kriz ve özellikle müdahale öncesinin son üç ayında yükselen iktidar-muhalefet tansiyonu ve şiddet olayları, askeri müdahalenin gerekçesi olarak gösterildiği belirtilmişti. Ancak genç subaylar arasında müdahale amaçlı toplantıların ve oluşumların daha 1950'li yılların ilk yarısından itibaren başladığı göz önüne alınırsa müdahalenin daha eskiye dayanan nedenleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim genç subaylar yönetime karşı örgütlenme nedenlerini sıralarken; sadece DP iktidarının politikalarını değil, ülkenin ve ordunun içerisinde bulunduğu genel durumu da gerekçe olarak göstermişlerdir.³¹⁴ Bu gerekçelerden birisi, DP iktidarının izlediği yanlış ekonomik ve sosyal politikaların doğurduğu kötü sonuçları düşüncesidir. Alt rütbeli subaylar arasında huzursuzluğun başladığı tarih ile ekonomideki enflasyonist eğilimin başladığı ve büyük kent merkezlerinde DP'lilere yönelik genel düş kırıklığı tarihleri çakışmıştır. DP iktidarı alt rütbeli subayların beklentilerine cevap verememiştir. Milli Şef döneminden beri var olan, generallerin el üstünde tutulduğu ama alt rütbeli subayların ise ihmal edildiği sistem devam etmiştir. Bir yandan da silahlı kuvvetler mensupları ciddi maddi sıkıntılar

³¹² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 77, 81; Eroğul, *a.g.e.*, s. 197.

³¹³ Rektör, üniversitedeki olayların yaşandığı alana gelip, üniversite makamlarının bir daveti olmadan kolluk kuvvetlerinin üniversiteye girme haklarının olmadığını söyleyerek, polis şeflerine çıkmıştır. Bu esnada yaşanan itişmelerde Rektör'ün gözlüğü kırılmış ve başından hafif yaralanmıştır. Tedavisinden sonra tekrar üniversiteye dönen Rektör, olayların yatıştığı bir esnada başındaki pansumanla öğrencilerin karşısına çıkarak bir konuşma yapmıştır. Rektör'ün pansumanlı hali öğrencileri tekrar harekete geçirmiştir. Bkz. Başgil, *a.g.e.*, s. 128-129.

³¹⁴ Müdahaleden sonra müdahalecilerin hazırladığı bir broşürde "27 Mayıs inkılâp hareketi niçin yapıldı" bölümünde şu alt başlıklara yer verilmiştir:

1. Partizan bir idare kurulması ve hukuk devleti vasfının ortadan kalkması

2. Plansız bir yatırım politikası ve suiistimaller

3. Enflasyonist bir mali politika ve hayat pahalılığı

4. Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetini tehdit

5. Tek parti diktatoryasının kurulması ve Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğunu kaybetmesi."

Bkz. Akyaz, *a.g.e.*, s. 76-77.

içerisindeyken, toplumun diğer kesimleri, özellikle de iş dünyasının ekonomik imkânları artıyordu. 1950'lilerin ortalarında artan enflasyon karşısında ücretlerin yeterince artırılmaması sonucu; genç bir subayın aldığı düşük ücretle evlenmesi ve ortalama bir hayat standardı sürdürmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir.³¹⁵

1950-53 döneminden 1960 tarihine kadar fiyatlar on bir kat artmışken, aynı dönemde maaşlar ise sadece iki kat artmıştır. Bu durum maddi açıdan askerleri zor durumda bırakmış ve kendilerinde memleketin kötü şartlarını değiştirebilme sorumluluğunun gelişmesine neden olmuştur.³¹⁶

27 Mayıs 1960 darbesini yapanlara göre, DP laiklik karşıtı icraatlar yapmıştır ve bu dönemde Atatürk ilke ve inkılâplarından sapmalar olmuştur. Çünkü, DP iktidarı kendisine oy veren çoğunluğun taleplerine uygun icraatlar yapmış; muhafazakar kesimlere sıcak mesajlar vermiş, ezanın Arapça okunmasını sağlamış, dini yayınlar üzerindeki yasakları kaldırmış ve CHP'ye karşı tavrını sertleştirmiştir. Bütün bu icraatlar Atatürk ilkelerinden sapma olarak değerlendirilmiştir.³¹⁷ Eroğul'a göre, DP bir yandan Atatürk devrimlerinin sulandırılmasına göz yumarken, öte yandan da Atatürkçü görünmeye özen göstermiştir ve laiklik konusunda son derece yumuşak bir politika izlemiştir.³¹⁸ Darbeyi yapanların tümü Atatürk'ün laik devrimlerini savunan kişilerdir. Onlara göre 1960 darbesi laiklik ilkesinin devam ettirilmesidir.³¹⁹

Atatürk ilke ve devrimlerinden sapmanın başka bir anlamı, merkezin çevre karşısında güç kaybetmesi demektir. Aslında, 27 Mayıs darbesinin esas sebebi sınıfsal bir mücadele yani, merkez-çevre çatışmasıdır.³²⁰ Merkez genellikle eğitilmiş, seçkin asker-sivil bürokratlar; çevre ise genellikle eğitim düzeyi düşük, el emeği ve tarımsal üretimle geçinen nispeten daha yoksul insanlardan oluşur. DP döneminde

³¹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 197-199.

³¹⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 143.

³¹⁷ Demir ve Üzümcü, *a.g.m.*, s. 164. Darbeciler, ezanın Arapça okunmasının serbest bırakılmasını Atatürkçülüğü kaldırmaya ve laik düzeni yok etmeye çalışmanın bir gerekçesi olarak göstermişlerdir. Bu konuda Mecliste oy veren DP'liler suçlanırken bu düzenlemeye ittifakla evet diyen CHP'lilere ise hesap sorulmamıştır. Bkz. Ahmet Yaşar Akkaya, *Türkiye'de Darbeler ve Azınlıklar*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014, s. 97-98.

³¹⁸ Eroğul, *a.g.e.*, s. 119-120.

³¹⁹ Karpat, *Türk Siyasi...*, *a.g.e.*, s. 156.

³²⁰ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 243; Eroğul, *a.g.e.*, s. 198; Demir ve Üzümcü, *a.g.m.*, s. 163.

çevre, merkeze karşı güç kazandığı için, ordu yönetime fiilen el koymuş ve çevreyi temsil eden partiyi kapatmıştır.³²¹

Cumhuriyetin başından itibaren bürokrat ve aydınların ayrıcalıklı bir konumları olmuştur. Bu sınıf, İkinci Dünya Savaşı döneminde maddi sıkıntılar yaşamış olsalar da, saygınlıklarını koruyarak manevi tatminle, maddi sıkıntılara teselli bulmuşlardır. DP iktidarı, geliştirdiği ideoloji ile bürokrat-aydın sınıfının ayrıcalığını ve saygınlığını yok etmiş, DP döneminin ikinci yarısında başlayan enflasyonla beraber maddi sıkıntılar da başlayınca, bu sınıfın iktidara düşmanlığı başlamıştır.

DP döneminde, geleneksel olarak hep yönetici olmuş asker-sivil aydın zümre sahip olduklarını düşündükleri konumlarını kaybetmeyi kabullenememişlerdir. Bir general, bir profesör veya bir gazete yazarı, taşradan yeni gelmiş bir türedi zenginden daha az saygı görmeyi kolay hazmedememişlerdir. Bu psikolojik eziklik, bu zümrenin DP iktidarına karşı düşmanlıklarında önemli bir paya sahiptir.³²²

Asker-bürokratik elit sınıfın asker kesiminin mensubu olduğu ordu kurumu, tarihsel olarak Türkiye'nin en eski toplumsal kurumudur. Ordunun sahip olduğu değerler ve geleneklerin kökeni Orta Asya Türk toplumuna kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti'nde, ordunun simgelediği fikirler devletin en yüksek erdemleri sayılmış, devlet de toplumla ve toplumun kültürel-dinsel kimliğiyle eşdeğer görülmesi önemli birleştirici bir rol oynamıştır. Zamanla ortaya çıkan gelişme ve değişimler ordunun elit konumunu daha da güçlendirmiştir. Cumhuriyet döneminde de ordunun ve askerlerin halk nezdindeki konumunda pek fazla bir değişme görülmemiştir.³²³

Darbeci subaylar bir yandan kendilerini ordunun tarihten gelen gelenek ve değerlerinin diğer taraftan sosyal ve siyasi göreneklerinin temsilcisi olarak görmüşlerdir. Ayrıca millete ve devlete karşı sorumlulukları, ait oldukları toplumsal

³²¹ Demir ve Üzümcü, *a.g.m.*, s. 163.

³²² Eroğul, *a.g.e.*, s. 198.

³²³ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 133, 136-137.

sınıf, reformlar ve modernleşme ile ilgili fikirleri, siyasi tavırlarını ve eylemlerini esastan etkilemiştir.³²⁴

Çok partili sisteme geçiş ve ekonomik kalkınma toplumsal hareketliliği yoğunlaştırmıştır. Bunun sonucu olarak tarım üreticisi, girişimci ve profesyonel diğer gruplardan gelen, siyasi parti kanallarını kullanan ve ekonomik güce dayanarak ortaya çıkan yeni elit grubu, eski elit grubunun konumunu sarsmıştır.³²⁵ 27 Mayıs darbesi eski bürokratik-entelektüel-askeri elitlerin, yeni bir sivil düzenin doğuşuna karşı gösterdikleri sınıfsal tepkinin sonucudur. Oluşmakta olan yeni sınıfın, sosyal, kültürel ve siyasal değerleri geleneksel topluma ve çağdaş kapitalist ekonomik sisteme dayanıyordu.³²⁶

1950 seçimleri ile birlikte ekonomik çıkar eğilimleri ve eski elit zümreye karşı geçmişten gelen bir rahatsızlığı olan yeni bir toplumsal zümre iktidara gelmiştir. Bu yeni zümre bir yandan ordunun ve bürokrasinin toplumdaki saygınlığını azaltırken aynı zamanda onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemiştir. Bunun yanı sıra, maaşla çalışan gruplar ekonomik sıkıntıların da etkisiyle, zenginleşen ve Türkiye'nin yönetimini elinde tutan taşralı siyasi liderlere karşı kıskançlık ve husumet beslemeye başlamışlardır.³²⁷

1950-60 döneminde askerler, Meclis'te ve yüksek idari görevlerdeki çoğunluklarını büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Asker kökenli milletvekili sayısı azalmış, o zamana kadar bütün savunma bakanları asker kökenli olmuşken yeni dönemde bu gelenek kaldırılmıştır. DP, mahalli elitleri iktidara taşımış, özellikle 1954 seçimlerinden sonra sivil bürokrasi, askeri bürokrasiyi denetimi altına almıştır.³²⁸ DP'lilerin ordunun desteğini almak amacıyla kimi komutanlara verdikleri ayrıcalıklar ve mevkiler, ordunun tamamında bir rahatlama oluşturmamıştır. Diğer taraftan, yeni zengin siyasetçiler, toprak sahipleri ve girişimciler zenginliğe, lükse ve maddiyata dalmışlardır. Ordunun önem verdiği değerler yeni zenginleşen iktidar

³²⁴ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 132.

³²⁵ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 132-133.

³²⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 243.

³²⁷ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 140.

³²⁸ Yusuf Tekin, M. Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, Orion Kitabevi, Ankara 2012, s. 145.

gruplarının maddiyatçılığı altında ezilmiş, ordunun toplumdaki statüsü hasar almıştır.³²⁹

Darbeden sonra subaylarla görüşen Karpat, subayların darbe öncesi içinde buldukları maddi ve psikolojik durumlarını ve darbenin nedenlerini aktarmaktadır. Bir subay şunları söylemiştir: “*Demokratlar işe ordunun güvenilirliğini sarsmakla başladı.*” “*Orduyu sevmeyenler ve ordunun milletin bir parçası olduğunu anlayamadılar. Toplantılarında orduya hakaret ettiler, kimi münferit olayları genel gibi göstererek ordunun özsaygısına zarar verdiler*” Başka bir subay ise içinde buldukları durumu şu şekilde tarif etmiştir: “*Tarihimizin en asil mirası üniformayı bir utanç unsuruna dönüştürdüler.*”³³⁰

Darbenin, askerlerin sınıfsal üstünlük psikolojisinin bir sonucu olduğunu gösteren, darbeci subaylardan birinin darbe öncesi dönemin psikolojik etkilerini anlattığı şu açıklamadır:

“*Darbenin gerçek sebeplerini idrak edebilmek için ordunun hususi psikolojisini anlamak zorundasınız. Biz askerler, güçlü bir onur hissi, ahlak anlayışımıza ve üstünlüğümüze mutlak bir inançla yetiştiriliriz. Siz siviller için, bir general üst düzey bir subaydır; bizler için ise değerlerimizin simgesi, bir çeşit yarı tanrı, tüm genç subayların ulaşmak istediği ideal konumdur. Genç subaylar bir generalin kapıyı açıp sivil bir bakan karşısında eğildiğini görürlerse bu değerler sistemine ne olur?*”³³¹

İlk örgütü kuran subaylardan biri de, darbe için örgüt kurmaya götüren ilk ve en temel sebebi şöyle açıklamıştır:

“*Ordunun itibarı azalıyordu. Para, her şeymiş gibi bir durum vardı. Subayların toplumda bir statüsü kalmamıştı. Subayların her türlü ek işte çalışma zorunda oluşu ve sivil kıyafetler giyip bundan gurur duymaları ağırıma gidiyordu... Mesele paraya muhtaç olmamız değildi. Subaylar zaten her zaman düşük maaş alıyordu. Ancak geçmişte bir onurumuz, saygınlığımız vardı, kaybettiğimiz bunlardı... O noktadan*

³²⁹ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 141, 143.

³³⁰ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 143-144.

³³¹ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 145.

sonra iş planı yapmak, örgütlenmek ve doğru zamanı bekleyerek harekete geçmekti. Demokratlar zaten darbe için gerekli ortamı hazırlamıştı.”³³²

DP'nin dış politikadaki tutumunun darbeye etkisinin olup olmadığı konusu farklı yorumlara sebep olmuştur. Darbenin nedenlerini DP iktidarının iç politika tutumunda, özellikle ekonomik huzursuzlukta aramak gerektiğini belirten Gönübol, dış politikanın darbenin yapılmasında önemli bir payının olduğunun söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Nitekim darbeciler, daha ilk gün radyoda yayınladıkları bildiriye; “*Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağılıyız. CENTO'ya bağılıyız.*” cümleleriyle mevcut dış politikanın devam ettirileceğini beyan etmişlerdir.³³³

Diğer tarafta, başta ABD olmak üzere batılı devletlerin, DP'nin izlediği bazı politikalarına karşı oldukları ve dolayısıyla darbecileri destekledikleri şeklinde iddialar mevcuttur.³³⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik kalkınma için yeterli sermayeye sahip olamayan Türkiye, bütün umutlarını dış yardımlara bağlamıştır. Dış yardımlardan yararlanmanın temel şartı ise, dış yardım sağlayacak ülke ve kurumların temel politika önermesi olan “*sanayileşmekten vazgeçmek ve tarım sektörü öncülüğünde bir kalkınma modeli*” benimsemek olmuştur. Gerek Marşal Planı'nda, gerekse Türkiye ile ilgili hazırlanan diğer yabancı uzman raporlarında; Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalması, kesinlikle sanayileşmemesi, başka bir deyimle ABD ve Batı'nın bir hammadde deposu ve sanayi mallarını satacakları bir pazar olarak kalması öngörülmüştür.³³⁵ DP iktidarı ise, altyapı ve sanayi yatırımlarına önem vermiş; yol ve köprü inşaatlarında, madencilik, şeker, çimento ve dokuma dallarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.³³⁶ Bu, Türkiye'ye çizilen sınırların aşılması demektir. DP iktidarının bu yatırımlarından ve özellikle Menderes'in ve Fatin Rüştü

³³² Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 146-147.

³³³ Gönübol vd., *a.g.e.*, s. 323.

³³⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 111.

³³⁵ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, 5. Baskı, Kilit Yayınları, Ankara 2011, s. 58-59; Takım, *a.g.m.*, s. 166-167.

³³⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 133.

Zorlu'nun, kalkınma ve sanayileşme ile ilgili tutumlarından ABD ve batılı güçler hoşnut olmamışlardır.³³⁷

ABD ve Batı'nın DP'nin politikalarından rahatsız olduğunun bir göstergesi de, Türkiye'nin sanayileşmemesi isteklerine karşı çıkan DP'ye verilmeyen krediler, 27 Mayıs 1960'tan başlayarak birden Türkiye'ye akmaya başlamış olmasıdır.³³⁸

ABD ve Batı'yı esas rahatsız eden gelişme ise, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu'nun, son dönemlerde Türkiye'nin uluslararası konumunda ABD'nin etkinliğini azaltıcı, ama bir ölçüde SSCB'den yana bir değişiklik yapılması gerektiği sonucuna varmış olmaları ve bunun Batı tarafından fark edilmesidir. Bu gelişme Menderes ve Zorlu'nun, ABD nezdinde gözden çıkarılmalarına neden olmuştur.³³⁹

2.2. Askeri Yönetim Dönemi (Mayıs 1960-Ekim 1961)

27 Mayıs sabahı yönetimi ele geçiren Silahlı Kuvvetler, Türk halkına aşağıdaki bildiriye duyurmuşlardır:

“Muhterem Vatandaşlar!

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır.

Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanana devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş bulunan bu teşebbüs hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir. İdareimiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa

³³⁷ Yetkin, *a.g.e.*, s. 54-55, 60.

³³⁸ Yetkin, *a.g.e.*, s. 61.

³³⁹ Yetkin, *a.g.e.*, s. 63-65.

*olsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir...*³⁴⁰

Halk, 27 Mayıs sabahı yeni bir Türkiye'ye uyanmıştır. Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı dâhil olmak üzere, bir gün önceki devleti yönetenlerin hemen hemen hepsi tutuklanmış ve bir grup subayın öncülüğünde yapılan bir darbe ile ordu yönetimi ele almıştır. Darbe hareketi hiçbir direnişle karşılaşmadan birkaç saat içerisinde başarılmış olmasına rağmen, siyasi meşruiyeti açısından tartışmalıdır. Darbeyi yapan askerlere ve onları destekleyenlere göre, DP hükümeti demokratik meşruiyetini yitirmiştir. Darbeye karşı olanlar ise, darbecilerin iddia ettiği gibi Türkiye bir iç savaşın eşiğinde olmamıştır, DP meşru seçimlerle iktidara gelmiş ve anayasayı ihlal etmemiştir.³⁴¹

Darbe sonrası uzun süre tartışma konusu olacak olan temel meselelerden biri de, ordu ile CHP arasında, özel olarak da İsmet İnönü'nün darbeyi önceden bilip bilmediği, hatta teşvik edip etmediği sorunudur. Bu konuyla ilgili olarak Süleyman Demirel, "27 Mayıs, Cumhuriyet Halk Partisi'nin rakibi Demokrat Parti'yi orduya ezdirmesi hareketinin adıdır. Ve başka da bir şey değildir" diye iddia etmiştir.³⁴² DP taraftarlarının büyük çoğunluğu ve kimi araştırmacılara göre, CHP açık bir şekilde darbeyi desteklemiştir ve onun nimetlerinden faydalanmaya çalışmıştır. CHP'nin 1959 yılında 14. Büyük Kurultayı'nda kabul edilen "İlk Hedefler Beyannamesi"nde³⁴³ talep edilenlerin, darbe sonrasında cunta tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Bu bile ordu ile CHP arasındaki gönül birliğinin varlığını göstermektedir. Darbenin gerçekleşmesinde bürokrasinin rolü çok büyük olmakla beraber, CHP ise darbe taraftarı tutum almıştır. CHP ile ordunun ilkesel anlamda bir uyumu olduğu ve gerek görüldüğünde ordu vasıtasıyla seçilmişlere mesajların verildiği anlaşılmaktadır.³⁴⁴ Diğer yanda, İnönü'ye yakın olan bazı kişilere göre ise, teşvik etmek bir yana, İnönü darbeden haberdar bile olmamıştır. İnönü'nün damadı

³⁴⁰ Hale, *a.g.e.*, s. 158-159.

³⁴¹ Hale, *a.g.e.*, s. 153-154.

³⁴² Hale, *a.g.e.*, s. 155.

³⁴³ Bildirgede yer alan, varılması gereken öncelikli konuların bazıları şunlardır: Çift meclis, anayasa mahkemesi, planlama teşkilatı, özerk radyo, bağımsız yargı, yargı güvencesi, özerk üniversite, özgür basın. Bkz. Çavdar, *a.g.e.*, s. 77.

³⁴⁴ Akıncı, *a.g.m.*, s. 61-62.

gazeteci Metin Toker, 28 Mayıs sabahı İnönü'ye telefon açan Gürsel'in, "*Haber verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk*" açıklamasını yaparak İnönü'ye önceden haber vermedikleri için özür dilediğini belirtmektedir.³⁴⁵ Hale'ye göre, bu olay İnönü'nün askerlerin eylemlerini onaylamayacağından endişe ettiklerini göstermektedir. Aynı şekilde Hale, 18 Nisan'da Meclis'teki tartışmalar esnasında İnönü'nün, "*Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.*" ifadesinin, darbe planlarından haberi olduğu anlamına gelmediğini, sadece kızgınlık anındaki bir patlama olduğunu ileri sürmektedir.³⁴⁶

Darbeden sonra yönetimi devralan Milli Birlik Komitesi de, her türlü icraatında, sürekli olarak, İnönü'nün desteğini aramış veya en azından onun karşı çıkabileceği icraattan kaçınmıştır.³⁴⁷

27 Mayıs 1960'ta, yaklaşık 15 yıldır CHP ile DP arasında devam eden iktidar mücadelesi bir grup subayın 1954'ten beri yürüttüğü çalışmalar sonucu dört saatlik bir askeri müdahale ile sonuçlanmıştır. Hareketi yapan küçük bir subay grubudur, ancak şimdi çok ciddi bir durumla karşı karşıyadırlar; iktidarın nasıl ve kimler tarafından kullanılacağına ilişkin sorunlar bu subay grubunun çevresinde yeni mücadelelere yeni ihtilal girişimlerine neden olacaktır. Bir anlamda, siyasetteki partiler arası iktidar mücadelesi, yönetimi ele alan ordunun içerisine taşınmıştır.³⁴⁸

2.2.1. Milli Birlik Komitesi

27 Mayıs 1960 müdahalesi, 12 Haziran 1960 tarihine kadar herhangi bir hukuki temele dayanmayan fiili bir yönetim olarak kalmıştır. Yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kimlerden oluşacağı bile, ilk günlerde belirsizdir. Bu belirsizliğin birinci nedeni, müdahalenin küçük bir subay grubundan gelmesi ve ordunun tümünün fiili durumun oluşumuyla işin içine girmiş olmasıdır. Başka bir deyimle, hiyerarşik durum ile gerçek güç dengesi arasında bir uyumsuzluk vardır. İkinci neden, müdahaleyi yapanlar faaliyetlerini gizli yürüttüklerinden dolayı

³⁴⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, 7. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, s. 213.

³⁴⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 155-156.

³⁴⁷ İsmet İnönü, *Defterler (1919 – 1973)*, C. 1, 3. Baskı, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. XII.

³⁴⁸ Akyaz, *a.g.e.*, s. 130.

aralarında açık bir örgütlenmeyi yapamamışlardır.³⁴⁹ Başka bir neden ise, müdahaleciler arasındaki liderlik sorunudur. KKK Gürsel, 3 Mayıs'tan beri izinli olarak İzmir'de olduğundan harekâta fiilen liderlik etmemiştir. Dolayısıyla örgütün aktif ve herkes tarafından kabul edilen bir lideri olmamıştır.³⁵⁰

Askerlerin önünde bekleyen en önemli görev, kimin ülkeyi yöneteceğine ve yeni fiili durumun yasal statüsünün ne olacağına karar vermektir. Gürsel'in ilk günkü düşüncesi, birkaç üst düzey komutan ve sivil teknokratlarla geçici bir süre ülkeyi yönetmek ve darbeyi gerçekleştiren alt rütbeli subayları kışlarına geri göndermektir.³⁵¹ Benzer düşüncelere sahip Madanoğlu'na göre, derhal yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlatılıp seçimlere gidilecek, bütün bunlar oluncaya kadar da tarafsız kişilerden geçici sivil bir hükümet kurulacak ve Danıştay, Yargıtay ile Askeri Şura üyelerinden bir meclis kurulacaktır. Kendileri hiçbir görev almayacaklardır.³⁵² Ancak birkaç saat içerisinde yanıldıklarını, darbeci subayların yönetimi elde tutmaya kararlı olduklarını anlamışlardır.³⁵³

Darbe başarıyla gerçekleştirilmiş, ancak ortada ciddi bir belirsizlik de vardır. Darbeyi gerçekleştirenler de, hareketlerinin nereye varacağını bilmiyorlardı. Örgütlenme döneminde, bölünmeye yol açmamak için görüş farklılıkları pek gündeme getirilmemiştir. Darbeciler arasında farklı hizipler vardı: Bir hizip iktidarı DP'den alıp İnönü'ye teslim etmekten yanaydı; diğer bir hizip ise, kötü işler yapmış politikacılar eledikten sonra, seçimleri yapıp iktidarı politikacılara bırakma taraftarı idi; ve başka bir grup ise iktidarı politikacılara bırakmadan önce yapısal reformları yapmak amacıyla silahlı kuvvetlerin yönetiminde kalmaya devam etmesi gerektiğini

³⁴⁹ Eroğul, *a.g.m.*, s. 205-206.

³⁵⁰ Akyaz, *a.g.e.*, s. 130. Aslında Gürsel'in darbenin yapıldığından, ancak 27 Mayıs sabahı Ankara'dan gönderilen özel ulak Yüzbaşı Muzaffer Özdağ'ın kendisini almaya gelmesi ile haberi olmuştur. Önce, tutuklanması için hükümet tarafından genç subayın gönderildiğini sanmıştır. Birkaç saat sonra Ankara'ya vardığında, artık lideri olduğu darbenin sorumluluğunu üstlenen subayların çoğu ile tanışmadığı gibi, onların düşünce ve amaçlarının da neler olduğundan habersizdir. Bkz. Hale, *a.g.e.*, s. 160-161.

³⁵¹ Hale, *a.g.e.*, s. 161.

³⁵² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 195.

³⁵³ Türkeş'in anlatımına göre; Genelkurmay Karargâhı'ndaki ilk MBK toplantısında Gürsel'in, "Çocuklar, artık ben geldim, buradayım, size gerek kalmadı. Hepiniz karargahlarınıza, şubelerinize dönün, gidin." sözleri üzerine gergin bir ortam oluşmuş ve bazı subaylar sert tepki göstermişlerdir. Bunun üzerine, Gürsel sözlerini düzeltmiştir. Bkz. Akyaz, *a.g.e.*, s. 133.

düşünüyordu. Üst rütbeli subaylar ikinci grupta yer almışlardır ve radyo bildirisi onların görüşlerini yansıtmıştır.³⁵⁴

27 Mayıs'ın ikinci gününden itibaren müdahaleyi gerçekleştiren subaylar Başbakanlık binasında "Milli Birlik Komitesi" adıyla toplantılara başlamışlar ve kararlar almışlardır. Fakat kimlerin MBK üyesi olduğu bu aşamada belli olmadığından bir karışıklık yaşanmıştır. Bunun üzerine, kimlerin MBK üyesi olacağı konusunda toplantılar yapılmıştır. MBK'nin kimlerden oluşacağı konusu hararetli tartışmalara yol açmış ve kurulan özel bir komisyonda isim tespiti yapılmıştır. Komitede yer alan isimler müdahaleden 15 gün sonra açıklanabilmiştir. Gürsel'in başkanlığındaki 38 kişilik MBK, 5 general, 9 albay, 6 yarbay, 11 binbaşı ve 7 yüzbaşından oluşmuştur.³⁵⁵

Listede bazı önemli kişiler yer almamışlardır. Bunlardan biri, örgütlenme sürecinde önemli rolü olan Faruk Güventürk'tür. MBK üyelerine dışardan desteğin devamı amacıyla Güventürk'ün dışarda bırakıldığı iddia edilmiştir. Liste dışı bırakılan diğer üç isim ise, o sırada yurtdışı görevlerde bulunan Talat Aydemir, Dündar Seyhan ve Sadi Koçaş'tır.³⁵⁶

MBK'nin ilk bildirimlerinden biri, yeni anayasayı hazırlama görevinin İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki öğretim üyesi grubuna verilmesi ile ilgilidir. Aynı bildiri ile bütün siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanmış ve bu emri ihlal edenlerin en sert şekilde cezalandırılacağı ilan edilmiştir.³⁵⁷ 28 Mayıs'ta Gürsel'in Başbakanlığındaki hükümet ilan edilmiştir. Orgeneral Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan, Başkomutan, MBK Başkanı ve Milli Savunma Bakanı görevlerini üstlenmiştir. Bakanlar kurulunda Gürsel dışında iki asker daha görev almış, diğer bakanlar sivillerden seçilmiştir.³⁵⁸

Darbecilerin ilk günkü bildirimlerinde, "*...partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak*

³⁵⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 208.

³⁵⁵ Akyaz, *a.g.e.*, s. 135-136..

³⁵⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 162.

³⁵⁷ Milli Birlik Komitesi (13) Numaralı Tebliği, TC Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960, S. 10515.

³⁵⁸ Milli Birlik Komitesi (27) Numaralı Tebliği, TC Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960, S. 10515.

idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanana devir ve teslim etmek...” şeklinde yol haritasını çizmişlerdir. Başlangıçtaki niyetleri bu olabilir, fakat 27 Mayıs'ta Onar'ın başkanlığında Anayasa Komisyonu oluşturulması hareketin niteliğini değiştirip farklı bir yöne itmiştir.³⁵⁹ Anayasa Komisyonu 28 Mayıs'taki raporuyla; darbecilerin yaptığı eylemin “*adi ve siyasi bir hükümet darbesi*” olmadığını, çünkü kamu çıkarları yerine şahsi çıkarlara hizmet eden, devletin gerçek ve temel kurumlarına, Atatürk ilkelerine düşman bir duruma düşmüş siyasi iktidara karşı hareketin yapıldığını belirtmiştir. Raporda, DP hükümetinin anayasaya aykırı kanunlar çıkararak anayasayı ihlal ettiği, vatandaşları birbirlerine düşürdüğü ve meşruiyetini kaybettiği ileri sürülmüştür.³⁶⁰

Profesörlerin bu raporu, darbecilere yeni ve meşru bir motivasyon sağlamış, muhtemelen başlangıçta planlamadıkları, bir anayasa ve bir seçim yasası hazırlama gibi yeni icraatlar yapmaya teşvik etmiş, bir anlamda darbeyi bir devrime³⁶¹ dönüştürmüştür.³⁶² Söz konusu rapora “fetva” diyen Apuhan, 28 Mayıs tarihli rapordan sonra, tüm yapılanların yanlış olduğunu belirtmektedir.³⁶³

12 Haziran'da, Anayasa Komisyonunun hazırladığı MBK'nın yetkilerini tanımlayan Geçici Anayasa açıklanmıştır.³⁶⁴ 14 Haziran'da da Resmi Gazete'de yayımlanan “1 No.lu Geçici Kanun” adıyla yürürlüğe girmiştir. Bu yasanın giriş bölümü, önceki hükümeti “*bütün kişi ve insan hak, hürriyet ve dokunulmazlıklarını ortadan kaldırmak*” ve “*bir tek parti diktatörlüğü*” kurmakla suçlamış ve ordu müdahalesinin gerekçesi olarak Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi

³⁵⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 209.

³⁶⁰ *Milliyet*, 29 Mayıs 1960, s. 7.

³⁶¹ Darbe, kuvvet kullanmak suretiyle yapılan iktidar değişikliği, devrim ise köklü değişiklik, inkılap anlamı taşır. Bkz. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, darbe ve devrim maddeleri; Demiriz ise, darbe ile devrim arasındaki farkı şöyle izah etmektedir: “Darbe yapılırken geniş halk kitlelerinin desteğinin alınması gerekirken, devrimde buna gerek yoktur, halk devrimle gelen değişikliklere ayak uydurmaya zorlanır. Başka bir acıdan ise, devrimde yapılan değişim kalıcı ve kökten bütün düzeni değiştirmeye yönelikken, darbeye geçici bir süre için, var olan düzen kısmi olarak değiştirilir, kökten ve kalıcı bir değişim söz konusu değildir.” Bkz. Merve Demiriz, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 18.

³⁶² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 209-210; S. Sami Onar başkanlığındaki heyetin gelmesi ile her şey değişmiştir; heyet, yeni bir rejim formülüyle gelmiştir. Hocalar, kışlasına dönmek isteyen askere “*yaptığımız meşrudur ve iktidarda kalmalısınız*” demişlerdir. Bkz. Birand vd, *Demirkırat...*, s. 208.

³⁶³ Recep Şükrü Apuhan, *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 178.

³⁶⁴ *Milliyet*, 13 Haziran 1960, s. 1, 5.

gösterilmiştir. Bu yasaya göre, iktidar yeni Türkiye Büyük Millet Meclisine devredileceği tarihe kadar, MBK Türk milleti adına egemenlik hakkını kullanacaktır. Bu süre zarfında yeni anayasa ve seçim kanunu hazırlanacak, en kısa sürede yapılacak seçimlerle Meclis yeniden oluşturulacaktır. MBK, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini Devlet Başkanının atadığı ve MBK'nin onayladığı bakanlar kurulu aracılığıyla kullanacaktır. MBK'nin bakanları görevden alma yetkisi vardır; fakat sadece Devlet Başkanı bakanları atayabilir. MBK, ölüm cezalarını onaylama ya da veto etme yetkisine sahiptir.

MBK, Devlet Başkanı ve diğer 37 üyeden oluşmuştur. Üyeler MBK'den çekilebilir; fakat ancak yeminlerini ihlal ettikleri mahkeme kararıyla saptananlar görevden alınabilirdi. Ayrıca bir üye vatan hainliğinden ya da diğer suçlardan hüküm giyerse üyeliği düşecektir. Fakat ancak komite üyelerinin beşte dört oyuyla bir üye aleyhine dava açılabilirdi. Komite toplantıları gizli yapılacak, aksine karar verilmedikçe, müzakere ve kararlar açıklanmayacaktır.³⁶⁵

MBK'nin çalışmaya başladığı ilk günlerden itibaren, hem kamuoyunda, hem orduda hem de komitenin içinde iki karşıt eğilim ortaya çıkmıştır. Gürsel'in ve generallerin yönettiği grup ılımlılar, albay ve daha düşük rütbeli subaylardan oluşan ikinci grup radikaller ya da aşırıları olarak ortaya çıkmışlardır. İlimlilere göre, yeni yönetim en kısa zamanda yeni bir anayasa ve seçim yasası hazırlamalı, ülkenin yönetimi, yapılacak seçimlerde kazanan sivillere bırakmalı ve sahneden çekilmelidir. İkinci gruptaki radikallere göre ise, partilerin siyasi faaliyetlerine izin vermeden önce ülkenin siyasi yapısını değiştirecek reformları gerçekleştirmek amacıyla, askeri yönetim birkaç yıl sürmelidir.³⁶⁶

Ülke yönetimi ile ilgili görüş farklılıklarının yanı sıra, komitedeki üyelerin hiyerarşik konumu da bölünmede etkili olmuştur. Üst rütbeli subaylar, yüzbaşı ve binbaşılarda iktidarı paylaşma düşüncesine kolayca alışmamışlardır. Başka bir faktör de İnönü ve CHP'ne yönelik komite üyelerinin düşünceleridir. İlimliler, DP

³⁶⁵ 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun, TC Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, S. 10525; Osman Doğru, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 79.

³⁶⁶ Eroğul, *a.g.m.*, s. 207; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 212.

feshedildikten sonra en güçlü alternatif olduğu için iktidarın CHP'ye devredilmesinden yana olmuşlardır. Radikal üyeler ise, iktidarı kolayca CHP'lilere teslim etmeye istekli olmamışlardır. Yanlışlıklardan temizlenmiş bir DP'nin de faaliyetlerine devam edebileceğini ummuşlardır, fakat bunun mümkün olmayacağı anlaşılınca, ülkede yeni bir siyasi ortam oluşturuluncaya kadar iktidarın orduda kalmasını tercih etmişlerdir.³⁶⁷

İlk günlerde üst rütbeli subaylar, Gürsel'in önerisiyle, darbeye rol alan alt rütbeli subayların birliklerine geri döneceğini ve içinde Gürsel'in bulunduğu bir cuntanın ülkeyi yöneteceğini sanmışlardır. Fakat darbeyi planlamış olan alt rütbeli subaylar bu öneriyi reddetmişlerdir. Bunun üzerine komite oluşturulmuş ve profesörlerden, yeni seçimler yapıp, yeni meclis ve hükümet görevi devralıncaya kadar MBK'ni Geçici Anayasa'da yasal bir zemine oturtmalarını istemişlerdir. Böylece komitenin yasal pozisyonun ve komite üyelerinin belirlenmesiyle, iktidar mücadelesinin birinci raundu tamamlanmıştır.³⁶⁸

MBK içindeki radikal grubun hem askeri hem de politik açıdan güçlü bir konumda oldukları söylenebilir. Bu grubun en etkili ismi olan Türkeş, Başbakanlık Müsteşarı olmuş ve Gürsel üzerinde etkili olmuştur.³⁶⁹ Grubun diğer bir ismi Orhan Erkanlı, önemli ve stratejik bir görev olan MBK Genel Sekreterliği görevine getirilmiştir. Diğer taraftan, radikal grubun üyeleri ordudaki aktif görevlerinden ayrılmış olmalarına rağmen, bazıları komploda yer almış ama MBK'inde yer almayan Aydemir ve Seyhan gibi aktif birlik komutanlığı yapan subaylarla ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bu nedenle, alt rütbeli subaylar, 27 Mayıs'ta hükümeti devirmeyi başardıkları gibi, generallere karşı da bir hareket yapabilirlerdi ve tehdit olmaya devam ediyorlardı. Komite üyelerinin çoğu iktidarı kısa sürede sivillere vermekten yana olmadığından, radikal grup çoğunlukta idi.³⁷⁰ Buna karşın üst rütbeli subaylar yürütme gücünü önemli ölçüde ellerine almışlardır. Generaller Gürsel

³⁶⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 212-213.

³⁶⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 213.

³⁶⁹ Kararnameler, Başvekaletten, TC Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960, S. 10515; Türkeş'in fiilen Başbakan gibi hareket ettiği söylenmektedir. Bkz. Akyaz, *a.g.e.*, s. 142.

³⁷⁰ Türkeş'e göre, erken seçim bir emrivaki halinde iktidarın, olduğu gibi CHP ve İnönü'ye verilmesi demektir, bu da ordunun partiler üstü ve tarafsız konumuna uygun değildir. Türkeş, MBK'inin daha bir süre iktidarda kalması, partiye dönüşmesi ve seçimlere katılması fikrini savunmuştur. Bkz. Birand vd, *Demirkırat...*, s. 214, 232.

Devlet Başkanlığı, Başbakanlık, M. İhsan Kızıloğlu İçişleri, Fahri Özdilek Milli Savunma ve Sıtkı Ulay Ulaştırma Bakanlığı görevlerini almışlardır. En önemlisi Cemal Madanoğlu Ankara Garnizon Komutanı ve 28. Tümen Komutanı, Albay Osman Köksal Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'ndan sorumlu kişi olarak kilit görevleri almışlardır. Dolayısıyla, her iki grup da birbirlerine karşı güvensizlik ve darbe korkusu içerisinde bu dönemi geçirmişlerdir.³⁷¹

MBK içindeki iki grubun mücadelesinde, sayı olarak azınlıkta olmalarına rağmen, ilk harekete geçen, ılımlı grup olmuştur.³⁷² Radikal grubun üyeleri, 21 Eylül'de 27 Mayıs'ı halka açıklamak gerekçesiyle, ama gerçek niyetleri; ileride partileşme yoluna gittiklerinde halktan nasıl bir tepki geleceğini görmek amacıyla ekipler halinde yurt gezisine çıkmışlardır. Ertesi gün radikallerin lideri konumundaki Türkeş, Gürsel tarafından müsteşarlık görevinden alınmıştır. Radikal gruba karşı yapılmış ilk temizlik hareketi olarak yorumlanan bu olay üzerine, endişelenen grup üyeleri yurt gezilerini kısa keserek Ankara'ya dönmüşlerdir. Radikal grup da komitedeki çoğunluğu sayesinde bir hamle yapmış, Gürsel dışındaki komite üyelerinin kamu görevi yapamayacaklarına dair kararı MBK'ne kabul ettirmişlerdir.³⁷³

Bu arada Ağustos ayında 235'i general, albay ve daha alt rütbelere de 5.000 subay ordudan emekliye sevk edilmiş ve Ekim ayında da 147 profesör üniversitelerden MBK tarafından tasfiye edilmiştir. Bunun sorumluluğu MBK'inden ziyade, radikal gruba yüklenmiş, basında radikallere yönelik ciddi eleştiriler yer almaya başlamıştır. Radikallerin iktidarda uzun süre kalmak istedikleri ve bu amaçla bir lider seçtikleri haberleri basında yer almış, bunun üzerine Gürsel, komitede ikilik ve diktatörlüğe gitme eğilimi olmadığını, kendi liderliği altında birlik ve beraberlik içinde bulduklarını söyleme ihtiyacı duymuştur.³⁷⁴

³⁷¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 213-214.

³⁷² İlimlilerin liderliğini yapan Madanoğlu, bir grup arkadaşıyla; "Gürsel'e anlattık. Dedik bu ne kepezelik? Ne durum? Biz bu işi şu niyetlerle yaptık. Şimdi birçok oldu bittilerle karşılaşıyoruz." şeklinde durumu izah ettiklerini, Gürsel'in de mevcut durumdan şikâyetçi olduğunu ve kendilerinden yana taraf olduğunu belirtmektedir. Birand vd, *Demirkırat...*, s. 234.

³⁷³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 214.

³⁷⁴ Akyaz, *a.g.e.*, s. 145.

MBK içindeki iki grup arasında gerilimi artıran temel konu, Kurucu Meclis'in oluşturulması konusu olmuştur. İlımlılar Kurucu Meclis'in oluşturulup iktidarın erken bir şekilde sivillere devredilmesini savunurken, radikal grup bu öneriye karşı çıkmışlardır. Eylül ayının son haftasında konu, MBK'inde tartışılmaya başlanmış, kararın geçmesi için beşte dört çoğunluk gerektiğinden ılımlılar, böyle bir kararın çıkmasının imkânsızlığını görmüşlerdir. Türkes ve radikallerin muhalefeti karşısında, bunları MBK'inden atmanın dışında başka seçenek kalmamıştır.³⁷⁵

Nihayet "Ülkü ve Kültür Birliğı" kurma planlarının 7 Kasım'da açıklanması ile iki grup arasındaki mücadele doruk noktasına ulaşmıştır. Seçilmiş bir yönetimin denetimi dışında bir polis devletinin temellerini atacak olan, MBK dışındaki bir grup subay tarafından hazırlanan bu tasarıya, Gürsel ve arkadaşları şiddetle karşı çıkarken, radikallerden bazıları tasarıyı desteklemişlerdir. Tasarının 14 Kasım'da MBK'inde tartışılması kararlaştırılmıştır.³⁷⁶

Bu gerilim ortamında Türkes etrafında toplanan küçük bir grubun ılımlıları devirmeyi önerdiği, fakat Erkanlı gibi bazı radikallerin şartların uygun olmadığı gerekçesiyle öneriye karşı çıktıkları söylentileri yayılmıştır. 11 Kasım'da Erkanlı istifa etmiş ve İstanbul'a gitmiştir. Bu durum Madanoğlu'nun kuşkularını artırmış ve bunun bir darbenin başlangıcı olduğunu sanmıştır. Generaller hemen harekete geçmiş ve 13 Kasım'da radikallerden 14 üyeyi komite üyeliğinden uzaklaştırmışlardır. Gürsel'in imzasıyla "Ondörtler"e gönderilen mektuplarda, MBK'nin feshedildiğı, kendilerinin ordudan emekli edildikleri ve verilecek dış görevi beklemeleri istenmiştir. Bu süre içerisinde dışarı çıkmaları ve ziyaretçi kabul etmeleri yasaklanmıştır. "Ondörtler" dünyanın değişik büyükelçiliklerine müşavir olarak gönderilmişlerdir.³⁷⁷

³⁷⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 177-178.

³⁷⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 177.

³⁷⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 215-216; MBK'indeki tasfiye kararını beraber alan Madanoğlu ve Gürsel, kimse duymasın diye makam arabasında konuşmuşlardır. Madanoğlu, tasfiyenin yapılması konusunda Gürsel'i kesin kararlı gördükten sonra, artık işin kendisine bırakılmasını söylediğini ve 5-6 kişilik arkadaş grubuyla 14 kişinin gönderilmesine karar verdiklerini, 14 sayısının rastgele olduğunu, daha fazla kişiyi sürgüne göndermek istemediklerini belirtmiştir. Bkz. Birand vd, *Demirkırat...*, s. 235.

Böylece MBK içinde ilk günden beri var olan generaller (ılımlılar) ile genç subaylar (radikaller) arasındaki iktidar mücadelesi, generallerin başarısıyla sona ermiştir. Eğer daha erken davranabilseydilerdi muhtemelen genç subaylar diğerlerini tasfiye edeceklerdi. 13 Kasım operasyonu ile ihtilal içinde ihtilal yapılmıştır. Birand vd. deyişiyle; ihtilal evlatlarını yemiştir.³⁷⁸

“Ondörtler”in tasfiyesinden sonra geriye kalan 23 üye ile yeni MBK ilan edilmiştir.³⁷⁹ Kurucu Meclis’in kurulması ile ilgili yasa 7 Aralık’ta kabul edilmiş ve 16 Aralık’ta yayınlanıp yasalaşmıştır.³⁸⁰

MBK içinde genç subaylar çoğunlukta oldukları sürece, bir anlamda ordu içerisindeki tüm radikallerin temsilciliğini yapmışlardır. “Ondörtler”in MBK’inden uzaklaştırılması, artık kendilerinin MBK’inde temsil edilmediğini düşünen radikal subaylar tarafından, silahlı kuvvetler içerisinde birçok cuntanın kurulmasına sebep olmuştur. Bu tehlikenin farkında olan ordudaki üst rütbeli subaylar, silahlı kuvvetlerdeki tüm rahatsız unsurları kucaklayıp kontrol etmek amacıyla bir şemsiye örgüt olan “Silahlı Kuvvetler Birliği”ni kurmuşlardır.³⁸¹

Silahlı Kuvvetler Birliği, ilk önce düşük rütbeli subaylar tarafından ordunun görüşlerini dile getirmek amacıyla kurulmuş; daha sonra genişleyerek yüksek rütbeli subayları da bünyesine katmıştır. Genelkurmay Başkanı da dâhil bazı generaller, kontrolü ele alarak örgütü açık bir kurum haline getirmişlerdir. Üst rütbeli subayların birliğin yönetimini ele geçirmesiyle, Silahlı Kuvvetler Birliği hiyerarşik yapıya uygun bir statüye kavuşmuştur. Birlik, ordudaki birlik ve disiplini sağlamış ve yeni darbe girişimlerinin önünü önemli ölçüde kapatmıştır. Silahlı Kuvvetler Birliği’nin esas misyonu, MBK’ine karşı bir denge unsuru olmuş ve ülke yönetiminde ordunun doğrudan etkisini artırmıştır. Sonraki dönemlerde subayların ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde de önemli katkısı olmuştur.³⁸²

³⁷⁸ Birand vd, *Demirkırat...*, s. 235.

³⁷⁹ General İrfan Baştuğ’un 12 Eylül’de bir trafik kazasında ölümüyle üye sayısı 37’ye inmişti. Bkz. Akyaz, *a.g.e.*, s. 145.

³⁸⁰ Kurucu Meclis Teşkili hakkında Kanun, TC Resmi Gazete, 16 Aralık 1960, S. 10682.

³⁸¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 216-217.

³⁸² Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 159-160; Akyaz, *a.g.e.*, s. 153-154.

Ordunun ekonomik gücünü artıran en önemli gelişme ise 1960 darbesi sonrasında, 1961 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı olarak kurulmuş olan OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) olmuştur. Zaten çok güçlü olan askeriye, OYAK'la birlikte ekonomide de çok güçlü bir aktör haline gelmiştir. Subay maaşları üzerinden gerçekleştirilen %10'luk kesintinin de katkısıyla daha hızla büyüyen OYAK, birçok gelişmenin ana aktörlerinden biri olmuştur. OYAK'ın değeri, 1970 yılına gelindiğinde yüzde 2400 artmıştır.³⁸³

2.2.2. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasanın Hazırlanması

MBK, yeni anayasayı yapmak üzere Kurucu Meclis'in oluşturulmasını öngören 157 ve 158 No.lu Kanun'lar çıkararak yayınlamıştır. Buna göre, Kurucu Meclis MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşacaktır. Yasada ülke yönetiminin en geç 29 Ekim 1961 tarihine kadar TBMM'ne devredileceği belirtilmiştir.

Temsilciler Meclisi üyeleri başta Devlet Başkanı olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların, siyasi partilerin ve meslek örgütlerinin temsilcilerinden oluşacaktır. Temsilciler Meclisi'ne Devlet Başkanı 10 üye gönderebilecektir. MBK 18, bir bölümü iki aşamalı seçimle belirlenecek olan her ilden en az bir kişinin olacağı il temsilcileri 75 üyedir. CHP 49, CKMP 25,³⁸⁴ barolar, öğretmen, esnaf, tarım kuruluşlarıyla işçi sendikaları 6'şar, basın kuruluşları, üniversiteler ve yargı organları 12'şer, Eski Muharıpler Birliği 2 ve gençlik temsilcisi olarak bir üye ile temsil edileceklerdir.³⁸⁵

Temsilciler Meclisi genel oya dayanan demokratik bir meclis olarak öngörülmemiştir. Toplam 296 olan üye sayısının önemli bir kısmı atamayla belirlendiğinden, Temsilciler Meclisi'nin tümüyle demokratik olmayan bir yöntemle

³⁸³ Daniel Christoph Krammer, *Die demokratische Entwicklung der Türkei*, Universität Wien, Magister der Politikwissenschaft, Wien, 2012, s. 70.

³⁸⁴ Temsilciler Meclisi 29 Eylül'de kapatılan Demokrat Parti üyeleri ve destekçilerine kapalı tutulmuştur. MBK'nin DP düşüncesinin Meclise girmemesi için aldığı önlemlere rağmen, "bağımsızlar kategorisinden" dolayı temsilcileri meclise girmişlerdir. Bkz. Seçil Karal Akgün, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, s. 438-439.

³⁸⁵ Kurucu Meclis Teşkili hakkında Kanun, TC Resmi Gazete, 16 Aralık 1960, S. 10682.

oluşturulduğu söylenebilir.³⁸⁶ Buna rağmen, esas görevi yeni bir anayasa hazırlamak olan Kurucu Meclis'in oluşturulması, iktidarın sivillere geçmesi yönünde önemli bir adımdır. Meclis'in önemli bir zaafı halkın gözünde CHP'nin hâkim olduğu bir meclis olarak algılanmasıdır. CHP'nin doğrudan gönderdiği 49 üye yanı sıra, il temsilcisi olarak seçilenlerin ve meslek kuruluşlarının seçtiği üyelerin büyük bir çoğunluğunun CHP sempatzanı olmalarından dolayı, kamuoyunda sivil yönetime geçişle beraber bir CHP hükümetine geri dönüş beklentisini oluşturmuştur.³⁸⁷

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde, uzun süren yapımı yeni tamamlanan bugünkü Meclis binasında, hastalığından dolayı törene katılmayan Gürsel'in General Fahri Özdilek tarafından okunan konuşmasıyla, çalışmalarına başlamıştır. Gürsel, "*Bugün İhtilal Hükümetinin tek gayesi teminatlı bir demokratik nizam içinde, hakka, adalete, hürriyete, eşitliğe ve fazilete dayanan İkinci Cumhuriyeti kurmaktır.*" diyerek Kurucu Meclis'in amacını açıklamıştır. Ayrıca üyelerin meseleleri partileri bakımından değil, milli menfaatler doğrultusunda tetkik etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.³⁸⁸

Kurucu Meclis'in çalışmaya başlamasından bir hafta sonra siyasi partilerin faaliyetleri serbest bırakılmıştır. 15 Ekim 1961 seçimlerine kadar toplam onbir yeni parti kurulmuştur. Bu partiler içerisinde en fazla dikkate değer olanı, 11 Şubat 1961'de kurulan ve Demokrat Parti'nin devamı olarak görülen Adalet Partisi'dir. Bu partinin başkanı, 27 Mayıs darbesi esnasında Erzurum'da III Ordu Komutanı olan³⁸⁹ darbe sonrasında Genelkurmay Başkanlığına getirilen ve 3 Ağustos 1960'ta silahlı kuvvetlerde gerçekleştirilen tasfiyede emekli edilmiş generallerden olan Ragıp Gümüşpala olmuştur. Diğer önemli bir parti de Ekrem Alican'ın başkanı olduğu Yeni Türkiye Partisi'dir.³⁹⁰

³⁸⁶ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2003, s. 106.

³⁸⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 179.

³⁸⁸ Akgün, *a.g.m.*, s. 439.

³⁸⁹ Gümüşpala darbeci örgütün içinde değildir. Ankara'da darbe hareketi başladıktan sonra, darbenin fiili lideri Madanoğlu tarafından telefonla kendisine haber verilmiş, tereddütlü olan Gümüşpala'ya başımızda Gürsel Paşa var denilerek ikna edilmiştir. Bkz. Birand vd, *Demirkırat...*, s. 191.

³⁹⁰ Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar...*, s. 107.

Meclis açılışından hemen sonra çalışmaya başlamış, Anayasayı ve seçim kanununu hazırlayacak komisyonlar oluşturulmuştur. Anayasayı hazırlayacak olan 20 üyeli Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, CHP'den 10, milletvekillerinden 5, bağımsızlardan da 5 üyeden oluşmuştur. İlk toplantısını 10 Ocak günü yapan komisyonun başkanlığına Ord. Prof. Enver Ziya Karal seçilmiştir.³⁹¹

Anayasa Komisyonu önce başka ülkelerin, özellikle Fransa anayasasını, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hazırlanan Almanya ve İtalya anayasalarını incelemiş ve 1924 Anayasası yanı sıra daha önce hazırlanan Onar ve Siyasal Bilgiler tasarılarından faydalanarak yoğun çalışmaya başlamıştır. Komisyon kendi içerisinde işbölümüne giderek; “Başlangıç, genel hükümler ve temel haklar”, “Yasama, yürütme organları ve bunlar arasındaki ilişkiler”, “İdare, iktisat ve maliye ile ilgili hükümler” ve “Yargı organları ve Anayasa Mahkemesi” konularındaki maddeleri hazırlamak üzere dört ayrı alt komisyon kurmuştur. Ayrıca anayasanın sistematüğini ve yazılışına egemen esasları saptamak üzere bir Redaksiyon Komitesi oluşturulmuştur.³⁹²

Komisyon, çalışmaları süresince zaman zaman Kurucu Meclis üyeleri ile özel toplantılar yaparak istişarelerde bulunmuşlardır. MBK'nin bazı üyeleri de aralıklarla komisyon üyelerini davet ederek bilgi almışlardır. Bu çalışmalar sonucunda Anayasa taslağı Mart ayı başında tamamlanmış ve 9 Mart'ta Temsilciler Meclisi'nde görüşülmek üzere, Meclis Başkanlığına teslim edilmiştir. Anayasa taslağı, önce Temsilciler Meclisi'nde daha sonra Kurucu Meclis bileşik toplantılarında yapılan inceleme ve düzeltmelerden sonra yaklaşık beş ay süren bir çalışma sonucunda, halkoyuna sunulmak üzere hazır hale getirilmiştir.³⁹³

Başlangıç bölümü, 157 madde ve 11 geçici maddeden oluşan yeni Anayasa 27 Mayıs'ta tamamlanmış ve 29 Mayıs günü Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiştir. Yeni Anayasa 9 Temmuz'da halkoylamasına sunulmuştur. Propaganda döneminde içinde bulunulan olağanüstü şartlardan dolayı anayasa aleyhinde konuşmak mümkün olmadığından, Adalet Partililer ancak imalı sözlerle

³⁹¹ Akgün, *a.g.m.*, s. 440.

³⁹² Akgün, *a.g.m.*, s. 441-442.

³⁹³ Akgün, *a.g.m.*, s. 442-443.

muhalefetlerini dile getirebilmişlerdir. Bu şartlar altında Anayasa % 61.7 evet oyuyla kabul edilmiştir.³⁹⁴ Hükümetin Anayasa lehindeki propaganda çabalarına rağmen, aleyhte verilen % 38.3 yüksek oy oranı, 27 Mayıs güçleri açısından beklenmedik bir darbe olmuştur. Bu sonuç, anayasa yapımı sürecine katılımı engellenmiş ve bir örgütlenmesi olmayan DP tabanının bir tepkisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim, 27 Mayıs öncesinde DP'nin çok güçlü olduğu 11 ilde anayasaya çoğunlukla ret oyu verilmiştir.³⁹⁵

1961 Anayasası bir yandan görünüşe göre çağdaş ölçülere uygun, insan haklarına dayanan bir demokratik rejim kurmayı amaçlamış, ama öbür yandan da halk tarafından seçilecek hükümetlere karşı derin bir güvensizliği yansıtmıştır. Ayrıca, 1961 Anayasası Batı demokrasilerinden farklı olarak, Cumhuriyetin kurucu felsefesinin etkisinde, ideolojik kaygıları yansıtmıştır. Yeni anayasa, siyasi özgürlükler konusunda “demokratik” bir görüntü verirken, diğer yandan doğrudan halkın oyuyla seçilen temsili kurumların etkinliğini önemli ölçüde sınırlamıştır. Ayrıca, 1961 Anayasası askeri bürokrasiyi hem özerkleştirmiş hem de onun siyasi sistem içindeki rolünü artırmıştır.³⁹⁶

Yeni anayasa, iki meclisli bir yasama organı getirmiştir. Doğrudan seçilmiş 450 milletvekilinden oluşan Millet Meclisi ve 150'si doğrudan seçimle, 15'i Cumhurbaşkanı tarafından, geri kalan üyeleri tabii senatör olarak atanacak MBK üyelerinden oluşacak Cumhuriyet Senatosu'dur. Her iki meclis TBMM'ni oluşturacaktır. Daha önce olduğu gibi cumhurbaşkanını meclis seçecektir. Yeni oluşturulan Anayasa Mahkemesi, meclis kararlarını denetleyecektir. Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanlığına bağlı olmaktan çıkarılarak doğrudan Başbakanlığa karşı sorumlu hale getirilmiştir. Ayrıca, ekonomik ve toplumsal politika konularında hükümetlere yol gösterecek Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması öngörülmüştür.³⁹⁷

³⁹⁴ Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar...*, s. 107.

³⁹⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 358.

³⁹⁶ Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar...*, s. 108-110.

³⁹⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 180-181.

Yeni anayasa ile hükümete savunma ve güvenlik konularında tavsiyelerde bulunmak üzere Milli Güvenlik Konseyi kurulmuş, böylece Türkiye’de ülke politikaları, Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiştir.³⁹⁸

2.2.3. Demokrat Parti İle Hesaplaşma

27 Mayıs darbecilerinin yayınladığı ilk bildiride darbenin “*herhangi bir gruba karşı*” değil, demokrasi ve milli birliğe zarar veren parti çatışmaları ve bu zihniyete karşı olduğu söylenmiştir. Buna rağmen, daha sonra görüleceği gibi, darbe belirli bazı grupları hedef almıştır. Bunların başında DP’liler ve bunlarla ilişki kurarak toplumsal ve ekonomik çıkarlar elde etmiş gruplar gelmekteydi.³⁹⁹

Gürsel ve diğer bazı darbeci subaylar, en kısa zamanda seçimlerin yapıp iktidarın sivil yönetime devredilmesini savunurken; bazı subaylar ise kısa bir süre içerisinde seçimlere gitmenin hata olacağını ileri sürmüşlerdir. Gürsel, 29 Mayıs’ta gazetecilere yaptığı açıklamada, yeni rejimin DP’lileri yargılamak niyetinde olmadığını, sonraki sivil yönetimlerin buna karar vereceğini ve seçimlerin üç ay içerisinde yapıp iktidarın sivillere devredilmesini umduğunu söylemiştir.⁴⁰⁰ Madanoğlu da darbeden sonra Hükümet üyeleri ile Meclis Tahkikat Komisyonu teklifine imza atan dört milletvekilini tutuklamaya karar verdiklerini başka tutuklama düşünmediklerini aktarmıştır.⁴⁰¹ Türkeş ise, DP yöneticilerinin yurtdışına gönderilmesini ve bir süre orda kalmalarının yeterli olacağı görüşünde olduklarını hatta bunun için Dışişleri Bakanlığı’na bir ön hazırlık yapmaları söylendiğini belirtmektedir.⁴⁰²

Anlaşıldığına göre darbeci subayların DP’lilere yönelik genel bir tutuklama ve yargılama yönünde planları yoktur. Hatta 27 Mayıs günü plansız çok sayıda tutuklamalar yapılmış⁴⁰³ ve Harp Okulu tutuklularla dolup taşınca, Madanoğlu aynı

³⁹⁸ Dietrich Jung, “Auf dem Weg in eine neue Republik? Die Türkei nach dem Rücktritt des Generalstabs”, *GIGA Focus*, Istitut für Nahost-Studien, Nummer 8, Hamburg, 2011, p. 3.

³⁹⁹ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 160.

⁴⁰⁰ Hale, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁰¹ Apuhan, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁰² Birand vd, *Demirkırat...*, s. 216.

⁴⁰³ 27 Mayıs günü DP muhalifi kişilerin ihbarlarının da etkisiyle, ölçsüz, plansız ve önceden isim belirlenmeden çok sayıda kişi tutuklanmıştır. DP milletvekillerinin ve yakınlarının buldukları yerler ihbar edilmiş ve toplatılmıştır. Bkz. Apuhan, *a.g.e.*, s. 171.

günün akşamı çoğunu salıvermiştir.⁴⁰⁴ Ancak, İstanbul'dan çağrılan profesörler heyetinin devreye girmesiyle işin mahiyeti ve gidişatı tamamen değişmiştir. Bu konuyla ilgili olarak profesörlerin darbecilere söylediği özetle şöyledir: “*Sizin ihtilalinizin meşru olabilmesi için bunların (DP'liler) suçluluklarının ortaya konması ve suçlu olarak ceza görmeleri icap etmektedir. Siz bunları cezalandırmazsanız, gayri meşru duruma düşeceksiniz ve suçlanacaksınız. Yarın, meşru bir iktidara karşı kanun dışı bir ihtilal yapmış olarak cezanız da idamdır. O halde haklı olduğunuzun ortaya konulması lazımdır. Bu da ancak bunların suçluluğunun bir mahkeme kararıyla tescil ettirilmesi ve haklarında ceza uygulanmasıyla mümkün olur.*”⁴⁰⁵ Profesörlerin söylediğinin kısacası; DP'yi suçlu göstermezseniz siz suçlu olursunuz. Bu mantığı devreye sokan profesörler, darbecileri ikna etmişler ve yeni bir süreç başlamıştır.⁴⁰⁶

Madanoğlu'nun DP milletvekillerini serbest bırakmasının yanlış olduğu kendisine söylenmiş; gayrimeşru kabul edilen DP iktidarının bütün mensuplarının da aksi ispat edilene kadar hukuken hepsinin suçlu olduğu, bu yüzden hükümet üyeleri yanı sıra bütün DP milletvekillerinin de tutuklanmaları profesörler tarafından istenmiştir. Bunun üzerine toplanan MBK'inde yeni alınan bir kararla, salıverilen DP milletvekillerinin hepsi tekrar tutuklanmıştır. İki gün içerisinde çarklar geri dönmeye başlamıştır.⁴⁰⁷

Harbiye'de tutuklu bulunan DP Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Namık Gedik, anlaşılmayan bir sebepten kaldığı odanın penceresinden atlayarak ölmüştür. Bu arada tutuklanan DP'lilerin aleyhinde basında geniş bir iftira kampanyası başlatılmıştır. DP'nin Harbiye'yi havaya uçurma planları yaptığı, Konya yolunda toplu mezarların bulunduğu, gençlerin cesetlerinden hayvan yemi yapıldığı, Kars ve Artvin'in Ruslar'a verildiği, Meclis Soruşturma Komisyonu'nun İnönü'yü sınır dışı etmeye hazırlandığı, ve Bayar'ın bankada 103 milyon lira parasının çıktığı vb. haberleri

⁴⁰⁴ Birand vd, *Demirkırat...*, s. 215.

⁴⁰⁵ Birand vd, *Demirkırat...*, s. 216.

⁴⁰⁶ Birand vd, *Demirkırat...*, s. 215-216.

⁴⁰⁷ İpekçi ve Coşar, *a.g.e.*, s. 217.

ihtilal sonrası basında yer almıştır. Bir anlamda, şimdiden kamuoyu ağır cezalara hazır hale getirilmek istenmiştir.⁴⁰⁸

Profesörlerden gelen telkinlerin yanı sıra, MBK üyelerinin bazılarına göre, Menderes'in hala halk tarafından sevildiği dolayısıyla onu halkın gözünde tamamen düşürmenin yolu; iddia edilen suçlarının kamuya açık bir şekilde ortaya serilmesidir. Bu amaçla 31 Mayıs'ta, eski hükümete karşı iddianameyi hazırlamak üzere 31 üyeden oluşan bir Yüksek Soruşturma Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Davaları görüşmek üzere, deneyimli bir yargıç, Salim Başol, başkanlığında bir Yüksek Adalet Divanı oluşturulmuştur.⁴⁰⁹

Harp Okulu'nda tutuklu bulunan devlet yöneticileri ve siyasilere ile beraber İstanbul Balmumcu Jandarma Garnizonu'nda tutuklu bulunan partililer, valiler, bankacılar, polis şefleri, tüccarlar ve diğer mesleklerden insanlar, yargılanmak üzere Yassıada'ya nakledilmişlerdir.⁴¹⁰

Yassıada'da kurulan mahkemede tutukluların yargılanması, darbeden dört buçuk ay sonra 14 Ekim 1960 tarihinde başlamıştır. Mahkeme 15 Eylül 1961 tarihine kadar yaklaşık 11 ay devam etmiştir. 592 kişiden oluşan sanıklar arasında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, eski Meclis Başkanı Refik Koraltan, eski Başbakan Adnan Menderes, hükümet üyeleri, DP milletvekillerinin tamamı, eski genelkurmay

⁴⁰⁸ Birand vd, *Demirkırat...*, s. 216; Bu dönemde basında yer alan bu tür haberler için Apuhan; "basındaki haber ve yorumlar yüz kızartıcı bir zeka seviyesini, nefreti, dalkavukluğu simgeliyordu" demektedir. Bkz. Apuhan, *a.g.e.*, s. 187; Yargılanmaların başladığı Ekim ayında MBK İrtibat Bürosu tarafından yayınlanan bir broşür dikkat çekicidir. Daha yargılama yapılmadan sanıkların kesin suçlu oldukları ve suçlarının da neler olduğu sıralanmakta ve kamuoyunda verilecek kararlara uygun zemin oluşturulmaktadır. Sayfalara yerleştirilen değişik yaralanma, çatışma, silah kullanma gibi fotoğrafların altına yazılanların bir kısmı şöyledir:

-*"Sabık iktidarın bekçisi insafsız ve kanunsuzca kullanılan silah ve cop idi"*

-*"Birçok üniversite gençleri kim vurduya gitti. Silahlar gizli yerlerden haince kullanıldı"*

-*"İktidar uşaklarının pençesinde böylece sürüklendik"*

-*"Üzerimize atlar sürüldü. Copla dövüldük ve çiğnendik"*

-*"Kendi kurşunlarımızla öldürüldük"...*

Menderes'in fotoğrafının altına ise: *"Bütün bunların sebebi Kimdi!.. Anayasaya aykırı kanunların zalim tatbikçileri iktidar başı tarafından hararetle tebrik ve himaye edilmekteydi"* yazılmıştır. Ve bir açık hava toplantısından alınan fotoğrafın altına: *"27 Mayıs milletimize mal olmuştur. Şimdi tek bir kitle olarak milletçe Milli Birlik yolundayız"* yazılmaktadır. Bkz. *Yassıada Broşürü*, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul 1960, s. 1-16.

⁴⁰⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 167.

⁴¹⁰ Apuhan, *a.g.e.*, s. 186.

başkanı, birkaç eski vali, bazı yerel yetkililer ve polis şefleri ve yolsuzluk yaptıkları iddia edilen bazı işadamları vardır.⁴¹¹

Tutuklular 19 ayrı davada suçlanmış ve yargılanmışlardır. Bu davalardan üçü, cinayet, ayaklanmaya teşvik, bilerek kişileri incitmek ve zarara uğratmak gibi suçlarla ilgili davalar olmuştur. Dokuz davada, sanıklar çeşitli konularda rüşvet almakla suçlanmışlardır. Bayar'ın yargılandığı "Köpek davası", Koraltan'ın "Barbara davası" ve Menderes'in "Bebek davası" tamamen bu kişilerin toplumdaki itibarlarını zayıflatmak için açılmış ve sonuçsuz kalmış davalardır. Ayrıca üniversite alanına yasa dışı girmek, kalabalığın üzerine nedensiz ateş açmak ve kanunlara aykırı olarak sıkıyönetim ilan etmek, siyasi amaçlarla devlet radyosunu kötüye kullanmak, mülkiyet haklarını, yargı bağımsızlığını, toplanma ve seçim özgürlüğünü ihlal eden yasalar çıkarmak suçlamaları diğer davaların konuları olmuştur. Bu davaların yedi tanesi anayasayı ihlal davalarıdır. Suçlamaların çoğu, Türk Ceza Kanunu'nun "*Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanunla teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan mene cebren teşebbüs edenler, idam cezasına mahkûm olur*" diyen 146. maddenin kapsamına girmiştir.⁴¹²

Duruşmaların tamamlanmasından sonra 15 Eylül 1961 tarihinde kararlar açıklanmıştır. Verilen cezalar şöyledir; 15 ölüm cezası, -bunlardan dördü oy birliği diğer on biri oy çokluğu ile alınmıştır- ve 31 sanığa ömür boyu hapis cezası verilmiştir. 418 sanık altı ayla yirmi yıl arasında değişen hapis cezası almış, 123 sanık berat etmiş ve beş sanık hakkında takipsizlik kararı verilmiştir. Anayasaya göre ölüm cezalarının MBK'inde onaylanması gerekiyordu. MBK, oy birliği ile alınan, Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın ölüm cezalarını onaylamış, ancak Bayar'ın cezası yaş haddinden ömür boyu hapse çevrilmiştir. Eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan 16 Eylül'de, eski Başbakan Adnan Menderes ise 17 Eylül'de İmralı Adası'nda idam edilmişlerdir.⁴¹³

⁴¹¹ Cihat Göktepe, "Türkiye'de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)", *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 396.

⁴¹² Hale, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁴¹³ *Hürriyet*, 18 Eylül 1961 (Ek 6); Göktepe, "Türkiye'de 27 Mayıs...", s. 396-397.

Kararların açıklanmasından iki gün önce MBK ile ordu komutanları arasında yapılan toplantıda; Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, ölüm cezalarının onaylanmaması durumunda orduda ciddi rahatsızlıkların olacağını söylemiştir. MBK’inde idam kararlarının onaylanması 8’e karşı 14 oy çokluğuyla alınmıştır. MBK’nin idamları onaylamaması için İnönü’den, Türkeş’ten, Başkan Kennedy’den ve Kraliçe Elizabeth’ten MBK’ne mektuplar gelmiştir. Ama hiçbiri de dikkate alınmamıştır. İdamların niçin onaylandığı ile ilgili tartışmalar halen sürse de, birkaç faktörün onay kararının alınmasında etkili olduğu söylenebilir. Onay kararlarının alınmasında, özellikle SKB içerisinde şahin grubun etkili olduğu, eğer Menderes idam edilmezse bu grupların ciddi bir huzursuzluk çıkaracağı tehlikesi etkili olmuştur. İkinci bir sebep; eğer Menderes idam edilmez, sadece hapis cezası alırsa, sonunda tekrar siyasete dönme ve darbecilerden hesap sorma ihtimali hep var olacaktır. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için, idam çözüm olarak görülmüştür.⁴¹⁴

İdamların onaylanması kararının başka nedenleri de olmuştur. Bu nedenlerden biri, profesörlerin müdahalecilere verdiği darbe gerekçesidir; darbenin zorunlu ve meşru olduğunu göstermek için idamlar infaz edilmeliydi. Başka bir neden de, geniş halk kitlelerinin Menderes’e sempati duyduğu, Anayasa oylamasında %40’a yakın hayır oylarının halen bu bağlılığın devam ettiğini gösterdiğini, diğer taraftan, özellikle uçak kazasından sağ kurtulmasından dolayı bir anlamda “yüceltilen” Menderes’in ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesi etkili olmuştur.⁴¹⁵ Ayrıca siyasilerin idam edilmesiyle, gelecekte iktidarı ele alacak olan diğer siyasetçilere, hareket alanlarının ne olduğu ve bu sınırı zorlayacak olanlara neler olabileceği mesajı verilmek istenmiştir. İdamlara karşı toplumda büyük bir şaşkınlık oluşmuş, ama en ufak bir tepki de gösterilmemiştir. Halk, 27 Mayıs’tan beri yapılanlardan dolayı sinmiş ve idamlar karşısında da çaresiz kalmıştır.⁴¹⁶

Başka ülkelerin çıkarlarını kendi ülkesinin çıkarlarına tercih etmek, toplu katliam yapmak ve vatana ihanet –ki hiçbir ülkenin başbakanı veya bakanından beklenmeyeceği gibi, Menderes ve arkadaşları hakkında da böyle bir iddia yoktur-

⁴¹⁴ Hale, *a.g.e.*, s. 187-189.

⁴¹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 221-222.

⁴¹⁶ Akıncı, *a.g.m.*, s. 63.

gibi ülke açısından hayati önem arz eden durumlar hariç, bir ülkenin on yıllık başbakanını ve bakanlarını idam etmesinin izahı mümkün değildir. Nitekim, günümüze kadar da idamların “haklılığı” halka izah edilememiş ve çoğunluk ikna edilememiştir. Menderes ve arkadaşlarının idamı, askeri darbeyle oluşturulan “ara rejim”in vahim bir sonucu, ülkenin siyasi tarihinde kara bir leke olarak durmaya devam etmektedir.⁴¹⁷

2.3. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve Ara Dönemin Sonu

1960-1980 yılları arasında gerçekleşen askeri darbelerle, siyasete doğrudan müdahale edilmiş, genellikle siyasi partiler kapatılmış ve politikacılara siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Bu durum, Türkiye’de siyasal sistemin sürekliliğini kesintiye uğratmıştır. Buna rağmen, kapatılan partilerin yöneticileri/siyasetçileri başka başka isimlerle, çok hızlı bir biçimde, süregelen ideolojileri üzerinden yeni partiler kurmuşlardır. Genellikle de partilerde, değişmez liderlere endeksli bir süreç yürütülmüştür.⁴¹⁸

Siyasi yaşamdaki olağanüstü durumun beraberinde getirdiği huzursuzluk ve gerilim, Yassıada’da devam eden mahkeme süreciyle beraber daha da artmıştır. Ülke mahkeme kararlarını kaygıyla beklerken, bir yandan da genel seçimlerin yapılabilmesinin şartları oluşmaya başlamıştır. 21 Temmuz 1961’de Kurucu Meclis seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmasını oylayıp kabul etmiştir.⁴¹⁹ Ordunun tercihi, seçimlerden CHP’nin galip çıkarak iktidara gelmesidir. Bunun gerçekleşmesi için de bazı çarelere başvurmuşlardır. CHP karşısında en güçlü aday olarak görünen

⁴¹⁷ Menderes ve arkadaşlarının mezarlarının nakli ile ilgili 22 Mayıs 1987 tarihinde kabul edilen yasanın birinci maddesinde; “*Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve eski bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’ın İmralı’da bulunan mezarları Başbakanın uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere törenle nakledilir.*” denilerek nakil için gerekli yasal düzenleme yapılmıştır. Bkz. TC Resmi Gazete, 06 Haziran 1987, S. 19479. Bu düzenlemeden sonra Menderes ailesinin devlet töreniyle nakillerin yapılması talebinden dolayı, nakiller hemen gerçekleştirilememiş ve yeni bir yasal düzenleme ihtiyacı hasıl olmuştur. 11 Nisan 1990 tarihli yasal düzenleme ile eski yasada bazı değişiklikler yapılarak; Yüksek Adalet Divanınca mahkûm edilenlerin hukuki itibarları iade edilmiş ve İmralı’daki mezarların Devlet töreni ile nakillerine karar verilmiştir. Bkz. TC Resmi Gazete, 17 Nisan 1990, S. 20495. Mezarlar, 17 Eylül 1990 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın da katıldığı Devlet töreni ile İstanbul’daki anıt mezara nakledilmiştir. Bkz. *Milliyet*, 18 Eylül 1990, s. 1-2.

⁴¹⁸ Erhard Franz, *Das Parteiensystem in der Türkei*, Arbeitspapier, DÜI (Deutsches Übersee-Institut), Hamburg, Juni 2003, s. 3.

⁴¹⁹ *Milliyet*, 22 Temmuz 1961, s. 1.

AP'nin zayıflatılması amacıyla, parti taraftarları kovuşturmalara tabi tutulmuş ve tedirgin edilmişlerdir. Askerlere göre, Türk demokrasisinin kurtuluşu CHP'nin zaferine bağlıdır.

İstenilen sonucu elde etmek, CHP'ni tek başına iktidara getirebilmek için, seçim kampanyasının sınırlandırılması ve diğer partileri ancak CHP'ne yarayacak türde bir propaganda yapmaya mecbur bırakacak yasaklar getirmeye çalışmışlardır. Bu amaçlarla askerlerin gözetiminde parti liderleri 31 Ağustos'tan itibaren toplantılar yapmaya başlamışlar ve 5 Eylül'de ortak bir deklarasyonla şu vaatlerde bulunmuşlardır:

1. Seçimlerde dini propaganda yapılmaması
2. Yassıada kararlarının tartışma konusu yapılmaması
3. İhtilal hükümeti tarafından alınmış olan karar ve çıkarılmış kanunların seçimlerde partiler arası hücumlara konu olmaması
4. Atatürk devrimlerinin tartışma konusu yapılmaması.⁴²⁰

Siyasi parti liderlerinin yayınladıkları deklarasyondan hemen sonra, MBK üyeleri ile bir araya gelen İstanbul, Ankara, İzmir ve Anadolu gazeteleri bir araya gelerek bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre gazeteler, partilerin almış olduğu kararları destekleyecekler ve ülkenin milli menfaatleri doğrultusunda yayın yapacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu anlaşmanın temel amacı 27 Mayıs'ın korunması ve basın aracılığıyla partilerin verdikleri sözlerinin yerine getirilmesinin takibinin sağlanmasıdır.⁴²¹

Yayımlanan deklarasyon ve anlaşmalarla siyasi partilerin ve basının, askerlerin istediği seçim ortamının oluşması açısından önemli adımlar olmuştur. Ayrıca idamların gerçekleştirilmesi silahlı kuvvetlerin aşırı, müdahaleci kanadını geçici bir süre yatıştırmıştır. Müdahalecilerin, CHP'nin tek başına iktidar olacağı beklentisi içerisinde seçimlere gidilmiştir.

⁴²⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 220; TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 292.

⁴²¹ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 294.

15 Ekim 1961 genel seçimlerine katılım oranı %81.41 olmuştur. Nispi temsil sistemiyle 450 milletvekilliği için yapılan seçim sonuçları şöyledir:

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	% 36.7	173
Adalet Partisi	% 34.7	158
Yeni Türkiye Partisi	% 13.7	65
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	% 13.9	54

Tablo 2.1. 1961 Seçim Sonuçları

CHP birinci parti olmasına rağmen tek başına hükümet kurabilecek sayıda milletvekili çıkarmayı başaramamıştır. Çoğunluk sisteminin uygulandığı 150 üyelik Senato seçiminin sonuçları ise şöyledir:⁴²²

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	% 35.4	70
Cumhuriyet Halk Partisi	% 37.2	36
Yeni Türkiye Partisi	% 13.9	28
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	% 13.4	16

Tablo 2.2. 1961 Senata Seçim Sonuçları

15 Ekim seçim sonuçları askerlerin beklemediği bir sonuç olmuştur. Bir anlamda MBK'ne karşı bir meydan okumadır. CHP tahminlerin tersine çoğunluğu sağlayamamış ve üstelik Senato'da da birinci parti AP olmuştur. Böylece, DP'nin devamı olduğunu seçim kampanyası boyunca pek gizlemeyen bir partinin yani AP'nin içinde yer alması zorunlu görünen bir koalisyon hükümeti ihtimali ortaya çıkmıştır.⁴²³

Seçim sonuçları CHP'nin kazanacağını bekleyen çevrelerde bir panik havası oluşturmuştur. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askeri çevreler ise büyük huzursuzluk duymuşlardır. Çünkü DP'nin mirasçısı olduğu bilinen üç parti, toplamda

⁴²² Göktepe, "Türkiye'de 27 Mayıs...", s. 404.

⁴²³ Hale, *a.g.e.*, s.189.

hem oy oranı hem de milletvekili sayısı olarak çoğunluğu elde etmişlerdir. Bu aynı zamanda 27 Mayıs darbesinin halk tarafından benimsenmediği anlamını da taşıyordu. Ortaya çıkan tablo SKB içindeki şahinleri harekete geçirmiş, duruma el konulması doğrultusunda girişimler başlamıştır. Bu kesimlere göre seçim sonuçları “*milli iradeyi*”⁴²⁴ yansıtmamaktadır. SKB içerisinde etkili bir konumda bulunan General Refik Tulga, ordunun birçok kademesinde de hakim olan bakış açısını, Metin Toker’e şu şekilde ifade etmiştir : “*Seçimler doğru sonuç vermemiştir. Ulusal iradenin belirmesi gerekirdi, ama ortaya çıkan ulusal irade değildi. Bir defa, okuması yazması dahi bulunmayanların milletin kaderinde söz sahibi olabileceklerine, bu hakkı doğru dürüst kullanabileceklerine inanmıyorlardı.*”⁴²⁵

21 Ekim’de 7 general, 4 amiral ve 27 albayın İstanbul’da yaptıkları toplantı sonucu, 21 Ekim Protokolü olarak bilinen belgeyi imzalamışlardır. 22 Ekim’de Talat Aydemir ve diğer bazı gruplar da Ankara’dan bildiriye destek vermişlerdir. Bu bildiriye göre;

1- TSK, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimden sonra gelecek yeni TBMM toplanmadan önce duruma fiilen müdahale edecektir.

2- İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

3- Bütün siyasi partiler faaliyetinden men edilecek, seçim sonuçları ile MBK feshedilecektir.

4-Bu kararın uygulanması 25 Ekim 1961’den sonraki bir güne ertelenmeyecektir.

21 Ekim Protokolü bir darbe manifestosuydu. Ancak imzacıların nasıl bir rejim istedikleri de belli değildir. Diğer taraftan MBK ve diğer üst komutanlar da bir çıkmazla karşı karşıya kalmışlardır. Bir yanda, iktidarı Menderes taraftarlarına bırakmak istemiyorlardı, diğer yanda seçimleri iptal etmenin kendilerini hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde ciddi çıkmazlarla karşı karşıya bırakacağını biliyorlardı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bir çözüm bulmak amacıyla,

⁴²⁴ Askerlerin “*mili irade*” söylemi için Hale, “*herhalde kendi iradelerini anlatmak istiyorlardı*” demektedir. Bkz. Hale, *a.g.e.*, s.190.

⁴²⁵ Çavdar, *a.g.e.*, s. 123.

kuvvet komutanları ve diğer üst düzey komutanlarla 23 Ekim’de bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda bazı çözüm önerileri kararlaştırılmıştır. 24 Ekim’de Çankaya Köşkünde parti liderleri ile yapılan gizli toplantıda, hazırladıkları çözüm önerilerinin parti liderleri tarafından kabul edilmesini, aksi takdirde 21 Ekim Protokolünün devreye gireceğini söyleyerek, sıkı pazarlıklar sonucu Çankaya Protokolü’nü imzalattırılmışlardır. İnönü, Gümüşpala ve diğer parti liderlerinin imzaladığı protokole göre, Gürsel cumhurbaşkanı,⁴²⁶ İnönü başbakan olacak, hüküm giyip idam edilmeyen eski DP’liler affedilmeyeceklerdir. Bu anlaşma üzerine 25 Ekim’de toplanan TBMM, 27 Ekim’de Gürsel’i Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. TBMM’nin toplanması ve ardından İnönü’nün kurduğu hükümetin 29 Kasım’da yemin etmesiyle askeri yönetim sona ermiş ve MBK feshedilmiştir. Anayasa gereği MBK üyeleri Cumhuriyet Senatosu’nun ömür boyu daimi üyeleri olmuşlardır. Siyaset üzerinde asker gölgesi devam edecek olsa da, sonunda sivil yönetime geçiş şimdilik tamamlanmıştır.⁴²⁷

Hem cumhurbaşkanının seçimi hem de hükümetin kurulmasının parlamenter rejimin olağan kuralları çerçevesinde gerçekleştiği söylenemez. Ülkede, sadece şekli bir demokrasi oluşmuştur. SKB henüz her şeye hâkimdir ve milli irade ile toplanan Meclis kendi iradesi ile çalışma imkânı bulamamıştır.⁴²⁸

⁴²⁶ AP’nde çoğunluğun görüşüne göre AP’nin cumhurbaşkanı adayı Ali Fuad Başgil’dir. Çankaya Köşkü’nde pazarlıklar devam ederken, Başgil’in adaylıktan çekilmesi için MBK üyesi ve Ulaştırma Bakanı General Sıtkı Ulay silahla AP ve Başgil’i tehdit etmiştir. Bkz. Adem Çaylak, Hüseyin Baran, “Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 428-429.

⁴²⁷ Hale, *a.g.e.*, s.190-191; Çavdar, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁴²⁸ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE ADALET PARTİSİ

3.1. Koalisyonlar Dönemi

24 Ekim’de siyasi parti liderlerinin, açık bir şekilde ilan edilen müdahale tehdidi ve ordunun baskısı altında, imzaladıkları Çankaya Protokolü’nün gereği olarak; Gürsel tarafından hükümeti kurma görevi 10 Kasım 1961’de CHP Genel Başkanı İnönü’ye verilmiştir.⁴²⁹ Başlangıçta hiçbir parti İnönü ile beraber çalışmak istememiştir. Ancak, hükümetin kurulamaması durumunda çıkacak bir siyasi krizin, askeri müdahaleyi teşvik etme ihtimali karşısında, istemeyerek de olsa AP, CHP ile koalisyona razı olmuştur.⁴³⁰

On gün süren çetin müzakereler sonucu, Çaylak ve Baran’ın “*ehven-i şer*”,⁴³¹ Zürcher’in “*bir aşk evliliği değil bir çıkar evliliği*”⁴³² ve Hale’nin “*zoraki evlilik*”⁴³³ dediği, CHP – AP ortaklığıyla 20 Kasım 1961’de I. İnönü koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁴³⁴ Bakanlıklar iki parti arasında eşit olarak bölünmüş, fakat hükümetin önemli bir eksikliği; AP Genel Başkanı Gümüşpala’nın hükümette yer almamış olmasıdır. Gümüşpala’nın hükümette yer alması hem siyaseten daha güçlü bir hükümet olur, hem de AP’nin Bakanlar Kuruluna bağlılığı artmış olurdu.⁴³⁵

Türk siyasal yaşamının bu ilk koalisyon hükümeti, normal şartlarda bir arada olmaları pek mümkün olmayacak iki rakip tarafın, ordunun baskısı ve seçim

⁴²⁹ *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1961, s. 1; Çankaya Protokolü ile siyasetin kuralları belirlenmiştir. Her ne kadar iktidar sivillere geçmiş olsa da, mevcut mevzuatın üstünde yer alan bu kurallara göre hareket edilecektir.

⁴³⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 263.

⁴³¹ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 429.

⁴³² Zürcher, *a.g.e.*, s. 362.

⁴³³ Hale, *a.g.e.*, s.191.

⁴³⁴ *Milliyet*, 21 Kasım 1961, s. 1.

⁴³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 264.

sonuçlarının bir zorlaması sonucudur. Zorlama ile kurulan bu hükümetin, ciddi bir icraat yapması da beklenemezdi.⁴³⁶

İki yıldır durgunluğu devam eden ülke ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durum, hükümetin çözmesi gerekli ilk sorun olmuştur. Üstelik 1961 yazı da kurak geçtiğinden, yetersiz hasat, ekonomik şartları oldukça zorlaştırmış ve bazı bölgelerde açlık tehlikesi oluşmuştur. Diğer taraftan sanayi sektöründeki işçiler, yeni Anayasa'nın kendilerine vaat ettiği grev ve toplu sözleşme hakkını elde etmek için yoğun bir talepte bulunmuşlardır. Hatta bu amaçla 31 Aralık'ta İstanbul'da büyük bir miting düzenlemişlerdir. Ancak, siyasi konuları henüz rayına oturtamayan hükümet sadece vaatlerde bulunmuş, hakların tanınmasını ertelemiştir.⁴³⁷

İktidar sivil bir yönetime geçmiş olmasına rağmen, mevcut hükümeti, hatta parlamenter demokrasiyi ortadan kaldıracak ciddi bir tehdit varlığını sürdürmüştür. Silahlı kuvvetlerde ve aydınlar arasındaki etkili bir gruba göre; ancak kapalı bir rejim Atatürk reformlarını koruyabilir ve Anayasada belirlenen reformları gerçekleştirebilir. Bunlara göre, intikamcı hareketlerin de böyle bir rejimde önlenmesi ancak mümkündür. Fakat İnönü, 17 Ocak 1962'de radyoda yaptığı konuşmada; hem kapalı bir rejime asla izin vermeyeceğini ve böyle bir rejimde yer almayacağını, hem de Atatürk reformlarından ve batılı yaşam tarzından ödün vermeyeceğini beyan etmiştir. Mevcut rejimi ve hükümeti de şu sözlerle övmüştür: *“Koalisyon Hükümeti, vatandaşlar arasında kardeşliği temsil eder. Siyaset hayatımızda işbirliği sürekli geliyor. Bu endişelerin nedenlerini azaltıp sonunda yok edecektir. Geleceğe güveniyoruz.”*⁴³⁸

Bir yandan İnönü'nün Hükümetine karşı askeri müdahale tehlikesi varlığını sürdürürken, diğer yandan İnönü, var olan bu tehlikeyi ortağı AP'ni sindirmek için ustaca kullanmıştır. 22 Şubat'taki Albay Talat Aydemir'in başarısız darbe girişimi, darbeyi bastıran kişi olarak İnönü'nün elini daha da güçlendirmiştir. 23 Şubat'ta

⁴³⁶ Eroğul, *a.g.m.*, s. 216.

⁴³⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 264.

⁴³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 264-265.

İnönü Meclis'e girdiğinde, bütün parti mensupları, hatta düşmanları bile kendisini ayakta alkışlamışlardır.⁴³⁹

25 Şubat'ta Başbakan İnönü'nün başkanlığında toplanan parti liderleri, 27 Mayıs'a ve Anayasaya bağlılıklarını belirten bir bildiri yayınlamışlardır: "27 Mayıs hareketinin meşruluğuna karşı girişilecek tahrik ve tecavüzlerle, Anayasa nizamını bertaraf etmeye matuf hareketler, kesin olarak önlenecektir." Bu konuda alınacak tedbirleri tespit amacıyla bir komisyon kurulmuş ve çalışmalarını tamamlayıncaya kadar Meclis'in tatile girmemesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁰ Çalışmalar sonucunda 3 Mart'ta, Anayasal Düzeni, Milli Birliği ve Huzuru Bozmayı Amaçlayan Belli Faaliyetleri Önleme Kanunu halinde Meclis'ten geçmiştir. Bu düzenlemenin temel amacı, AP içindeki aşırıların DP dönemini övmeleri ve yeni dönemi eleştirmelerini hapis cezası tehdidiyle önlemektir.⁴⁴¹

Hükümeti oluşturan iki partinin beklentileri Nisan ayından itibaren iyice belirginleşmeye başlamıştır. CHP tarafı, Anayasa'nın vadettiği "sosyal devlet" ve bazı sosyo-ekonomik konularda harekete geçmeye, aynı zamanda koalisyon ortağını da bu politikaya destek vermesi için zorlamaya başlamıştır. AP tarafı ise, eski DP'lilerin affi konusundaki talebinde ısrarcı olmaya başlamıştır. Safların belirgin bir şekilde ayrıştığı bu dönemde, CHP'nin vergi sistemindeki değişiklik teklifine AP'lilerin destek vermemesi üzerine İnönü, 30 Mayıs 1962 tarihinde istifa etmiştir.⁴⁴² Karpat'a göre, koalisyonun dağılmasının en önemli nedenlerinden biri; AP'nin, koalisyon ortağı olmasının halkın desteğini olumsuz etkilediği inancıdır.⁴⁴³

30 Mayıs'taki istifa ile I. İnönü koalisyon hükümeti sona ermiştir. O günlerin nazik şartları içinde başka bir alternatif düşünülmediğinden, 4 Haziran'da İnönü tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. İnönü'nün ilk görüştüğü kişi Bölükbaşı olmuştur. Ancak o sıralarda Bölükbaşı partisi CKMP'den istifa etmiş ve 1948'lerin Millet Partisi'ni yeniden kurmaya hazırlanıyordu. İnönü ile görüşen

⁴³⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 266.

⁴⁴⁰ *Milliyet*, 26 Şubat 1962, s. 1.

⁴⁴¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 267.

⁴⁴² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 267-268; Eroğul, *a.g.m.*, s. 217; Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 429.

⁴⁴³ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 202-203.

Bölükbaşı, kurulacak bir hükümette yer almayacağını, ama hükümetin kurulmasında da zorluk çıkarmayacağını söylemiştir. Yeni Türkiye Partisi'nin koalisyonda yer almaya istekli olmasına rağmen, İnönü'nün çabaları sonuç vermemiştir. Bunun üzerine askeri baskı devreye girmiş ve 25 Haziran 1962'de CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan II. İnönü koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁴⁴⁴

Yeni hükümetin önünde bekleyen en önemli konulardan biri, altı ay öncesinde olduğu gibi, ekonomik konular olmuştur. Cevabı aranan temel soru ise; devletin ekonomi üzerindeki kontrolü ne kadar olacak, özel sektöre ne kadar serbestlik verilecektir? Özel girişimin savunucusu olan YTP'nin Genel Başkanı Ekrem Alican'ın, Devlet Planlama Teşkilatı da dahil, ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı görevine getirilmesi; İnönü'nün, diğer partilerin sosyo-ekonomik programlarına razı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁴⁵ İkinci koalisyon hükümetinin de, en az CHP-AP hükümeti kadar sağcı bir hükümet olduğu ve anayasanın öngördüğü sosyal devlet ilkesi yönünde, icraatlar gerçekleştirmesinin imkânsız olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁶ Bu eğilimin göstergesi olarak, 10 Eylül 1962'de alınan bir kararla, MBK döneminde, doğudan ülkenin başka bölgelerine sürülen 55 toprak sahibi ve aşiret reisinin yerlerine dönmelerine izin veren yasal düzenleme gösterilmiştir. Böylece toprak reformu imkânı ortadan kaldırılmıştır.⁴⁴⁷

Hükümetin sağ politikaları ve dolayısıyla radikal reformların yapılması ihtimalinin gittikçe zayıflaması, hem CHP içinde hem de diğer bazı kesimlerde, İnönü'ye karşı şiddetli eleştirilere yol açmıştır. Bu gruplar, İnönü'nün istifa etmesini

⁴⁴⁴ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 430-431; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 268; Eroğul, *a.g.m.*, s. 217.

⁴⁴⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 268-269.

⁴⁴⁶ Eroğul, *a.g.m.*, s. 217.

⁴⁴⁷ 27 Mayıs askeri darbesinden dört gün sonra Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden toplanan 485 kişi Sivas Kabakyazı'da 5. Er Eğitim Tugayı'nda dokuz ay zorunlu olarak tutulmuşlardır. 485 kişinin gözaltına alınmasının temel sebebi, muhtemel bir Kürt muhalefetinin baştan önlenmesidir. Çünkü o dönemde Irak ve İran'da yükselen bir Kürt Ulusal Hareketi vardır. Özellikle Molla Mustafa Barzani önderliğinde Irak'ta verilen mücadeleye Türkiye Kürtlerinden de ciddi bir destek vardır. MBK'nin amacı bu hareketlerin Türkiye'deki etkilerini kırmaktır. 19 Ekim 1960'ta kamp dağıtılmış, 55 kişi batı illerinde zorunlu iskana tabi tutulurken, diğerleri serbest bırakılmıştır. Bkz. Nevzat Çiçek, "27 Mayıs'ın Öteki Yüzü / Sivas Kampı-I", *Taraf*, 27 Mayıs 2010.

istemişlerdir. Bu arada, 26 Eylül'de Başbakan Yardımcısı Alican ile anlaşmazlığa düşen DPT'ndeki bazı önemli teknik danışmanlar topluca istifa etmişlerdir.⁴⁴⁸

İnönü'nün II. koalisyon hükümetinin en önemli icraatı, sendikalara grev ve toplu sözleşme hakkı, işverenlere de lokavt hakkı veren iş kanunlarını çıkarmış olmasıdır. Bu arada, Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'teki ikinci başarısız darbe girişimini de başarıyla bastıran İnönü'nün prestiji artmıştır. Bu başarı ve hükümet istikrarına rağmen hükümet varlığını sürdürememiştir. 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlerde, AP büyük başarı sağlarken, YTP ve CKMP'nin oyları önemli ölçüde azalmıştır. Koalisyonun iki küçük ortağı, seçimlerdeki başarısızlıklarını İnönü ile yaptıkları ittifaka bağlayarak, koalisyondan çekilmeye karar vermişlerdir. Bu karar karşısında İnönü, 2 Aralık 1963'te istifa etmiştir.⁴⁴⁹

Yerel seçim sonuçlarına göre CHP ikinci parti konumuna düşmüştür. Bu yüzden, bazı CHP'lilere göre iktidarı AP'ne bırakmak daha doğru olacaktır. Siyasi tabloyu bu anlamada değerlendiren Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini Gümüşpala'ya vermiştir. Gümüşpala'nın partisi yerel seçimlerde birinci parti çıkmasına rağmen, Meclis'te halen ikinci konumundaydı. Hükümet kurmayı başaramayan Gümüşpala, görevi iade etmiştir. Gümüşpala, hükümet kuramamış olsa da, dönemin şartları içerisinde, kendisine bu görevin verilmesi sivil yönetimin gelişmesi yönünde bir ilerlemedir. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin, DP'nin devamı sayılan bir partinin yöneteceği bir koalisyona razı olduğu anlamına gelmektedir.⁴⁵⁰ Bu

⁴⁴⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 270-271.

⁴⁴⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 273-274; Eroğul, *a.g.m.*, s. 218-219; Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 432.; Batı'nın bir parçası olmak yolunda çeşitli adımlar atan Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmuştu. 1960'da yaşanan darbe girişiminden ardından yaşanan zorlu görüşmelerden sonra, İnönü Hükümeti döneminde, 12 Eylül 1963'te taraflar arasında Ankara Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma 1 Ocak 1964'te yürürlüğe girmiştir. Komisyon Başkanı Walter Hallstein sözleşmenin imzalanması sırasında: "*Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır ... Ve bir gün, son adım uygulanacaktır: Türkiye topluluğunun tam üyesi olacaktır. Bu arzu ve gerçek, Türk arkadaşlar ile uyum içerisinde bulunduğumuzu gösteren güçlü bir ortaklık ifadesidir.*" demiştir. Dört yıllık bir izleme sürecinden sonra Türkiye'nin ortaklık antlaşması için yetersiz olduğu kararı verilmiş ve 1970 yılında bir ek protokol kabul edilerek, 1973'ten itibaren Gümrük Birliği'nin etkili bir biçimde uygulanmasına yönelik olarak 22 yıllık etkili geçiş dönemi benimsenmiştir. Bkz., Reinhold Bocklet, "Die Europäische Union und die Türkei", *ZfP Zeitschrift für Politik*, Vol. 51, No. 2 (Juni 2004), pp. 157-158.

⁴⁵⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 274-275.

gelişme, ordu hiyerarşisinin artık belli bir çoğulculuğa izin verecek kadar kendi otoritesinden emin olduğu anlamına da gelmektedir.⁴⁵¹

Gümüşpala'nın görevi iade etmesi üzerine, hükümeti kurma görevi tekrar İnönü'ye verilmiştir. Diğer parti liderleri ile yaptığı görüşmelerden bir netice alamayan İnönü, kabinede dört bakanlığın verildiği bağımsızlarla birlikte III. İnönü koalisyon hükümetini 25 Aralık 1963'te kurmuştur.⁴⁵²

Bir azınlık hükümeti olan III. İnönü hükümetinin, güvenoyu almasını sağlayan temel neden o günlerde hızla alevlenen Kıbrıs bunalımıdır.⁴⁵³ Kıbrıs meselesinden dolayı oluşan milli dayanışma duygusu ve CHP'nin, hükümetin güvenoyu alamaması halinde bundan sonra hiçbir hükümette yer almayacakları yönündeki açıklamaları, YTP'ni etkilemiş ve hükümete güvenoyu vermesini sağlamıştır. Böylece, III. İnönü koalisyon hükümeti, Meclis'ten güvenoyu almayı başarmıştır.⁴⁵⁴

30 Ocak 1964'te güvenoyu alan III. İnönü hükümeti, yoğunlaşan Kıbrıs meselesinden dolayı zamanın çoğunu dış politikayla uğraşarak geçirmiştir. Kıbrıs'ta gelişen olaylara çözüm amacıyla çeşitli girişimlerde sonuç alamayan Türkiye, 13 Mart 1964'te, Rum saldırılarının durdurulamaması halinde, garantör ülke olarak üzerine düşen görevi yerine getirmek üzere Kıbrıs'a müdahale edeceğini ABD ve İngiltere'ye bildirmiştir. Diplomatik girişimlerin sonuç vermemesi üzerine de Türkiye, Haziran ayı başlarında Kıbrıs'a çıkartma yapmaya karar vermiştir. ABD Başkanı Johnson'ın 5 Haziran 1964'te İnönü'ye gönderdiği sert mektup,⁴⁵⁵ Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını engellemiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Eroğul, *a.g.m.*, s. 219.

⁴⁵² *Milliyet*, 26 Aralık 1963, s. 1, 7.

⁴⁵³ DP döneminde devam eden Kıbrıs meselesi, Şubat 1959'da Zürih ve Londra antlaşmalarıyla, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantör ülkeler olduğu, iki toplumdan oluşan bağımsız bir devlet oluşturularak çözüme bağlanmıştı. Türklerin sahip olduğu yasal haklardan hatta Ada'daki varlıklarından rahatsız olan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, değişik tarihlerdeki açıklamalarında bunu dile getirmiştir. Nihayet, 30 Kasım 1963 tarihinde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'e ilettiği ve garantör ülkelere de bilgi olarak gönderdiği, 13 maddelik bir muhtıra ile; anayasanın Türk toplumuna özel haklar tanıyan hükümlerini bundan böyle uygulamayacağını bildirmiştir. Bu kararı dayanarak, Aralık 1963 tarihinden itibaren Kıbrıs Rumlarının, Türk toplumuna karşı kanlı saldırıları başlamıştır. Bkz. Karaca, *a.g.t.*, s. 7-12.

⁴⁵⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 276; Eroğul, *a.g.m.*, s. 219.

⁴⁵⁵ Tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen bu mektup, ultimatov havasında hazırlanmış ve Türkiye-Amerikan ilişkilerinde derin yaralar açmıştır. Başkan Johnson, mektupta özetle şu ifadeleri

“Johnson Mektubu” olayından sonra 21 Haziran’da İnönü Amerika’ya gitmiş, ancak Amerikan yönetimini ikna edememiştir. Ağustos ayında Amerika’nın Kıbrıs konusundaki önerisi Türkiye tarafından reddedilmiş ve bundan sonra Amerika’nın İnönü’yü gözden çıkardığı, Kıbrıs konusu dahil olmak üzere diğer konularda da planlarını kabul edecek Türkiye için yeni bir başbakan aradığı söylentileri yayılmıştır.⁴⁵⁷

Haziran ayında AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın ölümü üzerine, 27-29 Kasım 1964 tarihinde toplanan AP’nin II. büyük kongresinde Süleyman Demirel genel başkanlığa seçilmiştir. Demirel, siyasetteki ilk sınavını İnönü hükümetini düşürerek vermek istemiştir. Başından beri CHP siz bir hükümetten yana olan MP Genel Başkanı Bölükbaşı, Demirel’in en büyük destekçisi olmuştur. Demirel, “*Muhalefetin gayesi iktidardır. 226 oyu sağladığımız anda her zaman hükümeti düşürürüz. Bu benim vazifemdir*” diyerek açıkça hedefini ortaya koymuştur. Muhalefetin diğer kesiminin de Demirel’e destek vermesi üzerine, III. İnönü koalisyon hükümetinin bütçesi Meclis’te reddedilmiş ve bunun üzeri 13 Şubat 1965 tarihinde İnönü istifa etmiştir.⁴⁵⁸

Yeni hükümet için Cumhurbaşkanı Gürsel, CHP’nin içerisinde yer almadığı dörtlü bir koalisyon önermiştir. Bu durumda kurulacak hükümetin başbakanı kimin olacağı konusunda farklı öneriler ortaya çıkmıştır. Çankaya Köşkü’nde Gürsel başkanlığında muhalefet liderleri ile yapılan bir dizi toplantının sonunda, yeni hükümetin AP listesinden bağımsız olarak seçilen Kayseri senatörü Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni hükümet AP, YTP, CKMP ve

kullanmıştır: “*Türkiye garanti antlaşmasını tam işletmeden adaya müdahale kararı almıştır. Dolayısıyla Türkiye henüz müdahale hakkını kullanamaz. Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesi Onu Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya itebilir. Bu durumda NATO Türkiye’yi desteklemeyebilir. Türkiye ile ABD arasında yapılmış 12 Temmuz 1947 yardım antlaşmasına göre; Türkiye, Amerika’nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs’ta kullanamaz. Çünkü bu silahlar Türkiye’ye savunma amacıyla verilmiştir.*” Bkz. Cavidan Mordoğan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 105-106.

⁴⁵⁶ Eroğul, *a.g.m.*, s. 220.

⁴⁵⁷ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 434; Ayrıca, İnönü hükümetinin bütçesinin Meclis’teki oylamasından önce, Amerika’nın Ankara Büyükelçisi muhalefet liderlerini ziyaret etmiştir. İnönü’nün kendisi de, 1966 yılında bazı politikalarına karşı çıkan CHP’li 72 milletvekiline şunları söylemiştir: “*Amerikalılar benim yerime bir Başbakan buldular... Amerikalılara müracaat edin, belki size de bir parti lideri bulurlar.*” Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 279-280.

⁴⁵⁸ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 433-434.

MP'inden oluşmuştur. Ürgüplü, tarafsız kişiliği ile bilinen bir başbakan olarak ülkeyi Ekim 1965 seçimlerine götürme görevini üstlenmiştir. Demirel milletvekili olmadığından dışardan bakan olmuş ve başbakan yardımcısı görevini üstlenerek bir nevi gelecek dönemler için sekiz aylık bir staj yapmıştır. Hükümet programında dönemin şartlarına uygun olarak temel ilkelere bağlılık dile getirilmiş ve bazı vaatlerde bulunulmuştur. Ancak kısa ömürlü bu seçim hükümetinin ciddi bir icraatı olmamış, sadece Demirel'in yapılacak seçimlere kadar meclisi tanınması ve siyaset üzerinde etkili olan silahlı kuvvetler ve bazı dış güçlerle temas kurması için bir fırsat oluşturmuştur.⁴⁵⁹

3.2. Askeri Darbe Girişimleri

15 Ekim 1961 seçimleri ile ortaya çıkan tablo, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askeri çevreleri rahatsız etmiş ve duruma müdahale etmek amacıyla 21 Ekim Protokolünü yayınlamışlardır. Yapılan görüşmeler neticesinde, 24 Ekim 1961 tarihli Çankaya Protokolü imzalanarak, silahlı kuvvetler ile siyasetçiler arasında bir anlaşma yapılmış ve ardından hükümetin kurulmasıyla da askeri yönetim dönemi sona ermiştir. Varılan anlaşma ile silahlı kuvvetler mensupları, ülke yönetimini sivillere bırakmış olsalar da, hükümetlerin yapmaları gerekenler ve yapmamaları gerekenler şeklinde siyasetin hareket alanını kendilerine göre belirlemişlerdir. Uygulamada görüldüğü üzere, koalisyon hükümetleri süresince siyasetçiler de, bir kısmı gönülsüz de olsa, belirlenen çizgilerin dışına pek çıkmamışlardır. Ancak buna rağmen, mevcut rejimden farklı bir rejim isteyen, köklü reformların ancak bir askeri yönetim tarafından yapılabileceğine inanan silahlı kuvvetler mensupları da varlıklarını sürdürmüşler ve ideallerinden vazgeçmemişlerdir.

Koalisyon hükümetleri dönemi içerisinde (Kasım 1961 - Ekim 1965) biri 22 Şubat 1962 diğeri 21 Mayıs 1963 tarihlerinde olmak üzere iki ciddi darbe girişimi olmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak bu darbe girişimlerine gelinceye kadar birçok süreçler yaşanmıştır.

⁴⁵⁹ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 437.

Daha seçimlerden önce Albay Talat Aydemir ve arkadaşları yapılacak seçimlerin istikrarı sağlamayacağını ve reformları yapmaya yeterli olmayacağını savunmuşlardır. Seçimlerden sonra ise, Aydemir, seçimlerin milli iradeyi tam olarak yansıtmadığını ileri sürmüştür. Aydemir, Çankaya Protokolü çerçevesinde yapılan anlaşmaların Albayların isteklerine aykırı olduğunu, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın seçiminin de doğru bir yöntemle yapılmadığını ileri sürmüştür.⁴⁶⁰

Koalisyon hükümetleri döneminde silahlı kuvvetleri en çok tahrik eden konu genel af konusu olmuştur. Genel af sorunu seçimlerden önce de, siyasi partilerin 5 Eylül ortak açıklamasına rağmen, dile getirilmiş, seçimden sonra ise koalisyon hükümetlerini oldukça rahatsız etmiştir. Silahlı kuvvetlerin müdahaleci grubu bu konuyu müdahale için önemli bir sebep olarak değerlendirmiş ve ikinci bir darbeyi düşünmeye başlamışlardır. 9 Şubat 1962 tarihinde SKB'nin bazı üyeleri, İstanbul'da istikrarsız gidişatı görüşmek üzere bir toplantı yapmışlardır. Aralarında İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga, Tümgeneral Faruk Güventürk, Albay Dündar Seyhan'ın da olduğu subaylar bir protokol imzalamışlardır. Subaylar, en geç 28 Şubat'a kadar harekete geçmeye karar vermişlerdir. Fakat, Genelkurmay Başkanı Sunay, protokole destek vermemiş, ayrıca hava kuvvetleri de ordu müdahalesine karşı çıkmıştır.⁴⁶¹

18 Şubat tarihinde ordu ve kolordu komutanlarının da katıldığı bir toplantıda, Genelkurmay Başkanı Sunay, ikinci bir darbeye karşı olduğunu açıkça söylemiştir. Sunay, bir gün sonra ise darbecilerin Ankara ayağını oluşturan "Albaylar Cuntası"nın önde gelen isimleri ile bir araya gelmiştir. Albaylar Talat Aydemir, Selçuk Atakan ve Necati Ünsalan'ın katıldığı bu görüşmede, Aydemir görüşlerini açıklamış, fakat Sunay bu görüşlerin ancak İnönü'nün ölümü ya da istifası halinde uygulanabileceğini söyleyerek müdahaleye kesinlikle karşı çıkmıştır.⁴⁶²

İnönü ve Sunay açık bir şekilde var olan darbe tehlikesini bertaraf etmek amacıyla, Albaylar Cuntası'nın elemanlarını farklı görevlere atamaya karar

⁴⁶⁰ Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, s. 157-159.

⁴⁶¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 226-227.

⁴⁶² Hale, *a.g.e.*, s.198.

vermişlerdir. Bunun üzerine 22 Şubat 1962 tarihinde Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir başarısız darbe girişiminde bulunmuştur. Aydemir, 22 Şubat sabahı Genelkurmay Başkanlığına bir muhtıra vermiş, ancak Aydemir'in muhtırası reddedilmiş ve ardından cuntayı oluşturan albayların ve yardımcılarının yerine yeni atamalar yapılmıştır. Bunun üzerine Aydemir, Harp Okulu'nu alarma geçirerek hareketi başlatmıştır. Harp Okulu dışında başka bazı askeri birlikler de alarma geçmişlerdir.⁴⁶³

Birliklerin alarma geçirildiği sırada Çankaya Köşkü'nde Gürsel, İnönü, Sunay, bakanlar ve diğer parti liderleri durumu görüşmek üzere toplantıya başlamışlardır. Toplantının devam ettiği sırada Muhafız Alayına yeni atanan komutan tutuklanmış ve Aydemir'in ekibinden olan Binbaşı Fethi Gürcan Çankaya'nın denetimini ele geçirmiştir. Darbe girişiminin kaderini belirleyecek olay burada yaşanmıştır. Gürcan telefonla Aydemir'i arayarak o anda Köşkte bulunanları ne yapması gerektiğini sormuştur. Aydemir, “*bırak gitsinler, onlarla işimiz yok*” diyerek, daha sonra ifade edildiği gibi kendi adına hayati bir hata olacak ve hareketin seyrini değiştirecektir. Köşkten ayrılan İnönü kabine üyeleri ile birlikte darbeye karşı olduğunu bildiren hava kuvvetleri karargâhına geçmiş ve bastırma hareketini burada yönetmiştir.⁴⁶⁴

İlerleyen saatlerde hava kuvvetlerine ait jetler, Harp Okulu üzerinden gösteri uçuşları yapmaya başlamışlardır. Bir yandan da, Gürsel'in, İnönü'nün ve Sunay'ın banda alınan konuşmaları radyodan yayınlanmıştır. Radyo konuşmaları ve jetlerin uçuşu darbecilerin moralini bozmuş, üstünlük hükümet tarafına geçmiştir. Aydemir ve arkadaşları görevlerine iade edilmeleri şartıyla harekâta son verebileceklerini belirtmişlerdir. Ancak bu teklif hükümet tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁶⁵ Gece saat bir civarında genelkurmaydan bir heyet, albaylara alarm durumundan vazgeçip birliklerine dönmeleri halinde haklarında hiçbir cezai işlem yapılmayacağına dair Genelkurmay Başkanı'nın teminatını iletmişlerdir. Aydemir, bunun hukuki bir değerinin olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine İnönü, yazılı olarak şu teminatı vermiştir: “*Silahlı Kuvvetler Başkumandanı'nın emirlerine uymak ve girişilen*

⁴⁶³ Akyaz, *a.g.e.*, s. 200.

⁴⁶⁴ Hale, *a.g.e.*, s.200-201; Akyaz, *a.g.e.*, s. 201-202.

⁴⁶⁵ Demir, *a.g.m.*, s. 163.

harekâta derhal son vermek şartıyla –şimdiye kadar kan dökülmemiş olmaması göz önünde bulundurularak- harekâta katılanlar hakkında hiçbir cezai tahkikat yapılmayacağına hükümet başkanı olarak söz veriyorum.” İnönü’den alınan teminatın ardından alarm halindeki birlikler yerlerine dönmeye başlamışlar ve saat 03’te darbe girişimi tamamen bitmiştir. Ertesi gün Harp Okulu tatil edilmiş ve harekâtın lideri Aydemir, tutuklanmıştır. Böylece 22 Şubat darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁶⁶

Başarısız darbe girişimi, diğer partiler karşısında İnönü’nün elini güçlendirmiştir. Bu olay sonrası esas güçlenen Yüksek Komuta Kademesi olmuştur. 1961 Anayasası’nın öngördüğü Milli Güvenlik Kurulu, Yüksek Komutaya önemli yetki ve nüfuz vermiştir. Mart 1962’de çıkarılan yeni bir yasa ile, Konsey, hükümete tavsiye niteliğinde yardımcı olacak, iç ve dış güvenlik konularında kurumlar arasında koordinasyon sağlayacaktır. Bu yetkilerle donatılan kuvvet komutanları meclis toplantılarına katılma ve doğrudan bakanlar kuruluna müdahale edebilme imkânı sağlamıştır.⁴⁶⁷

22 Şubat darbecilerine yapılan muamele İnönü ile muhaliflerini karşı karşıya getirmiştir. İnönü yargılanmayacaklarına dair söz vermişti; fakat DP yanlısı siyasetçiler, DP döneminin hayattaki mensuplarının da affedilmesi karşılığında buna destek vereceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine 23 Nisan’da Sunay devreye girmiş, “*Ordu affını diğeriyle karıştırmak çirkin bir harekettir*” diyerek uyarıda bulunmuştur. Ertesi gün hem AP hem YTP milletvekillerinin de oylarıyla 22 Şubat mensupları affedilmişlerdir.⁴⁶⁸

Aydemir ve grubunun da dâhil olduğu 69 subay ve 4 astsubay, 22 Şubat hadisesinden sonra ordudan emekli edilmişlerdir. 27 Mayıs’tan beri İstanbul Valiliği yapmakta olan Korgeneral Refik Tulga başta olmak üzere birçok general ve subayın yerleri değiştirilmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Akyaz, *a.g.e.*, s. 204-205.

⁴⁶⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 228; Hale, *a.g.e.*, s. 207.

⁴⁶⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 229; Hale, *a.g.e.*, s. 207.

⁴⁶⁹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 206.

İnönü'nün 30 Mayıs'ta istifası ile I. koalisyon hükümeti sona ermiş ve II. koalisyon hükümetini de tekrar İnönü kurmuştur. İnönü, hükümetin güvenoyu alması üzerine 27 Mayıs sonrası değerlendirilen bir konuşma yapmış,⁴⁷⁰ Aydemir de bu konuşmaya cevap niteliğinde bir basın toplantısı yapmıştır. Bunun üzerine, Aydemir savcılığa çağrılarak ifadesi alınmış ve ardından mahkeme tarafından “*Kanunun suç saydığı bir cürmü övdüğü*” gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁴⁷¹ 18 Temmuz 1962 tarihinde de serbest bırakılmıştır.⁴⁷²

22 Şubat'taki başarısız girişimden sonra, 22 Şubatçılar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Aydemir, Harp Okulu öğrencileriyle bağlantılarını devam ettirmiştir. Yabancı gazetecilere verdiği mesajlarda ikinci bir darbe niyetini açıkça dile getirmiş, hatta kuracağı hükümette bakan olacak kişilerin listesini bile yayınlamıştır.⁴⁷³ Ayrıca 22 Şubatçıların, 1962'nin yazından itibaren yurda dönmeye başlayan Ondörtler'le temasları olmuş, bu görüşmeler İnönü tarafından da dikkatle izlenmiştir. 22 Şubatçılar tekrar siyasi alanda etkili olmak ve hedeflerine ulaşmak yolunda; bir yandan teşkilatlanma faaliyetlerini yürütürken, diğer yandan da “*çengel sistemi*” ile özellikle Ankara'daki birliklerden eleman kazanmaya çalışmışlardır.⁴⁷⁴

Aydemir ve arkadaşları, harekâtlarını “*Kemalizm Doktrini*” adı altında tanımlamışlardır. Bunlara göre; Kemalizm, kişisel hâkimiyetin yerine milli hâkimiyetin sağlanmasıdır. Oysa, Türkiye'de kişisel hakimiyetin olduğu bir düzen sürmektedir. Ayrıca, DP'nin devamı olan partiler aracılığıyla, intikam almak için bir halk ihtilali tehlikesi mevcuttur. Bunu önlemek için de, halktan ayrı ama halk isteği doğrultusunda kurulacak geçici bir aydın demokrasisi sistemi çare olacaktır.⁴⁷⁵

Temmuz 1962 ile Nisan 1963 tarihleri arası dönemde, çeşitli komplo grupları arasında birçok görüşme gerçekleşmiştir. Şubat 1963'te Türkeş yurda dönmüş, fakat kendisi ile Aydemir arasında 10 Nisan'da yapılan toplantı ile ilişkileri bitmiştir. Diğer taraftan, Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay'ın da aralarında olduğu “kokteyl

⁴⁷⁰ *Milliyet*, 8 Temmuz 1962, s. 1, 7.

⁴⁷¹ *Milliyet*, 10 Temmuz 1962, s. 1, 7.

⁴⁷² *Milliyet*, 19 Temmuz 1962, s. 1.

⁴⁷³ Hale, *a.g.e.*, s.208-209.

⁴⁷⁴ Demir, *a.g.m.*, s. 164-165.

⁴⁷⁵ Demir, *a.g.m.*, s. 165.

grubu”, 27 Nisan’da İstanbul Piyer Loti Hotel’de yaptıkları toplantıda; 1965 genel seçimlerinden önce, Aydemir ve Türkeş’i de işin içine katmadan bir darbe yapma konusunda anlaşmışlardır. Piyer Loti toplantısını haber alan Aydemir, rakiplerinden önce olabildiğince erken bir tarihte kendi darbesini örgütlemeye karar vermiştir.⁴⁷⁶

Bu faaliyetler devam ederken, siyaset dünyasında da istikrarsızlık artarak devam etmiştir. Genel af konusu gündemdeki konumunu korumaya devam etmiştir. Siyasi ortamı sakinleştirmek amacıyla 23 Mart’ta Celal Bayar Kayseri Cezaevi’nden şartlı olarak serbest bırakılmıştır. Bayar’ın Ankara’ya gelişi 27 Mayıs’a karşı büyük bir gösteriye dönüşmesi, bu durum karşı gösterilere ve AP bürolarına saldırılara sebep olmuştur. Bunun üzerine Bayar, tekrar gözaltına alınmıştır.⁴⁷⁷ Bu süreçte başka gizli örgütlerin varlığı tespit edilmiş ve bazı subaylar tutuklanmıştır.⁴⁷⁸ 14 Mayıs’ta İnönü, partisinin grup toplantısında; “*Vaziyet çok kritiktir. Türkiye’de üç dört gün içinde mühim olaylar ve gelişmeler olabilir*” açıklamasını yapmış, milletvekillerinden seçime hazır olmalarını ve Ankara’dan ayrılmamalarını istemiştir.⁴⁷⁹

Nisan ve Mayıs aylarında Aydemir,⁴⁸⁰ yapacağı harekâtın son hazırlıklarını yapmış ve taraftarlarını toparlamaya çalışmıştır; fakat fazla taraftar bulamamıştır. Bu dönemde en önemli işbirlikçisi, 22 Şubat 1962 Çankaya olayında bulunan Binbaşı Fethi Gürcan olmuştur. Harp Okulu öğrencileri halen Aydemir’e bağlılıklarını sürdürmüşlerdir; bunun dışında Ankara’daki bazı birliklerdeki subaylar münferit olarak kendisini desteklemişlerdir.⁴⁸¹

Aydemir’in ikinci darbe girişimi 20 Mayıs 1963 tarihinde gece saat 11:30’da başlamıştır. Harekât, Ankara Radyosu’nun ele geçirilmesi ile başlamıştır. Hükümet ve Silahlı Kuvvetler gerekli tedbirleri almış, Eskişehir’den kalkan jetler önce Harp

⁴⁷⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 210.

⁴⁷⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 231-232.

⁴⁷⁸ *Milliyet*, 23 ve 24 Nisan 1963, s. 1.

⁴⁷⁹ *Milliyet*, 15 Mayıs 1963, s. 1.

⁴⁸⁰ Talat Aydemir, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren örgütlerin ilk kurucularından ve aktif üyelerinden birisidir. Fakat, darbe esnasında yurtdışı görevinde olduğundan MBK’inde yer alamamıştır. Hale, Aydemir’i “*Klinik anlamda deli olması olası görünmüyor; fakat kişiliği, açıkça kişisel kibirle siyasi naipliğin tehlikeli bir karışımından ibaretti.*” şeklinde tarif etmektedir. Şevket Süreyya Aydemir ise, “*O bir ihtilalciden ziyade, 27 Mayıs 1960’ta yurtdışında olduğu için iktidar hakkından yoksun kaldığına inanan bir ihtilal tutkunuydu.*” şeklinde tarif etmektedir. Bkz. Hale, *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁸¹ Hale, *a.g.e.*, s. 211.

Okulu öğrencilerinin teslim olmaları için uyarı bildirileri bırakmış, sabaha karşı ise Harp Okulu binaları jetler tarafından bombalanmıştır. 21 Mayıs sabahı isyan bastırılmıştır. Önemli hiçbir desteği olmayan Aydemir, önce saklanmış, fakat öğlen vakti yakalanmıştır. Hükümet, Ankara, İstanbul ve İzmir’de bir aylık sıkıyönetim ilan etmiş, fakat öğleden sonra saat ikide sokağa çıkma yasağı kaldırılmıştır.⁴⁸²

20-21 Mayıs 1963 darbe girişimi, ciddi bir tehlike oluşturmamış olsa da, hükümet sert tedbirlere başvurmuştur. Harp Okulu’nun bütün öğrencileri, isyana katılan tüm subaylar ve askerler tutuklanmıştır. Dünder Seyhan, Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ve diğer Ondörtler de gözaltına alınmıştır. Askeri mahkemede 6 Haziran 1963’te başlayan dava Ağustos başında bitmiştir. Seyhan, Türkeş ve Özdağ’ın da aralarında olduğu 45 sanık aklanmıştır. Diğer sanıklar çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Harp Okulu öğrencileri sonradan ve ayrı bir mahkemede yargılanmışlardır. Çoğu aklanmış olmasına rağmen, tamamı okuldan uzaklaştırılmıştır. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan’a ölüm cezası verilmiş; Gürcan 26 Haziran 1964’te, Aydemir 5 Temmuz’da idam edilmiştir.⁴⁸³

3.3. 1965 Seçimleri ve Adalet Partisi Dönemi (Ekim 1965 – Ekim 1969)

Genel başkanlığa Demirel’in gelmesi, AP’nin halk gözünde sahip olduğu imajı önemli ölçüde iyileştirmiştir. Demirel, genç yaşında başarılı bir bürokrat geçmişi ile hem modern hem de sıradan bir Anadolu vatandaşının özelliklerini temsil ediyordu. Köyde doğmuş, bürokraside en tepe noktalara kadar çıkmış ve başarısını kanıtlamıştır. Demirel’in gelişi aynı zamanda aydın ve ordu mensuplarının bakış açısını da değiştirmiştir. Bunlara göre, AP ordu karşıtı grupların odağı olmaktan çıkmaya başlamış ve modernist-laik görüşe doğru kaymıştır. Demirel, bir yandan ordu ve bir kısım aydınların güvenini kazanmak için bazı tavizler verirken,⁴⁸⁴ bir yandan da sıradan vatandaşın ve özellikle köylünün AP’ye verdiği desteği

⁴⁸² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 234; Hale, *a.g.e.*, s. 212.

⁴⁸³ Hale, *a.g.e.*, s. 213.

⁴⁸⁴ Demirel, genel başkan olduktan hemen sonra 27 Mayıs’ın ateşli savunucuları olan Tabi-i Senatörlerle görüşerek, kendisinin gizli DP’li ve onların grubuna bağlı olmadığı konusunda güvence vermiştir. O tarihten sonra da cezaevinde bulunan Bayar’ı ziyaret etmemiştir. Başbakan olduktan sonra ise, orduyu sivillerin denetimine açmaktan vazgeçmiş ve ordu yönetimini komutanlara bırakarak ordunun fiili özerkliği siyasetini benimsemiştir. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 293.

kaybetmek istememiştir.⁴⁸⁵ Demirel, Ürgüplü hükümeti döneminde bu politikasında başarılı olmuş ve karşılığını da 10 Ekim 1965 seçimlerinde almıştır.⁴⁸⁶

1965 seçimlerine giderken sağ partiler, Türkiye’de gelişen solu, toplum için ciddi bir tehdit olarak görmüşlerdir. Demirel, 29 Mayıs 1965 tarihinde yaptığı bir konuşmada; “*hükümetin sınıf mücadelesine izin vermeyeceğini ve bunu yaratmak isteyen sapık düşünceli gruplara karşı birleşmenin zamanı gelmiştir,*” diyerek sosyalizme karşı tavrını ortaya koymuştur.⁴⁸⁷

Demirel, seçim propagandasını da komünizme karşı mücadele ve dini söylemleri esas alarak yürütmüştür. Özellikle Türkiye İşçi Partisi’ne (TİP) karşı sert bir dil kullanarak ülke için tehlikeli olduğunu ve Moskova’dan destek aldığını iddia etmiştir.⁴⁸⁸

10 Ekim 1965 genel seçim sonuçlarına göre partilerin aldıkları oy oranı ve milletvekili sayıları şöyledir:

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	% 52.87	240
Cumhuriyet Halk Partisi	% 28.75	134
Yeni Türkiye Partisi	% 3.72	19
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	% 2.24	11
Türkiye İşçi Partisi	% 2.97	15

Tablo 3.1. 1965 Seçim Sonuçları

Küçük partilerin Meclis’te küçümsenmeyecek sayıda milletvekilliği kazanmasının temel sebebi; “Milli Bakiye” seçim sistemidir. 27 Mayıs’tan sonra getirilen bu sistemin amacı; büyük partilerin gücünü kırmak, küçük partilerin de

⁴⁸⁵ Demirel, bir yandan eski düzene bağlı olduğunu göstermek için partinin amblemini azametle yürüyen bir kır at olarak değiştirmiş, diğer yandan eski DP’lilerin akrabalarını aday olarak göstermiştir. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 294.

⁴⁸⁶ Karpat, *Türk Siyasi...*, s. 203-204.

⁴⁸⁷ Osman Tarım, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Adalet Partisi ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013, s. 53-54.

⁴⁸⁸ *Milliyet*, 8 Ekim 1965, s. 1.

Meclis'te temsil edilmelerini sağlamaktır. Dolayısıyla, birinci olacak olan partinin mutlak tahakkümünü önlemek ve küçük partilerle uzlaşmaya mecbur kılmaktır.⁴⁸⁹

10 Ekim seçimlerinde oyunu artıran tek parti, AP olmuştur. Böylece AP, tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğa ulaşmıştır. Bu sonuçlarla dört yıllık koalisyon hükümetleri bitmiş ve DP'den sonra AP tek başına iktidara gelen ikinci parti olmuştur. Demirel 27 Ekim 1965'te hükümeti kurmuş, 3 Kasım'da hükümet programı okunmuş ve 252 güvenoyu alarak resmen göreve başlamıştır.⁴⁹⁰

Programda, Hükümetin Anayasaya ve Atatürk ilkelerine bağlı kalacağı, demokratik düzenin ve Atatürk devrimlerinin her yönü ile korunmasının birinci vazifeleri olduğu belirtilmektedir. Devletin başlıca görevinin “*vatandaşın can ve mal emniyetini, seyahat ve çalışma hürriyetini teminat altına almak, yurdun emniyet ve asayişini gereği gibi korumak*” olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik kalkınmanın hedefi, “*fert başına düşen geliri süratle artırma yanında, zümreler ve bölgeler arasındaki dengeyi gerçekleştirme, iktisadi ve sosyal düzenimizin istikrarını koruyabilme*” olarak gösterilmiş, bu hedefe varmak için de; fert ve devleti birbirinin rakibi olarak görmeden, özel girişimin öncülük ettiği karma ekonomi sistemi ile sağlanacağı belirtilmektedir.⁴⁹¹

Seçim sonuçları, CHP içerisinde başarısızlığın sebebi olarak görülen “*ortanın solu*” söylemi üzerinden tartışmaların başlamasına sebep olmuş ve CHP içerisinde yeni bir partinin çıkmasına kadar varmıştır. AP aldığı oy oranı ile hem DP'nin hem de “*merkez sağ*”ın temsilcisi olduğunu ispatlamıştır. Gittikçe oyları azalan YTP, daha sonra AP ile birleşmiştir. Diğer sağ partiler ise AP'nin alternatifi olacak bir güce ulaşamamışlardır. 10 Ekim seçimlerinin önemli bir sonucu da; gerçek solu ve sosyalizmi temsil eden TİP'nin Meclis'e girmesi ve Türkiye'nin o güne kadar konuşmaktan çekindiği birçok konunun tartışmaya açılmasını sağlamış olmasıdır.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Tarım, *a.g.t.*, s. 53-54.

⁴⁹⁰ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 437-438.

⁴⁹¹ TBMM Kütüphane, Hükümetler, I. Demirel Hükümeti Programı. (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>. Erişim Tarihi: 25.02.2016).

⁴⁹² Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 438.

Serbest seçimlerle AP'nin tek başına iktidara gelmiş olması demokratik düzenin tam anlamıyla kurulması ve işletilmesi açısından önemli bir fırsat doğurmuştur. AP tek başına hükümeti kurabilmiş olmasına rağmen, parlamenter rejime egemen olduğu söylenemez. Ordunun rejim üzerindeki belirleyici etkisi halen açık bir şekilde devam etmektedir. AP, Demirel'in genel başkan seçildiği Kasım 1964 tarihine kadar, ordu karşısında pek bir varlık gösterememiş ve bu konuda silik bir politika izlemiştir. Demirel'le birlikte partiye hâkim olan ılımlılar, bir yandan ordu ile yakınlaşmak suretiyle iyi ilişkiler içerisinde olmaya, diğer yandan tabana yönelik farklı bir söylem geliştirmeye çalışmışlardır. İki tarafı da idare etmeye çalışan bu “çifte söylemin” kullanıldığı politikanın tam olarak işlemediği daha sonra görülecektir.⁴⁹³

AP'nin ordu ile olan ilişkisinin sınındığı önemli bir konu 1966 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimidir. 1961 yılında Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesine, dönemin olağanüstü şartları gereği destek vermek zorunda kalan AP, 1966 seçimlerinde ise yine bir generale destek vermiştir. Orduya karşı sürdürdüğü bu politikanın sağlıklı ve kazandıran bir politika olduğunu sanan AP, 12 Mart 1971 muhtırasına giden süreçte, bu politikanın yanlışlığını anlayacaktır. Bu tutum AP'nin siyasal gücünü zayıflatmış olmasına rağmen, ekonomideki olumlu gelişmeler toplumun desteğini sağlayarak bir dengeleyici unsur olmuştur. Planlı kalkınma⁴⁹⁴ ve ithal ikameci kalkınma modelini takip eden AP döneminde enflasyon düşmeye başlamış ve ekonomi büyüme eğilimine girmiştir. AP'nin ilk iktidar döneminde yıllık büyüme oranı yaklaşık yüzde 7 seviyesinde gerçekleşmiştir. AP, 1960-64 döneminde oluşturulan iktisat politikalarını önemli ölçüde devam ettirmiştir. Aynı dönemde devletin sanayileşme politikasında teşvikler, küçük işletmeler yerine büyük sanayi kesimlerine gitmiş ve zamanla küçük sanayici ve esnaflarda AP'ne karşı bir rahatsızlık oluşmuştur.⁴⁹⁵

1966 yılının başlarında Cumhurbaşkanı Gürsel'in sağlığı bozulmuştur. Yurtiçi ve yurtdışı tedavilerle bir ilerleme sağlanamayınca; Gürsel'in görevini yerine

⁴⁹³ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 438-439.

⁴⁹⁴ 27 Mayıs askeri yönetimi, planlı ekonomi ilkesini Anayasa maddesi olarak belirlemiştir. 1961 Anayasası'nın 129. maddesi şöyledir: “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir...” Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, TC Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, S. 10816.

⁴⁹⁵ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 439.

getiremeyeceği doktorların raporu ile tespit edilmiş ve cumhurbaşkanlığı seçim süreci de başlamıştır. Demirel, 27 Mayıs rejimine ters düşmemek adına, ordunun adayı Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın adaylığını benimsemiştir. Sunay, SKB'nin liderliğini yapmış olmasına rağmen, 1961 seçimlerinden sonraki darbe girişimlerine karşı, hükümetten yana tavır almış ve sivil yönetimin devamına destek vermiştir. 27 Mart 1966 tarihinde AP ve CHP'nin oylarıyla, Sunay 5. cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Sunay'ın rakibi Türkeş sadece 11 oy almıştır. AP, Sunay'ı destekleyerek hem ordunun güvenini kazanmak hem de darbe tehlikesini bertaraf etmek istemiştir.⁴⁹⁶

1961 seçimlerinden sonra, DP'lilere siyasi haklarının geri verilmesi konusu, AP'nin ve dolayısıyla ülkenin en önemli gündem konularından birisi olmuştur. Zaman zaman askerlerin tavrından dolayı gerginliklere de sebep olmuştur. AP, siyasi af konusunu gündeme getirerek bir yandan ordu ile gerginlik yaşamak, hatta yeni askeri müdahalelere zemin oluşturacak bir siyasi ortamın oluşmasını istememektedir. Diğer taraftan, DP'nin devamı olduğunu iddia eden bir parti olarak, tabanı tatmin etmek için siyasi affı istemektedir. 1965 yılına kadar zaman zaman konu gündeme gelmiş olsa da bir gelişme sağlanamamıştır. CHP de affa sıcak bakmasına rağmen, ordunun karşı tavrından dolayı temkinli davranmıştır. Ordu, DP'lilerin affedilip siyasete dönmelerine, 27 Mayıs sonrası oluşturulan yeni rejimi tehlikeye sokacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. 1961 seçimlerinden hemen sonra 21 Ekim protokolü ile kesin bir şekilde siyasi affa karşı olduklarını bildirmişler ve bunu siyasi partilere de kabul ettirmişlerdir.

1969 seçimlerinden önce siyasi af konusu bir kez daha meclis gündemine taşınmıştır. Ancak, CHP'nin desteği olmadan sayısal olarak AP'nin teklifi meclisten geçirmesi mümkün değildir. Başta Demirel olmak üzere kimi AP'liler ise, aslında konunun gündemde kalmasını tercih etmişlerdir. Çünkü siyasi af konusu sürekli bir siyasi koz olarak kullanılmıştır. Eğer DP'liler siyasete dönecek olurlarsa, Demirel de dâhil belki bazı AP'li siyasetçilerin sahneden silinmesi anlamına da gelecektir. Bütün bu siyasi hesaplar içerisinde, seçimlerden önce CHP'nin desteği ile anayasa değişikliği meclisten geçmiştir. Bu arada ordunun düzenlemeye karşı olduğu bilgisi

⁴⁹⁶ Hale, *a.g.e.*, s.218; Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 440.

Demirel'e ulaştırılmış, fakat Demirel düzenlemenin meclisten geçişini engelleyememiştir. Çözüm olarak; bir ay içerisinde Cumhuriyet Senatosu'nun gündemine gelmesi gereken düzenleme geciktirilmiş, meclisin tatile girmesiyle, böylece konu seçim sonrasına ertelenmiştir.⁴⁹⁷

Bu dönemde Türkiye'nin en büyük iki partisinde, AP ve CHP'nde görüş farklılıkları oluşmuş ve her iki partide de ayrılanlar olmuş ve bu ayrılanlar yeni parti kurmuşlardır.

Demirel, partisi ile silahlı kuvvetler arasındaki ilişkileri iyi tutmayı başarmış, ama siyasi rakipleri ve muhalifleri ile uyum içerisinde partiyi yönetmeyi başaramamıştır. Demirel'in 1964'te genel başkanlığa seçilmesi sürecinden beri, kendisine karşı olan bir muhalefet grubu varlığını sürdürmüştür. Muhalifler, 27 Kasım 1966'da toplanan Üçüncü Genel Kongrede Demirel'i devirmeyi istemişlerse de başaramamışlardır. Kongreden sonra Demirel, partiye hâkim olmuş ve güçlenmiş görünmektedir. Ancak, 1967'de parti içinde Demirel'e karşı muhalefet ideolojik bir kimlik kazanmıştır. Muhalefet, Demirel'i "*sola kaymak*"la, çıkar gruplarının kontrolüne girmek ve onların talimatlarına göre iş yapmakla suçlamıştır. Ekim 1969 genel seçimlerini kazanan Demirel'in yeni hükümeti, 1970 bütçesi görüşmelerinde 41 milletvekilinin ret oyu vermesi üzerine, düşürülmüştür. Hükümeti kurma görevi tekrar Demirel'e verilmiş ve kurduğu hükümet, Türkiye Birlik Partisi'nin (TBP) desteği ile güvenoyu almayı başarmıştır. Demirel, yeni hükümette muhaliflere yer vermemiş, muhaliflerin bir kısmı partiden ihraç edilmiş ve bir kısmı ise bir yıllığına partiden uzaklaştırılmıştır. Bu şartlar altında AP içerisinde siyaset yapamayacaklarını anlayan muhalifler, Ferruh Bozbeyli öncülüğünde 18 Aralık 1970 tarihinde Demokratik Parti'yi kurmuşlardır.⁴⁹⁸

Bölünme yaşayan diğer bir parti de CHP'dir. Parti içerisindeki "*ideolojik*" farklılıkların getirdiği rahatsızlık, 1965 genel seçimlerinde alınan yenilgi ile beraber iyice gün yüzüne çıkmıştır. Partinin yeni rotası olarak belirlenen, ancak topluma da tam olarak anlatılamayan ortanın solu söylemi, partideki ayrışmanın temel sebebi

⁴⁹⁷ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 441-442.

⁴⁹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 300-309; Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 448-449; Tarım, *a.g.t.*, s. 81-82.

olmuştur. Seçimlerden sonra yapılan parti kongresinde ortanın solu söylemini destekleyen Bülent Ecevit ve arkadaşlarının başarıyla çıkmaları, partideki muhafazakâr kesimi partiden ayrılmaya götürmüştür. Turhan Feyzioğlu liderliğindeki 33 milletvekili, 12 Mayıs 1967’de Güven Partisi’ni kurmuşlardır.⁴⁹⁹

AP dış politikada, Batı dünyasının bir parçası olma yönündeki ana politikadan sapmamıştır. Fakat 1964 yılında Kıbrıs sorunu nedeniyle Batılı ülkelere ve özellikle Amerika’ya karşı güveninde ciddi bir sarsılma yaşamıştır. Türkiye, 1965’ten itibaren güvenliğini ve dış politikasını sadece Batıya dayandırma politikasını terk etmiştir. I. Demirel Hükümeti programında; *“Bir ittifaka ve ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifakın bir ittifaka ya da ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine engel değildir.”* *“Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk zihniyeti içinde münasebetlerin devamlı surette gelişmesi Türkiye’nin ve Sovyetler Birliği’nin menfaatlerine uygun olacağı gibi, bölgemizin ve dünya barışının tesisini kolaylaştıracaktır.”*⁵⁰⁰ cümleleriyle yeni dengeleyici dış siyasetin işaretleri verilmiştir.

Türkiye’nin, 1965-70 döneminde dış politikada bir çeşitlendirme ve özerklik arayışı içerisinde olduğu görülmektedir. Dönemin olaylarında Türkiye, başta Amerika olmak üzere Batı ülkeleriyle tam bir ittifak içerisine girmemiş, ülkenin çıkarları doğrultusunda özerk bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu özerk politika çabalarına rağmen, Amerikan yanlısı olmakla suçlanan AP’nin hükümetleri, Batı bloku içerisinde yer alma felsefesinin dışına çıkmamışlardı ve diğer bloklarla sınırlı bir ilişki geliştirmişlerdir.⁵⁰¹

3.4. 1968 Gençlik Olayları

Türkiye’yi 12 Mart 1971 Muhtırası’na götüren en önemli sebeplerden biri; 1968 yılında başlayan üniversite gençliğinin başlattığı olaylar olmuştur. Türkiye’de başlayan gençlik hareketleri, dünyada meydana gelen gençlik hareketlerinin bir

⁴⁹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 311-325; Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 446-447.

⁵⁰⁰ TBMM Kütüphane, Hükümetler, I. Demirel Hükümeti Programı. (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>. Erişim Tarihi: (29.02.2016).

⁵⁰¹ Nasuh Uslu, “1965-1970 Dönemi Dış Politika”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 461.

parçası olarak başlamıştır. Önce Fransa’da, daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika’da üniversite gençliği, kurulu düzenin aleyhinde gösterilere başlamışlardır. Bu hareket Türkiye’ye de bulaşmış, fakat diğer ülkelerde Türkiye’ye göre daha kısa sürmüştür. Türkiye’deki hareket ise, gittikçe sola kayan, süreklilik arz eden bir gençlik hareketine dönüşmüştür.⁵⁰² Fikir Kulüpleri Federasyonu adı altında bütün büyük üniversitelerde örgütlenmeyi gerçekleştiren TİP, öğrenci hareketini örgütleyen ve yönlendiren bir konumda olmuştur.⁵⁰³

Dünyada başlayan hareketlerin başlangıçtaki hedefi, üniversiteler için demokrasi ve reform olmuş, daha sonra tüm düzenin değiştirilmesi isteğine dönüşmüştür. Emperyalist güçlere karşı koyma gerekçesi, Türkiye’deki hareket için de kısmen geçerli olduğu söylenebilir. Amerika’nın Vietnam’da başlattığı savaş, bu anti-emperyalist tutumun gelişmesinde önemli bir etki yapmıştır.⁵⁰⁴

Aslında daha 27 Mayıs öncesinde üniversite öğrencilerinin eylemleri siyasal bir içerik kazanmış ve buna karşı iktidarın tavrı darbenin gerekçelerinden biri olmuştur. 27 Mayıs’ın getirdiği yeni fikir ve bazı haklar da eklenince gençlik kendilerini toplumsal değişimin merkezi olarak görmeye başlamıştır.⁵⁰⁵ Öğrenci hareketleri 27 Mayıs öncesinden farklı olarak, siyasi partilerin etrafında odaklanan bir hareket olmaktan çıkmış, yeni dönemde sağ-sol kutuplaşmasına oturmuştur. Sol “*düzen karşıtlığı*” sağ ise “*düzen yanlısı*” görüşü temsil ettiği iddiasında olmuştur. 1963 yılından itibaren solda TİP, yeni bir metot ve strateji ile gençleri eyleme geçirmiş; Fikir Kulüpleri aracılığıyla üniversitelere yerleşmiştir. Sağda ise gençleri örgütleme amacıyla bu dönemde Komünizmle Mücadele Derneği (KMD) kurulmuştur.⁵⁰⁶

Başlangıçta CHP ve basın tarafından masum istekler olarak görülen hareketler⁵⁰⁷ giderek şiddete bürünmüştür. Önceleri sadece üniversitelerde reform gibi isteklerle ortaya çıkan hareketler, daha sonra ordunun desteğini arkasına alarak yolundan saptığı düşünülen rejimin devrimci yollarla yıkılması görevini üstlenmiştir.

⁵⁰² Akşin, *a.g.e.*, s. 246; Zürcher, *a.g.e.*, s. 371-372.

⁵⁰³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 371-372.

⁵⁰⁴ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 447.

⁵⁰⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 173-174.

⁵⁰⁶ Akyaz, *a.g.e.*, s. 260-261.

⁵⁰⁷ Birand vd, *12 Mart...* s. 174.

Dünyadaki özgürlükçü hareketten farklı olarak, Türkiye'deki eylemler yönlendirilmiş ideolojik bir zihniyet dünyasına sahip olan hareketlerdir. Bu yüzden CHP'nin masum istekler olarak gördüğü eylemleri AP, karışıklık çıkarmak yoluyla rejimi değiştirmeye yönelik hareketler olarak değerlendirmiştir.⁵⁰⁸

Şubat 1968'den itibaren solcu gençler meydanlara çıkmaya başlamışlardır. “*Uyanış mitingleri*” olarak isimlendirilen bu eylemler sağcı ve solcu gençleri karşı karşıya getirmiş ve ilk şiddet olayları yaşanmıştır.⁵⁰⁹ Bu olaylardan bir hafta sonra sağın örgütlerinden Milli Türk Talebe Birliği de “*Şahlanış Mitingleri*” ile meydanlara inmiştir.⁵¹⁰

Birkaç ay içerisinde öğrenciler önce Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde boykot kararı almışlardır. Bunu takiben İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenciler tarafından işgal eylemi başlatılmış ve Rektörlük öğrenciler tarafından işgal edilmiştir.⁵¹¹

Öğrenci eylemlerinde dönüm noktalarından birini oluşturan olay, ABD deniz kuvvetlerine bağlı 6. Filo'nun İstanbul'a gelmesi üzerine yaşanmıştır. 6. Filo ve askerlere karşı eylem hazırlığı yapan öğrenciler için polisin harekete geçmesi ile 17 Temmuz 1968'de kanlı olaylar yaşanmıştır.⁵¹² Bazı Amerikan subayları protestocular tarafından dövülmüş ve denize atılmışlardır. Pencereden atlayan bir öğrencinin iki gün komada kaldıktan sonra ölmesiyle, 17 Temmuz olayları, 1 ölü 40 yaralı olmak üzere tam bir şiddete dönüşmüştür. Ölen öğrencinin cenazesinden dolayı da şiddet olayları yaşanmış, askerlerin müdahalesi ile olaylar yatıştırılabilmektedir.⁵¹³

1969 yılının ilk önemli olayı Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde yaşanmıştır. 6 Ocak'ta üniversiteyi ziyarete giden ABD Büyükelçisi Robert Commer'in arabası üniversite öğrencileri tarafından yakılmıştır.⁵¹⁴ Bunun üzerine ODTÜ, Rektörlük kararı ile 10 Şubat'a kadar tatil edilmiş ve olaya karışan öğrenciler okuldan

⁵⁰⁸ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 447.

⁵⁰⁹ *Milliyet*, 25 Şubat 1968, s. 1.

⁵¹⁰ Birand vd, *12 Mart...* s. 176.

⁵¹¹ Birand vd, *12 Mart...* s. 176.

⁵¹² *Milliyet*, 18 Temmuz 1968, s. 1.

⁵¹³ Birand vd, *12 Mart...* s. 180-181; Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 448.

⁵¹⁴ *Milliyet*, 7 Ocak 1969, s. 1.

atılmışlardır. Öğrencilerin okuldan atılması, aynı zamanda olayların sokağa taşmasında katkı sağlamıştır.⁵¹⁵

Giderek artan şiddet olaylarının önemli bir aktörü de “komando kampları”nda yetiştirilen gençlerdir. Türkeş, ülkeye geri döndükten sonra, 31 Mart 1965’te bir grup arkadaşı ile birlikte CKMP’ye katılmış ve bir süre sonra partinin genel başkanı olmuştur. Türkeş 1965 seçimlerinde de meclise girmiştir. 1969 yılında partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde Türkeş’in, ısrarla üzerinde durduğu konu komünizm tehdidi olmuştur. Sol gençliğinin eylemlerini bölücülük olarak değerlendiren Türkeş, buna karşı önlem olarak 1968 yılında Ülkü Ocakları Birliği’ni kurmuştur. Diğer taraftan, daha 1956’da kurulan KMD de Türkeş ve partisiyle yakın ilişkiye girmiştir. 12 Mart’a giden süreçte, şiddet olaylarında yer alan ve çoğunun MHP’li olduğu bilinen gençler, bu yıllarda komando kamplarında eğitilmişlerdir.⁵¹⁶

16 Şubat 1969 Pazar günü solcu grupların, “Emperyalizm ve sömürüye karşı işçi yürüyüşü” adı altında, sendikaların, meslek kuruluşlarının ve öğrencilerin katıldığı, yaklaşık 30 bin kişilik bir protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Ancak sağcı gruplar da önceden yürüyüşe müdahale kararı almışlardır. İki grup Taksim Meydanı’nda karşı karşıya gelmiş ve sağcı grubun saldırısı ile çatışmalar yaşanmıştır. “Kanlı Pazar” olarak bilinen olaylarda 2 kişi ölmüş ve 114 kişi de yaralanmıştır.⁵¹⁷ Ülke bir yandan seçimlere hazırlanırken, diğer yandan sokak olayları ülke gündemini meşgul etmeye devam etmiştir.

Türkiye’yi 12 Mart Muhtırası’na götüren olaylarda, gençlik hareketi yanında ikinci önemli güç, örgütlenen ve 1960’ların ikinci yarısından itibaren bir baskı grubu olarak ortaya çıkan işçi hareketidir. Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sendikalar kurulmaya başlanmıştır. 1952’de sendika konfederasyonu TÜRK-İŞ kurulmuştur. 1966 yılında ise, siyasi olarak TİP ile ittifak içinde olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur. TÜRK-İŞ, partiler üstü bir politika izleyeceğini açıklarken, DİSK ise emperyalizme ve kapitalizme karşı savaşmanın asli

⁵¹⁵ Birand vd, *12 Mart...* s. 183-184.

⁵¹⁶ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 450-451; Birand vd, *12 Mart...* s. 182.

⁵¹⁷ *Milliyet*, 17 Şubat 1969, s. 1; Birand vd, *12 Mart...* s. 185-186.

görevleri olduğunu ve bunun için mücadelede bulunacağını belirtmiştir. 1970'lere gelindiğinde, örgütlü işçi kesimindeki huzursuzluklar da öğrenci hareketlerine paralel bir gelişme göstermiş ve kamu düzenini tehdit eder hale gelmiştir.⁵¹⁸

⁵¹⁸ Akyaz, *a.g.e.*, s. 260-264.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 12 MART MUHTIRASI VE GEÇİŞ DÖNEMİ

4.1. 1969 Seçimleri ve Muhtıraya Giden Süreç

12 Ekim 1969 seçimlerinden ciddi bir beklenti olmamakla beraber, önemli bir değişiklik de olmamıştır. Hiçbir muhalefet partisi Demirel'in Adalet Partisine alternatif olacak bir başarı gösterememiştir. CHP, kendi içerisinde yaşadığı eski kimliği ile ortanın solu çatışmasının yaralarını saramamıştır. TİP ise, iç çatışmalar ve hizipçilikle bir yandan uğraşmakta, diğer taraftan 1965'te partiyi destekleyen “devrimci” gençlik tarafından artık muhafazakâr olarak nitelendirilmektedir.⁵¹⁹

12 Ekim seçimlerinden önce AP'nin isteği ile önemli bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Seçim sisteminde değişikliğe gidilerek; milli bakiye sistemi kaldırılarak yeniden nispi temsil sistemine geçilmiştir. AP de iktidarını sürdürmek amacıyla seçim sistemini değiştirmiştir.⁵²⁰

AP, 12 Ekim 1969 seçimlerinden, 1965 seçimlerine göre oy oranında azalma olmasına rağmen, zaferle çıkmıştır. Seçim sonuçları şöyledir:

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	% 46.63	256
Cumhuriyet Halk Partisi	% 27.36	143
Güven Partisi	% 6.58	15
Birlik Partisi	% 2.80	8
Millet Partisi	% 3.22	6
Türkiye İşçi Partisi	% 2.68	2

Tablo 4.1. 1969 Seçim Sonuçları

⁵¹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 255-256.

⁵²⁰ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 151-152.

Seçime katılım oranı, 1950'den beri yapılan tüm seçimlerdekinden daha düşük olarak, % 64.3 olmuştur. Bu durum seçmenin partilere ve politikacılara karşı hoşnutsuzluğunun ve seçimlerden ciddi bir beklentisinin olmadığını bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁵²¹

Seçim, Türkiye'deki siyasi ortamı değiştirememiş ve Kasım ayından itibaren öğrenci ve işçi eylemleri tekrar gündemdeki ilk sırayı almıştır. Bir yandan şiddete dönüşmeye başlayan eylemler, diğer yandan seçim sonucunun bir kısım aydınlarla oluşturduğu umutsuzluk, muhtıraya giden sürecin hazırlayıcıları olmuştur.⁵²²

TİP, 1965 seçiminde aldığı oy oranına yakın bir oy almasına rağmen, 1969 seçimlerinin sonucunda sadece 2 milletvekilliği kazanarak Meclis'te grup kuramamıştır. Bu sonuç Türkiye'de yeni hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş, dolayısıyla 12 Mart Muhtırası'na giden süreçte bazı olaylara zemin hazırlamıştır. TİP'nin Meclis'teki etkinliğini yitirmesinden dolayı çoğu kişiye göre, diğer sol gruplarla bir farkı kalmamıştır. Umudunu TİP'nin demokratik mücadelesine bağlayanların bir kısmı artık onun çare olamayacağına inanmaya başlamış ve yeni arayışlar içerisine girmeye başlamışlardır.⁵²³

Seçim sonuçları ile solda meydana gelen önemli değişikliklerden biri de, seçim yolu ile düzenin değiştirilemeyeceği inancının yaygınlaşması olmuştur. Düzen değişikliği isteyen CHP'nin oy kaybetmesi de bu iddialarına bir delil olmuştur. Bu çevrelere göre; düzen değişikliği için demokrasi dışı yolların denenebileceği ve denenmelidir.⁵²⁴

4.1.1. Siyasi Kriz ve Muhtıra

1969 seçimlerinden sonra AP tek başına iktidar olmasına rağmen iç hizipçilikle bölünmüş ve lideri Demirel itibar kaybetmiştir. Her yönden kuşatma altında olan hükümetin performansı da gittikçe düşmeye başlamıştır. Genel ekonomik durum

⁵²¹ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 451-452; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 256.

⁵²² Kayalı, *a.g.e.*, s. 154.

⁵²³ Kayalı, *a.g.e.*, s. 153.

⁵²⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s. 160.

kötüye gitmeye başlamıştır. Kurak geçen 1969 yılından sonra 1970 yılı kriz yılı olmuştur. Üniversiteler öğrenci olayları, fabrikalar ise grevler ve işçi eylemleri ile çalışamaz duruma gelmişlerdir. Şubat ayında AP'nde meydana gelen bölünmeden sonra, hükümet kurma görevi tekrar Demirel'e verilmiş olmasına rağmen kötü gidişat hızlanarak devam etmiştir.⁵²⁵

Özellikle üniversitelerde devam eden olaylar karşısında MGK kayıtsız kalmamış ve 28 Mart'ta sert bir bildiri yayınlamıştır. Olayların üniversite özerkliği sınırlarını aştığı, öğrenim hürriyetini zedeler ve vatandaşı tedirgin eder mahiyette görüldüğü belirtilmiştir. Bildiride, adına artık gençlik hareketi denilemeyecek ve milli güvenliği tehdit eden bu olaylara karşı, devletin her türlü önlemi alabilecek güçte olduğu açıklanmıştır.⁵²⁶ Böylece, yaşanan olaylara karşı silahlı kuvvetlerin kayıtsız olmadığı, durumdan vazife çıkardığı ve gerekli gördüğünde bu vazifeyi icra edeceği anlaşılmaktadır.

Artarak devam eden üniversitelerdeki süresiz işgaller ve fabrika grevleri sokak olaylarına dönüşünce hükümet tarafından kontrol edilemez duruma gelmiştir. Hükümetin olaylar karşısında etkili tedbirler almaması hem sol hem de sağ tarafından yeterli bulunmamıştır. Her iki tarafın da beklentisi, karşı tarafı yok edecek sert tedbirlerin alınmasıdır. Mücadele sağcıların Ülkü Ocakları ile solcuların Türkiye Devrimci Gençler Federasyonu arasında silahlı bir durum almaya başlamış ve toplumsal kargaşanın boyutu giderek büyümüştür.⁵²⁷

1970 yılının ilk aylarından itibaren Demiryolları ve Sümerbank'taki grevler, Haziran ayında giderek tüm ülkeye yayılmıştır. Hükümetin, yeni Sendikalar Yasası'nı⁵²⁸ Meclis'e getirmesi üzerine, Türkiye'yi 12 Mart'a bir adım daha yaklaştıracak, olaylar yaşanmıştır. Sendikaların karşı olduğu yeni yasanın Meclis'ten geçmemesi için, 15 Haziran 1970 tarihinde DİSK'e mensup işçiler yürüyüşe başlamışlardır. Elleri sopalar ve bayraklarla yürüyüşe geçen işçilerin sayısı 70 bini bulmuştur. İstanbul ve Kocaeli'nde yürüyüşe geçen işçilerin eylemi 10 saat

⁵²⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 256-257.

⁵²⁶ *Milliyet*, 29 Mart 1970, s. 1, 11.

⁵²⁷ Çaylak ve Baran, *a.g.m.*, s. 452.

⁵²⁸ 274 sayılı Sendikalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve 31. maddesine bir bend ile bu kanuna 3 geçici madde eklenmesi hakkında Kanun, TC Resmi Gazete, 12 Ağustos 1970, S. 13577.

sürmüş, Trafik durdurulmuş ve bazı işyerleri tahrip edilmiştir. 16 Haziran sabahı gösterici sayısı daha da artmış ve İstanbul'un birçok noktasından yürüyüşe başlamışlardır. Polis ve askerin müdahalesi ile çıkan olaylarda; biri polis dört kişi hayatını kaybetmiş, 100'den fazla kişi yaralanmış ve 150 kişi tutuklanmıştır. Hükümetin bir devrim provası olarak nitelediği 15-16 Haziran işçi eyleminden sonra, sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁵²⁹

Hükümetin düzeni koruma ve reformları başlatma konusundaki başarısızlığı bazı subayları harekete geçirmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, komutanlara sunduğu ilk muhtırada; ancak radikal bir reform programının uygulanması ve silahlı kuvvetler tarafından desteklenmesi halinde, sorunsuz bir parlamenter rejimin korunabileceğini ileri sürmüştür. Hiçbir reformun uygulamaya geçirilmemesi üzerine Batur, 24 Kasım'da bu defa Cumhurbaşkanı Sunay'a, ikinci bir muhtıra vermiştir. MGK'nun, teğmenlerden generallere kadar her rütbeden subayları kapsayacak şekilde genişletilmesini ve ülke sorunlarını objektif olarak incelemek üzere bir Kurucu Meclisin oluşturulmasını önermiştir. Ayrıca, ülkenin içerisinde bulunduğu kriz nedeniyle, silahlı kuvvetlerdeki huzursuzluğun tehlikeli bir noktaya ulaştığını ve acil önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.⁵³⁰

Sunay, Demirel'i durumdan haberdar ettikten sonra, silahlı kuvvetlerin düşüncelerini öğrenmek amacıyla komutanları ziyaret etmiştir. Diğer komutanlar, doğrudan bir müdahale yerine, mevcut siyasi yapı içinde bir çözümün daha doğru olacağına karar vermişlerdir. Bunun üzerine, 4 Ocak 1971'de Sunay, çözüm amacıyla parti liderleri ile görüşmelere başlamıştır. Ancak, muhalefet liderleri Sunay'ın amacının Demirel'i korumak olduğunu, bu yüzden Sunay'a işbirliği anlamında olumsuz cevap vermişlerdir. 8 Ocak'ta Sunay'la görüşen Demirel, rejimin

⁵²⁹ Birand vd, *12 Mart...* s. 202-203; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 258. 15-16 Haziran olayını, 12 Mart öncesinin en büyük kitle eylemi olarak niteleyen Kayalı, bu olayla, işçi sınıfının sol hareketin yanlırlarını da ortaya çıkardığını belirtmektedir. Sadece bir grup aydın hareketi olarak kalan solun, halkın mevcut durumunu algılayamadığını gösteren bir kanıt olmuştur. Bu olayla, işçi sınıfı varlığını güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Bkz. Kayalı, *a.g.e.*, s. 176.

⁵³⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 258-259.

tehlikede olmadığını belirtmiştir. 22 Ocak'ta toplanan MGK, hem hükümetten olaylara çözüm bulmasını istemiş hem de hükümete desteğini teyit etmiştir.⁵³¹

Yeni yılla beraber artan terör olayları adeta devlet otoritesini ortadan kaldırmış ve orduyu önlemler almaya davet eder gibidir. Banka soygunları ve adam kaçırmalar gibi şehir gerillası faaliyetleri artmıştır. En dikkat çeken, Deniz Gezmiş'in yönettiği Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) üyesi beş kişinin, Türkiye'de görevli dört Amerikalıyı kaçırap 400.000 dolar fidye istemesi olayıdır. Hükümet pazarlık yapmayı kabul etmemiştir. Polislerin tesadüfen girdikleri Ankara'daki bir apartman dairesinde bulunan rehinelere zarar görmeden kurtarılmışlardır. Ancak, Gezmiş ve çetesi kaçmayı başarmıştır.⁵³²

12 Mart'a giden süreçte yaşanan rejim krizinden kurtulmak için üst yönetim düzeylerinde üç görüş tartışılmıştır. Birincisi, ordunun politikacıları devre dışı bırakarak iktidarı alması, ikicisi erken seçim ve üçüncüsü geniş çaplı bir sıkıyönetimin ilanıdır. Parlamento yapısı ve siyasi partilerin bölünmüşlüğü, bir erken seçimi imkansız gibi yapmıştır. Sıkıyönetimin ilan edilmesini hükümet ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç istemiş, ancak bazı komutanlar özellikle Hava Kuvvetleri Komutanı Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, bunun hükümete destek anlamına geleceği ve bu durumun alt rütbeli subayların harekete geçmelerine sebep olabileceğini ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Bu iki komutan, birinci yöntemin daha doğru olacağı görüşünü savunmuşlardır.⁵³³

24 Şubat'taki MGK toplantısından sonra, Demirel, olayları yapanların şehir çeteleri olduklarını, devletin güçlü olduğunu, demokratik yollarla kargaşaya son verileceğini ve sıkıyönetim ilan etmeye gerek olmadığını açıklamıştır.⁵³⁴ Birkaç gün sonra Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Hava Kuvvetlerinde bir grup subaya hitap ederken, "*ordunun baskısı ile devlet yaşamaz*" diyerek, sokak olaylarından uzak

⁵³¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 259.

⁵³² Hale, *a.g.e.*, s. 235.

⁵³³ Akyaz, *a.g.e.*, s. 310-311.

⁵³⁴ *Milliyet*, 25 Şubat 1971, s. 1, 9.

durmalarını ve birlik içinde kalmalarını söylemiştir. Gerekli olduğunda ordunun son başvuru merci-i olduğunu, bugün için böyle bir durumun olmadığını belirtmiştir.⁵³⁵

Bir hafta sonra, kesin müdahale kararının alınacağı üst rütbeli subayların toplantıları başlamıştır. 9 Mart 1971 günü Batur'un düzenlediği ve o ana kadar müdahale için çalışmalarda kilit rol almış general ve subaylar katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda kimlerin neler konuştuğu konusunda farklı anlatımlar olmasına rağmen, bir kısım askerlerin darbe için hazır oldukları, sadece harekete geçme anının beklendiği, ancak Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in ısrarla Yüksek Komuta Konseyi toplantısının beklenmesi gerektiği görüşü üzerine, darbe planının gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.⁵³⁶

10 Mart'ta Tağmaç, Yüksek Komuta Konseyini olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Toplantıya Genelkurmay Başkanı Tağmaç, kuvvet komutanları, kara kuvvetlerinden 19, hava kuvvetlerinden 5 general ve deniz kuvvetlerinden 3 amiral katılmıştır. Toplantıya katılan subayların tümünün aynı görüşte olmadıkları anlaşılmıştır. Bazı subaylar; emir komuta zinciri içerisinde müdahale edilerek, Meclis'in fesh edilmesi, hükümetin gönderilmesi, bir kurucu meclisin kurularak önce anayasanın değiştirilmesini savunmuştur. Bir grup subay ise, yönetime el koymak için durumun erken olduğunu, hiyerarşik de olsa bir askeri müdahalenin iyi bir çare olmayıp en son düşünülmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Nihai olarak, bir müdahalenin zorunlu olduğu, fakat sadece hükümetin değişmesi, anayasanın ve seçim kanununun değiştirilmesi ve reformların uygulanması talebini içeren bir uyarıdan ibaret kalması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Böylece, 12 Mart müdahalesinin biçimi ve içeriği esas olarak bu toplantıda belirlenmiştir.⁵³⁷

11 Mart günü Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının katıldığı toplantıda konu tekrar ele alınmıştır. Hala Genelkurmay Başkanı Tağmaç ikna olmamıştır. Daha birkaç gün önce "*Ordu son çaredir. Rejim devam etmelidir*" diyen Tağmaç, muhtıra verilmesi konusunda zor durumda kalmıştır. Üç saat süren toplantı

⁵³⁵ *Milliyet*, 4 Mart 1971, s. 1.

⁵³⁶ 9 Mart toplantısı ile ilgili iki farklı anlatım vardır. Biri Hava Kuvvetleri Komutanı Batur'a, diğeri 16 Mart'ta ordudan atılan üç generalden biri olan Tuğgeneral Celil Gürkan'a aittir. Bkz. Hale, *a.g.e.*, s. 235; Akyaz, *a.g.e.*, s. 318-319; Birand vd, *12 Mart...* s. 236-237.

⁵³⁷ Hale, *a.g.e.*, s.238; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 261; Akyaz, *a.g.e.*, s. 322-323.

sonunda Tağmaç ikna edilmiş ve muhtıra taslağı hazırlanmıştır. Batur, Demirel'in istifasının yeterli olamayacağını, meclisi dağıtmayı teklif etmiş, fakat teklif reddedilmiştir. Ertesi gün, yani 12 Mart sabahı yapılan son toplantıda muhtıra metnine son şekli verilmiştir. Muhtıra metni, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarınca aynı zamanda Milli Güvenlik Kurulu üyeleri sıfatıyla imzalanmıştır. Muhtıra, Cumhurbaşkanı Sunay, Meclis ve Senato Başkanlarına verilmiş ve saat 13:00'te Türkiye radyolarında yayınlanmıştır.⁵³⁸ Muhtıra şöyleydi:

“1. Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize...”⁵³⁹

Muhtıranın radyodan yayınlanmasından sonra Başbakan Demirel, hükümeti olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Bakanlar Kurulu toplantısında istifa kararı alınmıştır. Demirel, Cumhurbaşkanı'na gönderdiği istifa mektubunda; *“muhtıra ile*

⁵³⁸ Hale, *a.g.e.*, s. 228, 239; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 261; Akyaz, *a.g.e.*, s. 325; Birand vd, *12 Mart...* s. 245-253.

⁵³⁹ *Milliyet*, 13 Mart 1971, s. 1.

Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir” diyerek istifasını vermiştir. Böylece muhtıradan dört saat sonra hükümet çekilmiştir.⁵⁴⁰

Demirel’in muhtıraya ilk olumsuz tepkisi, kısa bir süre sonra yerini uzlaşmacı bir tutuma bırakmıştır. Demirel partisine sakin olma uyarısında bulunmuş ve bekle gör tavrını benimsemiştir.⁵⁴¹ Demirel, Meclis’i kapattırmamak için tümüyle olumsuz bir tavır takınmamıştır. Ancak, buradaki esas amaç; millet iradesini savunmaktan çok, orduyu manipüle etme arzudur.⁵⁴²

CHP Genel Başkanı İnönü’nün ilk tepkisi sert olmuştur. Muhtırayı demokratik rejimle bağdaştıramadığını belirtmiş ve ordunun tavrını kınamıştır. İnönü de çok kısa bir süre sonra, uzun süredir yakın ilişkide olduğu CHP’li Nihat Erim’in generaller tarafından yeni hükümetin başında atandığını öğrenmesi üzerine, tavrını değiştirmiş ve bu hükümeti desteklediğini açıklamıştır. İnönü’nün bu desteğine tepki olarak Bülent Ecevit genel sekreterlikten istifa etmiştir.⁵⁴³

4.1.2. Muhtıranın Nedenleri

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde yaşanan askeri müdahaleleri inceleyen araştırmacılara göre; 12 Mart en karışık ve içinden çıkılması en güç olanıdır. Çünkü, 12 Mart’ta çeşitli cuntalar, iç içe bazen de ayrı ayrı gruplar olarak çalışmışlardır.⁵⁴⁴

1965’te iktidara gelen Demirel’in çizgisi, ilk etapta milli iradenin ve parlamentonun üstünlüğünün yeniden inşası yönünde olmuştur. Ancak, bu dönemde Türk siyasal yaşamında ordu faktörünün rol ve önemi hiç de azalmamış, aksine ordu daha da siyasallaşmış, bölünmüş ve darbeci eğilimleri bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.⁵⁴⁵

12 Mart Muhtırası’nın birinci maddesinde, muhtıranın verilme nedenleri sıralanmaktadır. Buna göre, muhtıranın ana sebebi; parlamento ve hükümetin,

⁵⁴⁰ *Milliyet*, 13 Mart 1971, s. 1.

⁵⁴¹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 376.

⁵⁴² Kayalı, *a.g.e.*, s. 183; Biran vd., Demirel’in yeni yönetime desteğini; “*keseceği kurbanı iyi besleyen çitçi*” benzetmesi ile tarif etmiştir. Bkz. Birand vd, *12 Mart...* s. 267.

⁵⁴³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 376.

⁵⁴⁴ Hale, *a.g.e.*, s.229.

⁵⁴⁵ Ümit Cizre, *AP – Ordu İlişkileri (Bir İkilemin Anatomisi)*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 87, 88.

icraatlarıyla ülkeyi anarşi ve kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik çöküntü ortamına sokmaları ve Anayasanın öngördüğü reformları uygulamamaları sonucu, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüş*” olmasıdır.

12 Mart müdahalesinin temel sebebi, ordu içindeki düzenin 27 Mayıs darbesi döneminde bozulmasına bağlı olarak, ortaya çıkmış olan cunta yapılanmalarıdır. 27 Mayıs’la beraber ordunun içine siyaset mikrobu girmiş, bu mikrop bünyeye işlemiş ve belli aralıklarla darbe şeklinde tezahür etmiştir.⁵⁴⁶ Demirel’e göre de 12 Mart, 27 Mayıs darbesinin devamıdır. Demirel: “*Bir defa üstün iradeye (milli irade) dokunabiliyorsanız ondan sonra dikiş tutmaz. Her zaman için darbeye sebep bulabilirsiniz.*” İfadesi ile esas nedeni işaret etmektedir.⁵⁴⁷

Müdahalenin birçok nedeni olmakla beraber, Hale özellikle üç unsurun bir araya gelmesi ile müdahalenin gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Birincisi, üst düzey komutanların, Demirel’in bozulan kamu düzenini tekrar sağlayamayacağı ve siyasi terörü bitiremeyeceğine olan inançlarıdır. Siyasilerden umut kesildiğine göre, tek çare müdahaledir. İkincisi, birçok subayın, hükümetin kusuru olarak gördükleri olaylarda sorumluluk almak istememeleridir. Bunlara göre; ordu ya doğrudan yönetimde olmalı ve toplumsal-ekonomik reformları uygulamalıdır ya da hükümete yardımcı oluyor görüntüsünü vermemelidir. Üçüncüsü, Silahlı Kuvvetler içinde, liberal demokrasiye inanmayan, Türkiye’nin ancak otoriter bir rejimle ilerleyeceğine inanan radikal grupların varlığıdır.⁵⁴⁸

1967 yılından itibaren, ordu içinde yeniden cuntalar kurulmaya başlanmış ve müdahale söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Hareketlilik öncelikle hava kuvvetlerindeki genç subaylar arasında başlamıştır. Başlangıçta yüksek rütbeli subayları içine almasa da bir süre sonra bazı generalleri de içine almaya başlamıştır.

⁵⁴⁶ Cemal Fedayi, “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, *Osmanlı’dan İkinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 493.

⁵⁴⁷ Kurtul Altuğ, *Demokrasinin Yaralı Yılları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 22, 24.

⁵⁴⁸ Hale, *a.g.e.*, s. 229-230.

Diğer taraftan, generaller de 27 Mayıs'ta olduğu gibi bu defa işin dışında kalmak istememektedirler.⁵⁴⁹

12 Mart öncesi süreçte, özellikle iki cunta örgütlenmesi müdahalenin gerçekleşmesinde doğrudan etkileri olmuştur. Bunlardan birincisi, Cemal Madanoğlu cuntasıdır. 27 Mayıs darbesinin fiili liderliğini yapan Madanoğlu, Haziran 1961'de MBK'nden ayrıldıktan sonra pek dikkat çekmemiştir. 1966'da Sunay tarafından Kontenjan Senatör olarak atanmıştır. Bu tarihten sonra Madanoğlu harekete geçmiştir. Eski albay Osman Köksal ile birlikte, yazar Doğan Avcıoğlu ve bir grup Marksist düşünceli entelektüelle bağlantı kurmaya başlamıştır. Doğan Avcıoğlu'nun liderliğinde kurulan Yön dergisi ve daha sonra da Devrim gazetesi etrafında birleşmiş olan sivil grupta; İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi isimler ön planda olmuşlardır. Bu grubun amacı, orduyu yeni bir darbe için harekete geçirip "Baas sosyalizmi" türünde bir rejim kurmaktır. Madanoğlu ve arkadaşlarının hazırladığı planda, Madanoğlu Devrim Genel Konseyi'nin başkanı, Avcıoğlu genel sekreteridir. Darbe tarihi ise 9 Mart 1971⁵⁵⁰ olarak belirlenmiştir. Bilindiği üzere, 9 Mart'ta Hava Kuvvetleri'ndeki toplantıda, özellikle Gürler'in karşı çıkması ve Batur'un da saf değiştirmesi üzerine, planlanan darbe gerçekleştirilememiştir.⁵⁵¹

Madanoğlu ve Köksal'la birlikte, 6'sı emekli 6'sı muvazzaf olmak üzere 12 subay ve 17 sivil, 7 Temmuz 1971'de tutuklanmışlardır. Devlete karşı komplo kurmak ve Silahlı Kuvvetlerde karışıklık çıkarmakla suçlanarak, sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmışlardır.⁵⁵²

Diğer bir cunta örgütlenmesi de eski MKB üyesi Ondörtler'den Orhan Kabibay, Numan Esin ve İrfan Solmazer'in öncülük ettiği yapılanmadır. "*Yarım kalan 27 Mayıs hareketin tamamlamaya çalışan uslanmaz ihtilalci*" olarak

⁵⁴⁹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 235.

⁵⁵⁰ 9 Mart'ta kendi darbelerinin yolunu gözleyen solcu çevreler, bu yüzden 12 Mart muhtırasını sevinçle karşılamışlardır. Muhtırayı sağcı bir hükümete karşı 1960 tipi bir darbe sanmışlardır. Ancak kısa bir süre sonra, radikal subayların değil yüksek komutanların müdahalesi olduğunu anlamışlardır. Bkz. Zürcher, *a.g.e.*, s. 376.

⁵⁵¹ Fedayi, *a.g.m.*, s. 494; Hale, *a.g.e.*, s. 231-232; Nazlı Ilıcak, "27 Mayıs'ın Dalgası 9 Mart", *Sabah*, 7 Mart 2013. Hale'nin inandırıcı olmaktan uzak dediği, fakat bazı araştırmacılara göre; 12 Mart müdahalesinin zamanlama olarak amacı, hiyerarşi dışı bir müdahalenin önünü kesmektir. Bkz. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 262.

⁵⁵² Hale, *a.g.e.*, s. 231.

tanımlanan Talat Turhan da aynı cuntanın içindedir. Cunta, Batur'un da teşvikiyle, esas örgütlemesini Hava Kuvvetleri'nde gerçekleştirmiştir. Bu cuntanın en önemli isimlerinden biri Tümgeneral Celil Gürkan'dır. Cunta üyeleri, 9 Mart toplantısında darbe kararını çıkarmak istemişlerdir, ancak beklentileri karşılanmamıştır.⁵⁵³

Muhtıradan hemen sonra, 15 Mart 1971'de aralarında Celil Gürkan'ın da bulunduğu 5 general, 1 amiral ve 35 albay, hiyerarşik düzen dışında yapılanmalara girerek ve siyasi faaliyetlere karıştıkları, dolayısıyla darbe yapmaya hazırlandıkları gerekçesiyle ordudan emekli edilmişlerdir.⁵⁵⁴

Siyasi krizin yanında ekonomide de durumun gittikçe kötüye gitmesi; artan enflasyon, sürekli grevler nedeniyle üretimin düşmesi, müdahale için ortamı müsait hale getirmiştir. Özellikle 10 Ağustos 1970 devalüasyonu adeta darbelerden önce beklenen olağan gelişmedir.⁵⁵⁵

Muhtıranın verilmesinde dış etkenlerin de etkisi olmuştur. Mete Tunçay, Türkiye gibi kritik bir coğrafyada yer alan bir ülkede, yapılan askeri müdahalelerde mutlaka bir dış tesirin olduğunu belirtmektedir. Tunçay, Türkiye'de ABD ve NATO'dan habersiz bir darbenin yapılamayacağını, darbeyi yapanların mutlaka bu güçlerle bir işbirliği yaptıklarını sandığını belirtmektedir.⁵⁵⁶

Hükümetin bazı politikalarından rahatsız olan Batı'nın, muhtıraya destek verdiği iddia edilmektedir. Özellikle haşhaş ekimi nedeniyle, hükümetin ABD ile ilişkileri sorunludur. Başbakan Demirel de, Sovyetler Birliği ile geliştirilen münasebetler, Türkiye'nin kendi madenlerini işletmeye çalışması ve U-2 uçak meselesi gibi konularda uyguladıkları politikaların Amerika'yı rahatsız ettiğini belirtmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Ilıcak, *a.g.m.*, s. 1. Aylardır darbe hesabı yapan cuntacılar 9 Mart toplantısı ile durdurulmuşlardır. Kurmayı planladıkları rejimin anayasasını bile hazırlayan cunta üyelerini, Gürler yarı yolda bırakmıştır. Cuntacılar, Gürler'siz tek başlarına düğmeye basamamışlardır. Ve şimdi sıra karşı darbeye gelmiştir. Bkz. Birand vd, *12 Mart...* s. 240, 242.

⁵⁵⁴ Birand vd, *12 Mart...* s. 263; Hale, *a.g.e.*, s. 230-231.

⁵⁵⁵ Fedayi, *a.g.m.*, s. 492.

⁵⁵⁶ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 442-443.

⁵⁵⁷ Yetkin, *a.g.e.*, s. 110-115.

ABD toplumunda yaygın olan uyuşturucu sorunu karşısında çaresiz kalan ABD yönetimi, sorunun kaynağında Türkiye’de yüzlerce aileyi geçim kaynağı olan haşhaş üretimini göstermiş ve bu nedenle, Türkiye’deki haşhaş üretimine son verilmesi için yoğun baskılar yapmıştır. Hükümet, denetimlerin artırılması gerektiğini savunarak, iç işlere müdahale niteliği taşıyan yasaklama zorlamasına karşı çıkmıştır.⁵⁵⁸

Demirel hükümetinin, Arap-İsrail gerginliği karşısında, Türkiye’nin ekonomik çıkarları doğrultusunda, bölgedeki çatışmadan olabildiğince uzak, İsrail’e karşı mesafeli izlediği siyaset, ABD’ni rahatsız etmiştir. Öte yandan, dünya ekonomik sisteminde Türkiye’ye biçilen dengeli ve tarım ağırlıklı kalkınma modelinden sapma işaretleri gösteren Demirel hükümetinin, Sovyet teknolojisi ve finansmanına dayanan yatırım projelerine girmeye başlaması, ABD tarafında endişe yaratan bir başka unsur olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkilerinde olumsuz etki yapan konulardan biri de, Kıbrıs meselesinde Amerika’nın takındığı tavır ve bu kapsamda 1964’de Başbakan İnönü’ye gönderilen “Johnson Mektubu”dur. Türkiye, bu tavır karşısında kuzey komşusu Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler içerisine girmeye başlamıştır. Bu amaçla, Türkiye, İncirlik’ten kalkan ve Sovyetler Birliği üzerinde uçuş yapan, U-2 Amerikan casus uçaklarının uçuşlarını yasaklamıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı başta Amerika olmak üzere Batı’nın, muhtırayı istediği ve desteklediği söylenebilir. Nitekim, muhtıradan kısa bir süre sonra, Amerika’nın isteği doğrultusunda, haşhaş ekimi yasaklanmıştır.⁵⁵⁹

4.2. Ara Dönem Hükümetleri

12 Mart Muhtırası, yaşanan olumsuzlukların tek müsebbibi olarak parlamento ve hükümeti göstermiş ve ülkedeki anarşiyi bitirme, Anayasanın öngördüğü reformları yapma görevini de aynı şekilde parlamento ve onun çıkaracağı hükümete vermiştir.

⁵⁵⁸ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 444.

⁵⁵⁹ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 444-446.

Komutanların istediği; “*partiler üstü bir anlayışla*” kurulacak hükümetin bu görevleri yapmasıdır. Aksi takdirde doğrudan doğruya yönetime el konulacaktır.

Başbakan Demirel, yumuşak bir protestoyla istifasını vermiş ve ondan sonra olayların seyrinin değişmesini beklemiştir. Muhtıranın, 27 Mayıs tipi bir darbenin önünü kesmek için verildiğini öğrenmesi kendisini oldukça rahatlatmıştır. Nitekim muhtıradan hemen sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler’in Demirel’i arayarak “*Bunu size karşı yapmadık, Süleyman Bey*” dediği iddia edilmiştir.⁵⁶⁰ Demirel’in bu tavrı parlamentonun kapanmasını ve muhtıranın üçüncü maddesinin uygulanmasını engellemiştir. Aynı zamanda askerleri bir çıkmazdan kurtarmıştır. Çünkü Batur’un daha sonra itiraf ettiği gibi, yönetime el koyma yönünde hiçbir hazırlıkları yoktu. Daha da önemlisi, yönetimi almaları halinde ne yapmaları gerektiği konusunda komutanlar arasında derin görüş farklılıkları mevcuttur.⁵⁶¹

Cumhurbaşkanı Sunay, muhtıranın hedeflerini uygulayacak, aynı zamanda büyük partilerin kabul edeceği bir başbakan bulmak amacıyla, komutanların isteklerini aldıktan sonra, 14 Mart’ta parti liderleriyle görüşmüştür. Sunay, parti temsilcilerine komutanların isteklerini iletmış ve partilerin de görüşlerini iki gün içerisinde yazılı olarak vermelerini istemiştir.⁵⁶² Nihayet, en uygun başbakan adayı olarak Nihat Erim ismi tespit edilmiştir. Eski bir akademisyen olan Erim, 1945’te CHP’den parlamentoya girmiş ve 1948-50 arasında son iki CHP hükümetinde bakan olarak görev yapmış ve 1961’de tekrar parlamentoya CHP’den girmiştir.⁵⁶³ 19 Mart’ta kendisine hükümeti kurma görevi resmen verilmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, aynı gün 8 parti liderine gönderdiği mektupta, “*Erim’in bir şart ileri sürülmeden desteklenmesini*” istemiştir.⁵⁶⁴

Yeni görevine atanan Erim, CHP’den resmi olarak istifa etmiş ve hükümet kurma çalışmalarına başlamıştır. Bir hafta sonra 26 Mart’ta hükümetini açıklamıştır. Erim, kendisinden istenildiği gibi bir teknokratlar hükümeti kurmuştur. Kendisinin dışında, yeni hükümetin en önemli iki ismi; başbakan yardımcılığı görevlerini üstlenen 27

⁵⁶⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 355.

⁵⁶¹ Hale, *a.g.e.*, s. 240.

⁵⁶² *Milliyet*, 15 Mart 1971, s. 1.

⁵⁶³ Hale, *a.g.e.*, s. 240.

⁵⁶⁴ *Milliyet*, 20 Mart 1971, s. 1.

Mayıs darbesinin hazırlanmasında önemli katkısı olan Sadi Koçaş ve Dünya Bankası'ndan çağrılan Atilla Karaosmanoğlu'dur. Kabinede parlamento dışından toplam 14 teknokrat yer almıştır. Hükümette 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 MGP'li ve 1 de Millî Birlik Grubu üyesi bakan görev almıştır.⁵⁶⁵

Erim, hükümet programını 2 Nisan'da Meclis'e sunmuş ve 7 Nisan'da ezici bir çoğunlukla güvenoyu almıştır. Hükümet programında aşağıdaki reformların yapılacağı belirtilmiştir:

- “- Toprak ve tarım reformu,
- Milli Eğitim reformu,
- Mali Reformlar,
- Hukuk ve Adalet Reformu,
- Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi,
- Enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar.”⁵⁶⁶

Program üzerinde yapılan görüşmelerde; İnönü, programı kusursuz bulmuştur. Feyzioğlu, partilerinin ilkelerine uygun olarak değerlendirmiştir. AP adına konuşan Orhan Dengiz, programda yeni bir şey olmadığını ve kendilerinin gerisinde kaldığını söylemiştir. Bu görüşmeler esnasında, 5 Nisan'da Erim'in AP'nin desteğini sağlamak amacıyla söylediği sözler, hükümetteki ilk çatışmayı ortaya çıkarmıştır. Erim, Meclis'e: “*Kanunları hazırlayacağım size geleceğim. Size gelmeden evvel liderlerinizi bulacağım, ikna etmeye çalışacağım. Bir defada edemezsem, bir defa daha arayacağım. Sayın Demirel'in kendisine de söyledim; sen bana bir defa gelersen ben sana yirmi defa geleceğim. Sabahleyin evden çıkarken telefon edeceğim, Devletin mahrem meselelerini seninle konuşacağım.*”⁵⁶⁷ Erim'in bu sözleriyle, “*tam da bugünkü durumdan sorumlu olan çevrelere*” boyun eğme siyaseti olarak değerlendiren ve reform taraftarı olan 10 kabine üyesi, istifalarını vermişlerdir. Ertesi

⁵⁶⁵ Fedayi, *a.g.m.*, s. 495; Hale, *a.g.e.*, s. 240.

⁵⁶⁶ TBMM Kütüphane, Hükümetler, I. Erim Hükümeti Programı. (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>. Erişim Tarihi: (01.03.2016).

⁵⁶⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Toplantı 2, C. 12, s. 455.

gün, Erim'in durumu düzeltereğine dair söz vermesi üzerine istifalarını geri almışlardır.⁵⁶⁸

Erim'in hükümeti, sivil politikacılarla askerler arasında sağlam temelleri olmayan bir güç dengesine bağlanmıştır. Ne tam bir askeri yönetim, ne de tamamen gücünü parlamentodan alan bir sivil hükümet olmuştur. En önemli çıkmaz ise, bir yandan anayasanın öngördüğü reformların uygulanması, diğer yandan kanun ve düzenin sağlanması beklentisi olmuştur. Bu konuda, hem komutanlar arasında hem de hükümet üyeleri arasında da bir bölünmüşlük vardır. Tağmaç gibi kanun ve düzenin sağlanmasını önceleyen muhafazakâr komutanlar ile Batur gibi reformistler arasında bir mücadele oluşmuştur. Hükümet içinde ise, Koçaş ve Karaosmanoğlu gibi bir grup yenilikçi ile bazı değişikliklere karşı çıkan muhafazakâr grup arasında bir bölünmüşlük vardır.⁵⁶⁹

Erim'in, “*Reform yapmak başlıca vazifemdir*”⁵⁷⁰ diyerek kurduğu hükümet, işbaşı yaptıktan kısa bir süre sonra, reformların yerine, kanun, düzen ve istikrar sorunlarıyla ilgilenmiştir. Nisan ayından itibaren, şehirlerdeki terör olayları artarak devam etmiştir. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cemiyeti (THKP-C)'nin gerçekleştirdiği adam kaçırmaya ve banka soygunları, hükümete reformlardan önce asayiş sağlama yolunda yeni tedbirler getirme imkânı sağlamıştır.⁵⁷¹

Devam eden eylemlerin liderliğini yapan isim ise Deniz Gezmiş'tir ve arananlar listesinde başı çeken kişidir. Deniz Gezmiş, 17 Mart'ta Sivas'ın Gemerek ilçesinde yakalanmıştır. Arkadaşı Yusuf Aslan ise aynı operasyonda yaralı olarak ele geçirilmiştir.⁵⁷² Gezmiş'in arkadaşlarından, birlikte adam kaçırmaya, banka soygunu olaylarına adı karışan Hüseyin İnan da 23 Mart'ta yakalanmıştır.⁵⁷³

Artan şiddet olayları, anayasa değişikliğine karşı olan hükümet üyelerinin fikirlerini değiştirmeye başlamıştır. Hükümet sözcüsü İsmail Arar, ülkede asayiş

⁵⁶⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 358.

⁵⁶⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 241-242.

⁵⁷⁰ *Milliyet*, 20 Mart 1971, s. 1.

⁵⁷¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 358-359.

⁵⁷² *Milliyet*, 17 Mart 1971, s. 1.

⁵⁷³ *Milliyet*, 24 Mart 1971, s. 1.

sağlanana ve reformlar uygulanıncaya kadar hükümete olağanüstü yetkiler vermek için anayasayı değiştirmek istediklerini söylemiştir. 27 Nisan'da 11 ilde, Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt'te sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetimin amacı, sonraki gelişmelere bakıldığında, Meclis dışındaki siyasi faaliyetleri bitirmektir. Sıkıyönetimin ilanından hemen sonra, gençlik örgütleri kapatılmış, meslek gruplarının ve sendikaların siyasi toplantıları yasaklanmıştır. Ardından bazı gazetelere kapatma cezaları verilmiş, bazı gazeteciler gözaltına alınmış ve sol kesime ait birçok dergi toplatılmıştır. Bütün sıkıyönetim bölgelerinde grev ve lokavtlar yasaklanmıştır.⁵⁷⁴

Yeni baskı rejimi, 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'un Mahir Çayan liderliğindeki THKP-C militanları tarafından kaçırılması olayından sonra kendini iyice göstermiştir. Hükümet, Elrom'un öldürülmesi halinde, adam kaçırmaya ölüm cezası öngören bir yasa çıkarılacağını ve geriye doğru uygulanacağı uyarısında bulunmuştur. Anayasaya aykırılığı kuşkulu olan böyle bir karar karşısında, hükümetin liberal kanadı rahatsız olmuştur. Ancak sivil bakanların artık fazla bir etkisi kalmamıştır. Bütün denetim sıkıyönetim komutanlarının ve istihbarat servislerinin eline geçmiştir. Ölüm cezası uyarısı işe yaramamış ve 23 Mayıs'ta Elrom'un cesedi bulunmuştur. Mahir Çayan ve arkadaşları 1 Haziran'da yakalanmışlardır.⁵⁷⁵

Elrom cinayeti ile beraber baskılar da artmaya başlamıştır. Ülke çapında bir tutuklama furyası başlatılmıştır. Bir ay içerisinde 2000 kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında sendikacılar, TİP yöneticileri, Mümtaz Soysal, Tarık Zafer Tunaya, Bahri Savcı, Bülent Nuri Esen gibi ünlü bilim adamları ve bazı sanatçılar da vardır. Bu arada çeşitli işkence haberleri de gündeme gelmiştir.⁵⁷⁶

Bu arada, askeri müdahalenin bir nevi doğal sonucu olarak parti kapatmalar da başlamıştır. 20 Mayıs 1971'de Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi (MNP) "laikliğe aykırılık" iddiası ile kapatılmıştır.⁵⁷⁷ TİP de 20 Temmuz 1971 tarihinde

⁵⁷⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 360-362.

⁵⁷⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 243; Fedayi, *a.g.m.*, s. 495; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 362-363.

⁵⁷⁶ Zürcher, *a.g.e.*, s. 377; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 362-363.

⁵⁷⁷ *Milliyet*, 22 Mayıs 1971, s. 1.

Kürtçülük propagandası yapmaktan kapatılmıştır.⁵⁷⁸ Bu süreçte hiç zarar görmeyen hatta daha da büyüyen tek parti MHP olmuştur. 12 Mart rejimi ne MHP'ye ne de onun himayesinde faaliyet gösteren sağcı militanlara dokunmamıştır.⁵⁷⁹

Sola karşı verilen mücadele diğer bütün faaliyetleri ikinci plana itmiştir. Sonraki iki yıl boyunca sıkıyönetim devam etmiştir. Erim ve hükümeti için artık en öncelikli konu, biran önce yeni rejimin ruhuna uygun bir şekilde anayasa değişikliklerini yapmaktır.⁵⁸⁰

Erim hükümeti, programında belirtilen reformları gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. Güçlü çıkar gruplarının muhalefeti, kabine içindeki muhafazakâr bakanların ve parlamento içindeki destekçileri sayesinde reformların yapılması engellenmiştir. Birinci önceliği toprak reformu olan, reformist grubun lideri Atilla Karaosmanoğlu ciddi engellerle karşılaşmış ve bu amacını gerçekleştirememiştir. Ekim ayına gelindiğinde tam bir çıkmazla karşı karşıya olan Erim, Adalet Partisi'ne karşı sert bir saldırı başlatmıştır. Bunun üzerine Demirel, 5 Ekim'de kabinede bulunun 5 AP'li bakana çekilme talimatı vermiştir. Bakanlardan üçü talimata uymuş; fakat Erim, ikisinin istifasını geri çevirmiştir. Gelinek noktada Erim'in kendisi de istifa etmek üzeredir; fakat Kraliçe II. Elizabeth'in 18-25 Ekim tarihleri arasında gerçekleştireceği Türkiye ziyareti sonrasına ertelemiştir. Erim, 26 Ekim'de istifasını vermiş, fakat Cumhurbaşkanı Sunay, mücadelesine devam etmesi gerektiğini söyleyerek, istifayı kabul etmemiştir.⁵⁸¹

3 Aralık'ta Erim'in, Demirel hükümetinin maliye bakanlığını yapan Mesut Erez'i başbakan yardımcılığına ataması, 11 reformist bakanın topluca istifasına neden olmuştur. "*Kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü görüşle gerçekleştirmeye olanağı kalmadığı*" gerekçesiyle istifa eden bakanların ardından aynı gün Başbakan Erim de, Çankaya Köşkü'ne gitmiş, burada Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay

⁵⁷⁸ *Milliyet*, 21 Temmuz 1971, s. 1; Hale, *a.g.e.*, s. 244.

⁵⁷⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 378.

⁵⁸⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 363.

⁵⁸¹ Hale, *a.g.e.*, s. 246-247.

Başkanı Tağmaç'la görüştüktan sonra hükümetin istifa ettiğini bildirmiştir. Sunay, istifayı kabul etmiştir.⁵⁸²

Hükümetin istifasından sonra, tekrar hükümeti kurma görevi Erim'e verilmiş ve 11 Aralık 1971 tarihinde II. Erim Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet programında da önceki programda olduğu gibi, en önemli konu, reformların yapılması ve toplumsal olayların sona erdirilmesi hususlarıdır.⁵⁸³

II. Erim Hükümeti'nde 8 AP'li ve 4 CHP'li bakan görev almıştır. Bu durumda Demirel perde arkasındaki iktidar olurken, hükümette bakanları olmasına rağmen CHP ise yavaş yavaş gayri resmi muhalefet rolüne yönelmiştir.⁵⁸⁴

Yeni hükümetin sermayeden aldığı desteğe⁵⁸⁵ ve özel sektörü teşvik tedbiri önerilerine rağmen ancak üç ay yirmi beş gün görevde kalabilmiştir. Erim, Meclis'teki iki büyük parti; AP ve CHP ile sürtüşmelere girmiş ve yıpranmıştır. Ayrıca anayasa değişiklikleri, Silahlı Kuvvetlerin istekleri, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması gibi önemli konular hükümeti sarsmıştır.⁵⁸⁶ Ekim 1973 seçimlerine kadar, ülkeyi yasa hükmünde kararnamelerle yönetme yetkisini isteyen Erim'e, parti liderlerinin bu yetkiyi vermeyi reddetmeleri üzerine; Erim 17 Nisan 1972 tarihinde istifa etmiştir.⁵⁸⁷

Erim'in istifası üzerine Cumhurbaşkanı Sunay, yeni hükümeti kurma görevini 29 Nisan'da bağımsız senatör ve eski bir başbakan olan Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiştir. İlk günden itibaren temaslarına başlayan Ürgüplü, siyasi parti liderleri tarafından da olumlu karşılanmıştır.⁵⁸⁸ Ürgüplü 13 Mayıs'ta, bütün partileri kucaklayan geniş bir koalisyon örneği, hükümetini açıklamıştır. Ancak Sunay, hiçbir

⁵⁸² Çavdar, *a.g.e.*, s. 221; *Milliyet*, 4 Aralık 1971, s. 1, 9.

⁵⁸³ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 496.

⁵⁸⁴ Hale, *a.g.e.*, s. 248.

⁵⁸⁵ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Raif Onger, “*Onbirler'in istifasının ekonomimizde ferahlık yarattığını*” ileri sürmüştür. Ankara Sanayi ve Ticaret Odası Başkanları da “*Yeni hükümetin ferahlık yarattığını*” söylemişlerdir. Bkz. *Milliyet*, 15 Aralık 1971, s. 3.

⁵⁸⁶ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 496.

⁵⁸⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 249.

⁵⁸⁸ *Milliyet*, 30 Nisan 1972, s. 1.

gerekçe göstermeksizin, değerlendirmelere göre; ordunun baskısıyla, hükümeti onaylamamıştır ve Ürgüplü de istifa etmiştir.⁵⁸⁹

Yeni hükümeti kurma görevi geçici Başbakan Ferit Melen'e verilmiştir. Güven Partisi milletvekili olan Melen, her iki Erim hükümetinde de Savunma Bakanı olarak görev yapmış ve komutanlarla iyi ilişkiler geliştirmiştir.⁵⁹⁰ AP'den 8, CHP'den 4, GP'den 2, bağımsızlardan ve parlamento dışı teknokratlardan 10 bakandan oluşan Melen hükümeti 5 Haziran 1972'de güvenoyu almıştır.⁵⁹¹

Melen, toplumsal kargaşayı bitirmek ve ekonomik, kültürel ve yasal reformları uygulamak birinci öncelikleri olduğunu belirtmiştir.⁵⁹² Hükümet programında Melen, "Atatürkçü atılım hükümet" olduklarını, adalet, eğitim, idare, tarım, toprak ve maden reformları yapılacağını ve anarşinin kökünü kazıyarak seçime uygun bir ortam hazırlayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca anarşinin ortadan kaldırılması için yeni yetkilere ihtiyaç olursa ve anayasa değişikliği gerekirse, bunu Meclislerin taktirine sunacaklarını belirtmiştir.⁵⁹³

12 Mart ara rejimi döneminde sola karşı sürdürülen baskı politikasının önemli gelişmelerinden biri, solun simge isimleri olarak görülen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın bu dönemde idam edilmesidir. 16 Temmuz 1971'de başlayan dava, 9 Ekim 1971'de sona ermiştir. İdam kararları, CHP'nin itirazlarına rağmen, 24 Nisan 1972'de Meclis tarafından onaylanmış ve 6 Mayıs 1972'de yerine getirilmiştir.⁵⁹⁴

Bu dönemde CHP'de de ciddi bir değişim yaşanmıştır. Partinin otoriter ve elitist imajına son vermek ve CHP'yi sosyal demokrat bir partiye dönüştürmek isteyen Ecevit, İnönü'ye karşı bir mücadeleye girişmiştir. 5 Mayıs 1972'de yapılan büyük kongrede, parti meclisi seçimlerini 507'ye karşı 709 oyla Ecevit yanlıları kazanmışlardır. Ertesi gün İnönü CHP genel başkanlığından istifa etmiştir. Bu istifa

⁵⁸⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 378; Hale, *a.g.e.*, s. 249.

⁵⁹⁰ Abdi İpekçi, "Melen", *Milliyet*, 17 Nisan 1972, s. 1, 9.

⁵⁹¹ Hale, *a.g.e.*, s. 249.

⁵⁹² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 379.

⁵⁹³ *Milliyet*, 30 Mayıs 1972, s. 1.

⁵⁹⁴ TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara 2012, s. 472.

üzerine 14 Mayıs 1972’de toplanan kurultayda Ecevit CHP genel başkanlığına seçilmiştir.⁵⁹⁵ 4 Eylül’de Kemal Satır’ın başını çektiği 11 milletvekili CHP’den istifaya etmiş ve Cumhuriyetçi Parti’yi kurmuşlardır. Cumhuriyetçi Parti, 1 Mart 1973’te Güven Partisi’yle birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını almıştır. Bu arada Ecevit, hükümette yer alan 4 CHP’li bakanın istifasını sağlamış ve hükümetten tamamen desteğini çekmiştir. Ayrıca, hükümetin reform programı da büyük ölçüde uygulanamamıştır.⁵⁹⁶

Cumhurbaşkanı Sunay’ın 7 yıllık görev süresinin dolması üzerine başlayan kriz Melen hükümetinin de sonunu getirmiştir. Melen 7 Nisan 1973 tarihinde istifaya etmiştir. Yeni Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Merkez Bankası Eski Başkanı Naim Talu’yu hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 13 AP’li, 6 CGP’li ve 5 bağımsızdan oluşan 16 Nisan 1973’te Korutürk tarafından onaylanmıştır.⁵⁹⁷

Seçimlere altı ay kala görev başı yapan Talu hükümetinin temel görevi, ülkeyi seçimlere hazırlamak olmuştur. Diğer hükümetler döneminde olduğu gibi, reformlardan söz edilmiş, ancak bu dönemde önemli bir gelişme olarak sadece üniversitelerle ilgili siyasi reform yapılmıştır. Haziran 1973’te kabul edilen Üniversiteler Kanunu ile üniversiteleri öğrenci eylemlerinin merkezi olmaktan çıkarmak amaçlanmıştır. Yeni kanuna göre; başbakanın başkanlığını yaptığı Üniversite Denetleme Konseyi, sahip olduğu yetkilerle üniversitelerin özerkliğini sona erdirmiştir. Ülke, temel ekonomik ve toplumsal sorunlarına çözüm bulamadan, ara rejim döneminin son hükümeti yönetiminde Ekim 1973 seçimlerine gitmiştir.⁵⁹⁸

4.3. Anayasa Değişiklikleri

12 Mart muhtırasından sonra müdahaleciler, toplumu ve siyaseti istedikleri yönde değiştirmek amacıyla anayasada bazı değişikliklere gitmişlerdir. Her darbeden sonra yaşanan bu gelişme, bu ara rejim döneminde de tekrarlanmıştır.⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ Fedayi, *a.g.m.*, s. 496.

⁵⁹⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁵⁹⁷ *Milliyet*, 16 Nisan 1973, s. 1.

⁵⁹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 384-385.

⁵⁹⁹ Fedayi, *a.g.m.*, s. 497.

1961 Anayasası'nda bazı değişikliklerin yapılması konusu daha muhtıradan önce de düşünülmüş, ancak AP konuyu gündeme getirememiştir. Demirel'e göre; "Çok fazla özgürlük tanıyan ya da sorumsuz kişilerce istismar edilen" anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekiyordu.⁶⁰⁰ 1961 Anayasası'nın oluşturduğu liberal ortam sol fikirlerin yayılması ve sendikalaşma hareketi, bazı çevrelerde endişeler oluşturmuştur. Özellikle 1960'ların sonlarında başlayan siyasal şiddet ve terör olayları, Anayasaya yöneltilen eleştirileri artırmıştır. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Anayasa değişikliği konusu gündeme gelmiştir.⁶⁰¹

Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a göre, 1961 Anayasası lükstür. Aynı görüşü, bir dalgınlık anında, Başbakan Erim de dile getirmiştir.⁶⁰² Erim, hükümet programında belirtilen reformları pek gerçekleştirememiş, ancak 20 Eylül 1971 tarihinde kabul edilen anayasa değişikliklerinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Değişikliğin esas amacı, 1961 Anayasasının liberal yönlerini budamak ve devlet otoritesini güçlendirmektir.⁶⁰³ Bu değişiklik ile 1961 Anayasasının 35 maddesi değiştirilmiş ve dokuz geçici hüküm eklenmiştir.⁶⁰⁴ 1961 Anayasasında ikinci önemli değişiklik 15 Mart 1973 tarihinde Melen hükümeti döneminde gerçekleştirilmiştir.⁶⁰⁵ Bu değişiklik ile Anayasa'nın 30. maddesinin 4. fıkrası ile 57. maddesinin 2. ve 3. fıkraları, 138. maddenin 4. fıkrası ve 148. maddenin 2. fıkrası değiştirilmiş ve 136. maddeye yeni fıkralar eklenmiştir. Ayrıca, Anayasa'ya geçici 21. ve 22. maddeler eklenmiştir.⁶⁰⁶

Yapılan anayasa değişikliklerinin ana yönleri şöyle özetlenebilir.⁶⁰⁷

1. Yürütmenin Güçlendirilmesi: Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiş (m. 64), ayrıca vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar

⁶⁰⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 359-364.

⁶⁰¹ Ergun Özbudun, *Anayasa Hukuku*, Edt. Ayşe Tülin Yürük, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s. 15.

⁶⁰² Hale, *a.g.e.*, s. 245.

⁶⁰³ Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar...*, s. 128-129.

⁶⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği, TC Resmi Gazete, 22 Eylül 1971, S. 13964.

⁶⁰⁵ TC Anayasasının 30, 57, 136, 138 ve 148'inci Maddelerinin Bazı Fıkralarının Değiştirilmesi ve 2 Geçici Madde Eklenmesi Hakkında, TC Resmi Gazete, 2 Mart 1973, S. 14482.

⁶⁰⁶ Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar...*, s. 129.

⁶⁰⁷ Özbudun, *a.g.e.*, s. 16; Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar...*, s. 129-130.

Kurulu yetkili kılınmıştır (m. 61). Üniversitelerin özerkliği zayıflatılmış (m. 120) ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nun (TRT) özerkliği kaldırılmıştır (m. 119).

2. Temel Haklara Getirilen Sınırlamalar: Bütün hak ve hürriyetler için geçerli olan genel bir sınırlama hükmü getirilmiş ve çeşitli hak ve hürriyetlerle ilgili yasal sınırlama sebepleri artırılmıştır (m. 11). Devlet memurlarının sendika kurma hakkı kaldırılmış (m. 119) ve üniversite öğretim elemanlarının siyasi partilere üye olma yolu kapatılmıştır (m. 120).

3. Yargı Denetiminin Sınırlandırılması: “Tabii yargı yolu” yerine “kanuni yargı yolu” ilkesi getirilmiş (m. 329), Meclis'te grubu bulunmayan partilere Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açma hakkı kaldırılmıştır (m. 149). Üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulunun da aday gösterebildiği Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur (m. 136).

4. Silahlı Kuvvetlerle İlgili Değişiklikler: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuş ve asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin denetimi yetkisi Danıştay'dan alınmıştır (140). Sıkıyönetim kararlarının alınması kolaylaştırılmış (m. 124) ve Milli Güvenlik Kurulu'nun statüsünde bazı değişiklikler yapılmıştır (m. 111).

1971 ve 1973 tarihli değişiklikler, Anayasa ile ilgili tartışmaları bitirememiştir. Özellikle, 70'li yılların sonlarına doğru artan terör olayları ve birçok konuda yasama ve yürütme organlarının etkili ve hızlı işleyişlerindeki aksamalar, yeni bir anayasanın yapılması konusunu gündeme getirmiştir.⁶⁰⁸

4.4. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Görev süresi 28 Mart 1973 tarihinde bitecek olan Cumhurbaşkanı Sunay'ın yerine yeni bir cumhurbaşkanının seçilmesi konusu, Türkiye'nin 1973 yılı başındaki temel sorunu olmuştur. Önceki cumhurbaşkanlığı seçimleri de tartışmalı ve gergin bir ortamda geçmiş olmasına rağmen, 1973'teki seçim bir ara rejim döneminde yapıldığından daha da gergin geçmiştir. Bir tarafta kendi adaylarını seçtirmek isteyen

⁶⁰⁸ Özbudun, *a.g.e.*, s. 16.

ordunun bir kanadı ve bunlara destek veren bazı siviller, diğer tarafta ise iki büyük parti; AP ve CHP arasında “mini-savaş” diye nitelendirilebilecek bir mücadele yaşanmıştır.⁶⁰⁹

Cumhurbaşkanı Meclis ve Senato’nun ortak oturumunda seçilmesi gerekiyordu. 1961 ve 1966 cumhurbaşkanı seçimlerinde komutanların istediği adaylar Meclis tarafından seçilmiştir. Fakat bu seçimde Meclis’in üstünlüğünü göstermek, komutanların dayatmalarına boyun eğmemek konusunda Demirel ve Ecevit anlaşmışlardır. Bu durumda, komutanların yapabileceği; ya dayatmadan vazgeçmek ya da doğrudan müdahale etmek gibi seçenekleri vardır. Siyasiler, bu şartlarda bir müdahale ihtimalini görmediklerinden, komutanların dayatmasına karşı direnmişlerdir.⁶¹⁰

Komutanların cumhurbaşkanı adayı olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler, görevinden istifa etmiş ve aday gösterilebilmek için Cumhurbaşkanı kontenjanından Senatörlüğe atanmıştır. Gürler dışında iki aday daha çıkmıştır. Biri, hava kuvvetleri eski komutanı AP’li Tekin Arıburun, diğeri de DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle’dir. CHP ilk tur seçimlere, Gürler’e oy vermeyeceğini belgelemek için, katılmama kararı almıştır.⁶¹¹

Demirel ve Ecevit, ordunun gösterdiği bir generali tekrar seçmeme konusunda anlaşmışlar, fakat sivil bir aday konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Bütün baskılara rağmen Gürler’in seçilememesi üzerine, komutanlar Sunay’ın görev süresini uzatacak şekilde anayasa değişikliğini önermişlerdir. Fakat Meclis bu öneriyi de reddetmiştir. Bu aşamadan sonra komutanlar, adayın silahlı kuvvetler tarafından da kabul edilebilir olması şartı ile, Meclis’in kendi adayını seçmesine razı olmuşlardır.⁶¹²

Tarafsız bir aday bulmak amacıyla, 25 Mart’ta AP, CHP ve GP liderleri, Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan üzerinde anlaşmışlardır. Taylan’ın aday olabilmesi için Sunay tarafından senatör olarak atanması gerekiyordu. Fakat Sunay,

⁶⁰⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 219-220.

⁶¹⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 382.

⁶¹¹ Fedayi, *a.g.m.*, s. 498.

⁶¹² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 383.

bu formüle sıcak bakmamıştır. Partiler arasında uzun süren toplantılar sonunda; emekli oramiral ve kontenjan senatörü Fahri Korutürk ismi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ordu'nun kriterlerine de uygun olan Korutürk, 6 Nisan 1973 tarihinde ezici bir çoğunlukla Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.⁶¹³

Parlamento, cumhurbaşkanlığı seçiminde muhtıracıların dayattığı adayı seçmeyerek, başarılı bir süreç geçirmiştir.⁶¹⁴ Korutürk de emekli bir asker olmasına rağmen, fakat bir muhtıracı değildir. Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayan temel faktör; siyasetle uğraşan ordunun kendi içinde düşünce ayrılığına düşmesi ve bölünmesidir. Ordu bir bütün olarak Gürler'in arkasında durmamış, bu bölünmüşlükten faydalanan siyasiler de Gürler'i seçmemişlerdir.⁶¹⁵

Gürler'in seçilememesi, 12 Mart rejiminin sonunu da yaklaştırmıştır. Muhsin Batur'un da Ağustos 1973'te emekliye ayrılması⁶¹⁶ ile muhtırayı veren komutanlardan hiç kimse görevde kalmamıştır. Yeni bir dönemi başlatmak için 14 Ekim 1973 seçimlerine giden süreçte bir engel kalmamıştır.⁶¹⁷

4.5. Ekim 1973 Seçimleri ve Ara Dönemin Sonu

6 Nisan 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilen Korutürk, bir gün sonra istifasını veren Melen'in yerine, Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 16 Nisan 1973'te işbaşı yapan Talu Hükümeti 12 Mart ara döneminin son hükümetidir. Silahlı Kuvvetlerin dolaylı yönetiminde geçen 2,5 yılın sonunda, 2,5 yıldır rafa kaldırılmış olan milli iradenin tecellisi için seçimlere gidilecektir.

Darbe sonrası dönemin ilk seçimlerine giderken siyasi yelpazenin her iki tarafında da değişimler ve yeni partiler vardır. Sağdaki bölünmüşlük hali beraberinde seçime katılacak parti sayısını artırmıştır. AP'den ayrılan eski demokratların öncülüğünde kurulan Demokratik Parti bu seçimlere katılan yeni bir partidir.

⁶¹³ Hale, *a.g.e.*, s. 256.

⁶¹⁴ Fedayi, *a.g.m.*, s. 498.

⁶¹⁵ Özdemir, *a.g.e.*, s. 220-221.

⁶¹⁶ Batur, 4 yıllık bekleme süresini doldurduğundan, kadrosuzluk gerekçesiyle 30.08.1973 tarihinde geçerli olmak üzere emekliliğe sevk edilmiştir. Bkz. BCA, Tarih: 13.08.1973, Sayı: 12525, Dosya: -, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 393.42..1.

⁶¹⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 256.

Erbakan, kapatılan MNP yerine MSP'yi kurmuş ve seçime katılmaktadır. Sağın diğer önemli bir partisi ise MHP'dir. Bu seçimlere katılacak başka yeni bir parti ise, CHP'den ayrılanlarla GP'nin birleşmesi ile kurulan CGP'dir.⁶¹⁸

Solda ise kendini artık solda tanımlayan CHP, TİP'in kapatılmasıyla alternatifsiz olarak görünmektedir. CHP, ara dönemde ciddi bir değişimden geçmiştir. İnönü istifa etmiş ve yerine Ecevit seçilmiştir. Seçim öncesi yaşanan bu değişim ve Satır grubunun partiden ayrılması CHP'yi zayıf göstermiştir.⁶¹⁹

Seçim süreci büyük ölçüde AP ve CHP'nin mücadelesi içinde geçmiştir. Propaganda sürecinde tam bir Ecevit rüzgârı esmiştir. 12 Mart sonrası oluşturulan rejime karşı çıkan, bu düzen değişmelidir söylemini dile getiren Ecevit, dağa taş yazılan "Karaoğlan" namıyla Türkiye kamuoyunun merkezine oturmuştur. Mavi gömleği, mitinglerde uçurduğu ak güvercinler Ecevit'le ilgili bir hürriyet kahramanı algısı oluşmuştur. Demirel ise "şapkasını alıp giden adam" olarak algılanmaya başlanmıştır.⁶²⁰

Seçimlerden önceki genel beklenti, AP'nin yine birinci parti olacağı yönündeydi. 14 Ekim seçimlerinden CHP, hiç beklenmedik bir başarı sağlayarak birinci parti olarak çıkmıştır. AP ise beklentilerin tersine ciddi bir oy kaybına uğrayarak ikinci parti olmuştur. 14 Ekim 1973 seçimlerinde partilerin aldıkları oy oranları ve milletvekili sayıları şöyledir:⁶²¹

Parti	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	% 33.30	185
Adalet Partisi	% 29.82	149
Milli Selamet Partisi	% 11.80	48
Demokratik Parti	% 11.89	45
Milliyetçi Hareket Partisi	% 3.38	3

Tablo 4.2. 1973 Seçim Sonuçları

⁶¹⁸ Fedayi, *a.g.m.*, s. 499.

⁶¹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 396.

⁶²⁰ Çavdar, *a.g.e.*, s. 241; Fedayi, *a.g.m.*, s. 499.

⁶²¹ Fedayi, *a.g.m.*, s. 499.

Seçimden hiçbir parti, tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğa ulaşamamıştır. Buna rağmen 24 Ekim’de yeni Meclis’in toplanması ve hükümeti kurma görevinin önce Ecevit’e, ardından Demirel’e, ikinci defa Ecevit’e verilmesinin ardından gecikmeli de olsa, CHP-MSP Koalisyon Hükümeti’nin 25 Ocak 1974 tarihinde kurulması ile bir ara rejim dönemi daha fiilen bitmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden cumhuriyet Türkiye'sine geçişte, birçok konuda değişim olmuşsa da, asıl dönüşüm-değişim çok etnikli ve çok dinli bir yapıdan laik ve tekçi ulus-devlet alanında yaşanmıştır. Modernist bir proje olarak ulus-devletler, belli bir etnik unsur ve geçmişin yeniden yorumlanması, kahramanlıklar, semboller ve mitlerin üzerine inşa edilirler. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş, ulus-devletin öznesi olan ulusun, kimlerden oluşacağı, hangi araçların kullanılacağı ve dinin bu inşada yerinin ne olacağı sorularını beraberinde getirmiştir. Etnik açıdan heterojen bir yapıya sahip olan Türkiye, Türk milli kimliğinin inşasında Osmanlı ve İslâm geçmişini farklı bir konuma koyarak ötekileştirmiş, bunun yerine İslâm öncesi Türk milli kimliği devreye sokulmuş, diğer etnik unsurların beklentilerini karşılayamamış, bu etnik grupların rejimle çeşitli sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.

Mustafa Kemal, Türk toplumunu geleneklerle, toplumsal inançlar ve sembollerle yönetmek istemiyordu. Türkiye'nin hızla 20. yüzyıla doğru ilerlemesini sağlayacak yeni bir ideoloji ve yeni semboller oluşturmayı tercih etmiştir. Liberal demokrasiyi, yeni kurulan rejim için tehdit olarak görüyordu. Yaşadığı süre içerisinde liberal kurumları –partiler, sendikalar, özgür basın ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi- tam olarak yürürlüğe koymamıştır. Mustafa Kemal'e göre; Türk toplumu uygun gelişme aşamasına geldiğinde bu kurumlar yürürlüğe konulacaktı.

Böylece toplumun tüm farklı etnik, inanç ve sosyal sınıf gruplarının kendilerini rahat ifade edebilecekleri ve sahiplenebilecekleri bir demokratik yönetim yerine, halkın tercihlerini göz ardı eden, onu değiştirme ve dönüştürmeyi hedefleyen ve bunun için de zor kullanabilen bir baskı rejimi ortaya çıkmıştır. Halkın büyük çoğunluğunun benimsemediği ve sahiplenmediği bir rejimin, silahlı bir güç tarafından korunmaya ihtiyacı vardır. Bu güç, rejimi koruma kollama görevini üstlenen Silahlı Kuvvetler olmuştur. Zamanın şartlarına göre, farklı siyasi, ekonomik, toplumsal tali nedenler gösterilse de, kendilerince rejimin tehlikeye girdiğini ileri süren askerler, bazen hiyerarşik yapı içerisinde bir bütün olarak, bazen de oluşturdukları cuntalar aracılığıyla yönetime el koymuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945'te sona ermesiyle, Türkiye'nin siyasi düzeni de köklü bir değişime uğramıştır. Bu açıdan 1945 yılı Türkiye'nin hem iç hem dış siyaseti bakımından bir dönüm noktasını oluşturur. 1923'te Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, ilki 1924-1925 yıllarında, ikincisi 1930 yılında yer alan ve her biri ancak birkaç ay sürebilen iki kısa çok partili sistem denemesi dışında, Türkiye, 1923-1945 yılları arasında, tek partili bir sistemle yönetilmiştir.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, ülkedeki tek parti sisteminin artık sürdürülemeyeceğini göstermiştir. Ayrıca, Batı dünyasında ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşan hava, siyasi sistemini daha demokratik bir hale getirmedikçe, Türkiye'nin Batı'dan beklediği desteği bulamayacağı anlaşılmıştır.

Cumhuriyet'in başından beri tepeden inme yöntemlerle uygulanan çağdaşlaşma programı, toplumun gelenekçi kesimini oldukça tedirgin etmiş ve tek parti yönetimine karşı bir hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Ayrıca, varlıklı sınıfların mevcut sistemden memnuniyetsizlikleri ve iktidara ortak olma isteği de, sistemin değiştirilmesindeki sebeplerden biri olmuştur.

1945 yılında çok partili sistemin yolu açılmışsa da, bu açılımı dar sınıflar içinde tutmak için İnönü büyük çaba göstermiştir. Her şeyden önce, yeni kurulan çok partili sistemde sol kanat öngörülmemiştir. Sadece sağ cephenin aşırı olmayan ılımlı kesimlerinden oluşan bir harekete izin verilmiştir. Sonuçta, meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi iktidardaki partiye benzeyen yarı liberal bir sağcı muhalefet ortaya çıkmıştır.

1945'te çok partili hayata geçmekle maalesef gerçek demokratik bir sisteme geçilmemiş, sadece mevcut rejime tehdit oluşturmayacak, yasaklarla korunan şeklen demokratik bir sistemin varlığı devam etmiştir.

1950'deki hükümet değişikliği sadece iktidarın el değiştirmesi olarak değil, aynı zamanda Türk siyasi tarihinde, o tarihe kadar geçerli olmuş olan devletçi siyasetçiden, halka dayanan bir siyasetin geçerli olduğu bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. DP'nin ezici bir çoğunlukla iktidarı devralması, Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmüştür.

İşte bu dönüm noktasından sonradır ki, demokrasinin işleyişi sık sık darbelerle kesilmiştir. Halka dayanan siyasetin varlığına ancak belli bir süre müsaade edilmiş, devletçi siyasetçilerin de gerekli zemini oluşturması ve bir kısım aydınların, basının desteği ile askeri darbeler gerçekleştirilmiştir.

Başta 27 Mayıs olmak üzere darbelerin birbirleriyle iç içe girmiş birçok sebebi vardır. Bu sebeplerin başında ve belki de diğer sebeplere zemin oluşturan; demokratik siyasi kültürün zayıflığı, başka bir deyişle, Türkiye’de işleyişi itibariyle bir Batılı demokrasinin yerleşmemiş olmasıdır. Ne ortaya çıkış şartları, ne de muhtevası itibariyle Türkiye demokrasisi gerçek bir demokrasi olamamıştır. Şeklen demokrasiye geçilmiş, ancak özgürlüklerin geliştirilmesi gerekirken, tam tersine bazı alanlarda kısıtlamalara gidilmiştir. Fikir özgürlüğünün çok sınırlı olması, partileri benzer programları savunmaya sevk etmiş ve demagoji payını artırmıştır. Böylece Türkiye’nin temel sorunlarına eğilmek ve çözüm bulmak, tehlikeli bir girişim sayıldığından mümkün olmamıştır.

Ordunun elit bir sınıf olarak kabul edilmesi, kökleri Orta Asya Türk toplumuna kadar giden, Osmanlı Devleti’nde devam eden ve Cumhuriyet dönemine de aynen aktarılan bir anlayıştır. Darbeci subaylar bir yandan kendilerini ordunun tarihten gelen gelenek ve değerlerinin diğer taraftan sosyal ve siyasi göreneklerinin temsilcisi olarak görmüşlerdir. Bu anlamda darbeler, askerlerin sınıfsal üstünlük psikolojisinin bir sonucudur da söylenebilir.

27 Mayıs darbesi sonrası askerler doğrudan yönetime el koymuşlardır. 12 Mart muhtırasından sonra ise, asker doğrudan yönetimi üstlenmemiş, baskıyla oluşturdukları hükümetler aracılığıyla ülkeyi yönetmişlerdir. Bu ara rejim dönemlerinde, eksiklerine rağmen var olan demokrasi de ortadan kaldırılmıştır.

Ara rejim öncelerinde genellikle anarşi, siyasi ve toplumsal gerilim ve şiddet, öğrenci olayları, grevler, ekonomik bunalım gibi olumsuzluklar yaşanmıştır. Ancak, Türkiye’nin yaşadığı tecrübeler göstermiştir ki; ara rejimlerin baskıcı ortamları bu sorunları tamamen çözememiş, ve ayrıca toplumun kendi sorunlarını çözebilme refleksini de zayıflatmıştır. Her ara rejim döneminde temel hak ve hürriyetler önemli ölçüde kısıtlanmış hatta siyasi idamlar başta olmak üzere bazı kişilerin hayat hakkı

bile ortadan kaldırılmıştır. Ara rejimler, demokratik kurumların bazılarını tamamen ortadan kaldırmış, diğerlerini zayıflatmış ve merkezîyetçiliği güçlendirmiştir. Halkın siyasetçilere karşı güveni azalmış ve her şeyi devletten bekleme alışkanlığını pekiştirmiştir. Bu dönemlerde bir kısım siyasi partiler kapatılmış, kapatılmayanlar ise devre dışı bırakılarak yasama ve yürütme görevlerini askerler üstlenmişlerdir.

Türkiye'nin darbelerden ve bunun sonucu olarak ara rejimlerden tamamen kurtulması için, öncelikle gerçek anlamda demokratik bir yönetimin kurulması gerekmektedir. Bunun için de; ülkenin temel sorunlarının samimi olarak ele alınıp çözüme kavuşturulması gerekir. Baskıcı ve yasaklayıcı yönetim anlayışının kalkması, siyasi ve sosyal şiddetin de zeminini ortadan kaldıracaktır. Herkesin kendisini ifade edebildiği ve sahiplendiği bir rejimin, halka karşı korunmasına ihtiyacı kalmayacaktır.

Türkiye'de "darbe üreten" devlet yapısının değiştirilmesi gerekmektedir. Ordunun devlet içerisindeki konumu, demokratik devletlerdeki gibi, tamamen siyasetin emrinde ve kontrolünde olacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Eğitim sistemindeki değişikliklerle, ordu mensuplarının sınıfsal üstünlük ve rejimin sahibi ve bekçisi psikolojisinden arındırılması gerekmektedir.

Demokrasinin güçlenmesi, demokratik kurumların yerleşmesi, hem darbelere adeta davetiye çıkaran ortamların oluşmasını önleyecek, hem de halkın demokratik siyasi kültürünü geliştirecektir. Demokratik siyasi kültürü gelişmiş bir toplum, darbelere karşı duracağı gibi, sorunlarını da demokratik yollarla çözebilecektir.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

BCA, Tarih: 17.07.1945, Sayı: 2926, Dosya: 71420, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 108.47..19.

BCA, Tarih: 22.09.1945, Sayı: -, Dosya: -, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 5.27..17.

BCA, Tarih: 22.12.1945, Sayı: -, Dosya: -, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 6.28..7.

BCA, Tarih: 0.0.1947, Sayı: -, Dosya: A6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 12.71..9.

BCA, Tarih: 30.06.1949, Sayı: -, Dosya: E5, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 66.412..2.

BCA, Tarih: 24.05.1950 , Sayı: -, Dosya: P, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 128.829..4.

BCA, Tarih: 17.05.1951, Sayı: -, Dosya: 1.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 448.1846..3.

BCA, Tarih: 15.12.1950, Sayı: -, Dosya: 1.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 459.1887..7.

BCA, Tarih: 27.11.1950, Sayı: -, Dosya: 1.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 231.912..1.

BCA, Tarih: 24.12.1959, Sayı: 31374, Dosya: -, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 277.22..14.

BCA, Tarih: 0.0.1960, Sayı: -, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 10..9.0.0, Yer No: 90.276..3.

BCA, Tarih: 13.08.1973, Sayı: 12525, Dosya: -, Fon Kodu: 30..11.1.0, Yer No: 393.42..1.

Demokrat Parti Programı, TBMM Kütüphanesi, 1946.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Toplantı 2, C. 12.

TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 2012.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Toplantı 3, C. 20.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı 1, C. 3.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Toplantı 4, C. 24.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IV, Toplantı Olğ, C. 1.

TBBM Tutanak Dergisi, Dönem X, Toplantı: 3, C. 20.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 1, C. 1.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı: 3, C. 13.

TC Resmi Gazete (1945-1973).

Yassıada Broşürü, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul 1960.

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Taraf

Yeni Şafak

TELİF-TETKİK YAYINLAR

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, 4.Baskı, Hil Yayın, İstanbul 2010.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 12. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Afyoncu, Erhan, Ahmet Önal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, 3. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Akgün, Seçil Karal, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, (2009), 407-454.

Akıncı, Abdulvahap, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 9, S. 1, (2014), 55-72.

Akkaya, Ahmet Yaşar, *Türkiye'de Darbeler ve Azınlıklar*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 8. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2012.

Akyaz, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Akyol, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

Akyürek, Salih vd. *Sivil Asker İlişkileri Ve Ordu-Toplum Mesafesi*, 2. Baskı, BİLGESAM Yayınları, Ankara 2014.

Altınkaş, Evren, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TpCF Ve SCF", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, (2012), 1-16.

Altuğ, Kurtul, *Demokrasinin Yaralı Yılları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.

Apuhan, Recep Şükrü, *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Aydınca Yayınları, Mersin 2006.

Atay, Falih Rıfki, *Atatürkçülük Nedir?*, 6. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul 2011.

Avşar, B. Zakir, Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, (2012), 113-133.

Aydın, Ayşe, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Adnan Menderes’in Siyasi Hayatının Başlaması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, (2011), 1-9.

Bakan, Selahaddin, Hakan Özdemir, “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, (2013), 373-397.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2014.

Bayramoğlu, “Asker Ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Dr. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 5. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul 2013.

Belge, Murat, “Türkiye’nin Politik Tarihine Eleştirel Bir Giriş” *Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 3-7.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Beyazıt, Mehmet Fuat, “Türkiye Ekonomisi ve Büyüme Oranının Sürdürülebilirliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, S. 5, (2004), 89-99.

Birand, Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, 7. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.

Birand, Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Bocklet, Reinhold, “Die Europäische Union und die Türkei”, *ZfP Zeitschrift für Politik*, Vol. 51, No. 2 (Juni 2004), pp. 155-173.

Bulut, Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, (2009), 125-145.

Cizre, Ümit, *AP – Ordu İlişkileri (Bir İnkilapın Anatomisi)*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Cizre, Ümit, *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

Çaycı, Abdurrahman, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık Ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı Ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Çaylak, Adem, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 23-59.

Çaylak, Adem, Hüseyin Baran, "Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 421-460.

Çaylak, Adem, Adem Çelik, "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)meşinde Tarih, Din ve Etsinite Algısı", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 93-137.

Çaylak, Adem, Şükrü Nişancı, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 303-343.

Çelebi, Esat, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 2, S. 1, (2001), 55-66.

Çiçek, Nevzat, "27 Mayıs'ın Öteki Yüzü / Sivas Kampı-I", *Taraf*, 27 Mayıs 2010.

Çolak, Yılmaz, "1923-1929 Dönemi Türkiye'de İç Politika", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 219-231.

Demir, Osman, Adem Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 4, S. 1, (2002), 155-182.

Demir, Yeşim, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, (2006), 155-171.

Demiriz, Merve, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Dikici, Ali, “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 42, (2008), 161-192.

Doğru, Osman, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Dokuyan, Sabit, “Çok Partili Hayat Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, (2014), 151-169.

Eraslan, Cezmi, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannameesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 22, (1998), 141-156.

Erdoğan, Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1992.

Erdoğan, Mustafa, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 5. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2003.

Erler Bayır, Özgün, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 45, (2011), 45-72.

Ertem, Barış, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 2, (2010), 72-92.

Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Drl. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, 173-241.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2013.

Fedayi, Cemal, “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 489-520.

Franz, Erhard, *Das Parteiensystem in der Türkei*, Arbeitspapier, DÜI (Deutsches Übersee-Institut), Hamburg, Juni 2003.

Göktepe, Cihat, “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 361-394.

Göktepe, Cihat, “Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 395-420.

Göktepe, Cihat, Süleyman Seydi, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 72, (2015), 197-222.

Gönlübol, Mehmet, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1995)*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Gürsoy, Yaprak, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Hale, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

Ilıcak, Nazlı, “27 Mayıs’ın Dalgası 9 Mart”, *Sabah*, 7 Mart 2013.

İsmet İnönü, *Defterler (1919 – 1973)*, C. 1, 3. Baskı, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

İpekçi, Abdi, “Melen”, *Milliyet*, 17 Nisan 1972.

İpekçi, Abdi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Jung, Dietrich, “Auf dem Weg in eine neue Republik? Die Türkei nach dem Rücktritt des Generalstabs”, *GIGA Focus*, Institut für Nahost-Studien, Nummer 8, Hamburg, 2011, pp. 1-7.

Karaca, Erdem, *Türk Basınında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluş Süreci ve Türkiye’nin Kıbrıs Politikası (1975 – 1983)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Karluk, S. Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 4. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul 1996.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Kaştan, Yüksel, "Türkiye Cumhuriyet'inde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişti CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 125, (2006), 123-140.

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Keyder, Çağlar, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Drl. İrvın Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, 61-118.

Keyman, E. Fuat, "Türkiye Siyasi Tarihi ve Demokratikleşme", *Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 7-23.

Kıvanç, Taha, "6-7 Eylül'de Ne Oldu (2) ?", *Yeni Şafak*, 8 Eylül 2005.

Krammer, Daniel Christoph, *Die demokratische Entwicklung der Türkei*, Universität Wien, Magister der Politikwissenschaft, Wien, 2012.

Laçiner, Ömer, "Türk Militarizmi I", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Drl. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, 5. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul 2013.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1996.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Mazıcı, Nurşen, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınları, İstanbul 1989.

Mordoğan, Cavidan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Önal, Tekin, "Askeri Vesayet Sisteminin İlk Halkası: 27 Mayıs Süreci ve Sonrası", *Turkish Studies*, Volume 10/1, (2015), 511-534.

Örs, Birsen, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Ortaylı, İlber, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, 20. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Öymen, Örsan, *Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.

Özbudun, Ergun, *Anayasa Hukuku*, Edt. Ayşe Tülin Yürük, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.

Özdağ, Ümit, *Ordu – Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.

Özdemir, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989.

Özdemir, Hikmet, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

Özer, İnan, Umut Bekcan, “Demokrat Parti İktidarı (150-1960): Bir Dönemin Demokrasi Anlayışı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, (2008), 1-14.

Öztan, Güven Gürkan, *Türkiye’de Militarizm (Zihniyet, Pratik Ve Propaganda)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Özüçetin, Yaşar, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir (2)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, (2009), 518-541.

Sadak, Necmeddin, “Cumhur Başkanı’nın Güzel Nutku”, *Akşam*, 20 Mayıs 1945.

Sadak, Necmeddin, “Devletçilik Siyasetimizin Gayeleri ve Hududu Üzerinde Durmak Gerekir”, *Akşam*, 16 Aralık 1945.

Seydi, Süleyman, “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, (2011), 1-16.

Seydi, Süleyman, “1939-1945 Dönemi İç Ve Dış Politika”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 257-303.

Şahin, Cemile, Mustafa Şahin, “Düşünceden Eyleme: Türk Devriminin Düşünce Boyutunun Uygulamaya Yansıması Süreci”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, (2013), 144-150.

Şahin, Mehmet , “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Akademik ORTA DOĞU*, C. 4, S. 2, (2010), 9-21.

Şeker, Kadir, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Gelişmelere Bakışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, (2014), 1-14.

Takım, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 67, S. 2, (2012), 157-187.

Tarım, Osman, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Adalet Partisi ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013.

Tekin, Yusuf, M. Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, Orion Kitabevi, Ankara 2012.

Timur, Taner, “Osmanlı Mirası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Drl. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, 21-60.

Tongul, Neriman, “Türk Harf İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 33-34, (2004), 103-130.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Uslu, Nasuh, “1965-1970 Dönemi Dış Politika”, *Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd., 4. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 461-488.

Üskül, Zafer, *Siyaset ve Asker*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, 5. Baskı, Kilit Yayınları, Ankara 2011.

Yetim, Fahri, *Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI

Dönmez, Cengiz, “Atatürk Ve Harf İnkılabı”, (<https://www.atam.gov.tr>. Erişim Tarihi: 24.11.2015.)

TBMM Kütüphane, Hükümetler, I. Demirel Hükümeti Programı. (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>. Erişim: 25.02.2016)

TBMM Kütüphane, Hükümetler, I. Erim Hükümeti Programı. (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>. Erişim: 20.02.2016)

EKLER

Ek 1. 27 Mayıs 1960 Hürriyet Gazetesi

Boğazın Birick İncisi
CANLI BALIK
 Lokanta ve Gazinomu
 Her gün saat 30 den sabah saat 2 ye kadar konumetti kremam (M) İncelemeye Mimar ve Çiğdem Tunalıoğlu Erişimiyim!
 AKROBAT
TRIO MAFFİ
 Her akşam saat 23.30 da

Cumhuriyet
 KURUCUSU: YUNUS NADİ
 Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta Kutusu No: 308
 Telefonlar: Umumi Şifresi: 3508, Yenı İletim: 3509, Haritası: 3509
 27 nci yıl Sayı : 9288
 Cumartesi 17 Haziran 1950

PASANMAZ ve OTULMAS
PAL
 BALIKLARI
 MİLLİYET GAZETESİ
 P. A. L. Traş Bıçakları
 Oylukları U.S.A. Patent No. 230338

Meclis, Arabca Ezan Yasasını Kaldırdı

C. H. P. milletvekilleri de kanunu tasvir ve kabul ettiler

Cese beklenmedik sahneler arasında cereyan etti

Alkışlara, sıra kapaklarının çıkardığı gürültüler de karşıtı, Demokratlar kendi milletvekillerinden hatibleri zaman zaman susturmaya kalktılar

Ne istiyorsunuz?

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

C.H.P. nin bünyesinde beliren görüş farkları

Kurultayda, müritler ağır basarlarsa, yenilik taraftarları ayrı bir parti için teşebbüse geçecekler. İnönü, birliği temin hususunda gayret sarfediyor

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu. Ancak, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

Dişliki müzakereler, zaman geçirdiği yarınca Meclis toplanmadan önce...

Şeker fiyatlarında yapılacak ucuzluk tesbit edildi

Toz şekerin kilosu 30, kesme şekerin 20 kuruş indiriliyor. Kararın tatbikına önümüzdeki günlerde başlanacak

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

Meclis gündemindeki sözlü sorular

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

Orman işleri için toplandı

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İşçi Sigortaları Genel Kurul toplantısı

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

Besiktas Takımı Amerikan Hareket Etti

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

Elektrik istihsal eskiye nazaran 3 misli arttı

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul su derdi

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

İstanbul, 16 (Tulda) — Öğün... Ankara şun ruşun Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün toplanmıştır. Çarşamba günü, Meclis'in toplanması bekleniyordu.

Milliyet Halk Gazetesi

YAZI ve TEKSİR

28 MAYIS 1960

Meclis Feshedildi

Yeni Anayasa hazırlanana kadar siyasi faaliyet durdu

Hapisleki gazeteciler, subaylar ve talebeler tahliye olunuyor. Kapatılan gazeteler açıldı

Üniversite ve Yüksek Okullar açılıyor

BÜTÜN Türkiye'de siyasi hayatın durduğu bir gün oldu. Meclis feshedildi. Yeni Anayasa hazırlanana kadar siyasi faaliyetler durdu. Hapisleki gazeteciler, subaylar ve talebeler tahliye edildi. Kapatılan gazeteler açıldı. Üniversite ve yüksek okullar açıldı.

Gürsel "Diktatör olmayacağım,, dedi

Milli Birlik Komitesi Başkanı Gürsel milletvekilleri hitab ederek demokratik bir yönetim kurulacağını bildirdi. Örgeneral Cemal Gürsel, politik ilerisi ile ilgili konuşmaları vaktiyle ileri attığını açıkladı.

İLİM VE HUKUK HEYETİ KURULDU

Rektör Öner'in başkanlığında profesörler yeni bir anayasa hazırlayacaklar

MEMURLAR BİGGÜN MESAIYE BAŞLAYACAK

Menderes, Kütahya yolunda yakalandı

Reisülmemleketi Meclis Meclisi ve diğer hükümet yetkilileri mahfaza altına alındı. Menderes de Ankara'ya getirildi.

Ek 5. Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkilerinin kesildiğine dair belge

490	01			5	27	17
-----	----	--	--	---	----	----

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği

Ankara : 22. 9. 1945

Sayı : 1/2670

GENELGE

Aydın Milletvekili Adnan Menderes'le Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkilerinin kesildiğine dair Parti Divanı kararı sureti bağlıdır.

Bu tard kararını Parti Tüzüğü'nün 150inci maddesi gereğince bütün Parti teşkilâtına tamim eder, sevgiler sunarım.

Parti İl İdare Kurullarına, (İlce, Bucak ve Ocak İdare Kurulları sayısına gönderilmiştir.) Parti Bölge Müfettişlerine bilgi olarak yolanmıştır.

C. H. P. Genel Sekreter Vekili
Kırklareli Milletvekili

N. KANSU

Ashım ayındır.
22 IX. 1945

Menderes de idam edildi

Altı doktor, sıhhatinin iyi olduğuna dair rapor verdi

Zorlu ve Polatkan'dan sonra son infaz da İmralı'da yapıldı

Talimatın ve beyanına bakarak Altın Menderes, Ramazan İsmailoğlu, Mustafa İsmailoğlu, Ali İsmailoğlu, İsmailoğlu ve İsmailoğlu...

Yassıada Sanıkları Aynı aynı 2 Cezaevine Veriliyor

Yassıada Sanıkları Aynı aynı 2 Cezaevine Veriliyor

GÜMÜŞPALA MBK ÜYELERİ İLE GÖRÜŞTÜ

"Huzursuz bir mesleği temsil ediyor" diyen AP lideri açıklama yapmadı

Kuvvetler...

